STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02713

ALE VERK

Mendele Mokher Sefarim

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פערלאג מענדעלע
ווארשע

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

אכטצעהנטער באַנד

נייע פערבעסערטע אויסגאבע

פערלאַג: געזעלשאַפט „צענטראַל", וואַרשא, נאָוואָליפּקי 7

1928

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

שלמה ר' חיים'ס

(ערשטעס בוך)

פערלאַג „מענדעלע", וואַרשא

1928

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Printed in Poland

Zakł. Graf. „Stereotyp" Warszawa Nowolipki 7.

שלמה ר׳ חיים׳ס

„שלמה ר׳ חיים׳ס" האָט מענדעלע אָנגעהויבען צו פערעפֿענטליכען אין דעם זשורנאַל „דער יוד" (1899), וואָס איז אַרויס אונטער דער רעדאַקציע פֿון י. ח. ראַווניצקי. די ערצעהלונג, וואָס טראָגט אַן אויטאָביאָגראַפֿישען כאַראַקטער, האָט מענדעלע געשריבען אַ רייה מיט יאָהרען, — די לעצטע קאַפּיטלען פֿון „שלמה ר׳ חיים׳ס" זענען געדרוקט געווען אין די יאָהרען 1915—1916. שפּעטער האָט מענדעלע די זעלבע ערצעהלונג איבערגעזעצט (אויסער די לעצטע קאַפּיטלען) אין העברעאיש און געדרוקט דעם אָנהויב אין פּעטערבורגער „הזמן" (1904) אונטער׳ן נאָמען „חיי שלמה" (אין דער בעזונדערער העברעאישער אויסגאַבע — „בימים ההם").

אין דער הקדמה צום בוך, — „אמר מענדעלי", — האָבען מיר אַ מין אַריינפֿיהר־ערקלעהרונג צו דעם ווערק. מענדעלע ערקלעהרט אויף זיין אייגענאַרטיג־מענדעלישען שטייגער, ווי־אַרום ער איז געקומען צו שרייבען דעם „שלמה ר׳ חיים׳ס". „שוין אַ לאַנגע צייט — זאָגט דאָרט שלמה־שלום יעקב אַבראַמאָוויטש — אַז די פֿען מיינע געפֿינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות, פּונקט קאַפּויר איינע פֿון דער אַנדערער, ווי דער ארון פֿון מחמד׳ן הענגט, לויט ווי מען זאָגט, צווישען צוויי מאַגנעטען. אין דער צייט, וואָס איינע פֿון די דעות ציהט זי אַהין, צו בעשרייבען אַלטע זאַכען וואָס־פֿריהער, איז די וואָס אַ געגען, האַלט זי אָב, ציהענדיג זי אַהער צו בעשרייבען וואָס אין אונזער צייט געהט פֿאָר". דערצו — גיט שלמה צו פֿערשטעהן — איז ער פֿון די מענשען, „וואָס כאַפּען זיך נישט צו איטליכער אַרבייט. און נעמען זיי

זיך שוין אַריין אין קאָפּ עפּיס אַ זאַך, האַלט מען זיך דערמיט שטענ־
דיג, נישט אַראָב דערפון אַ האָר אין דער זייט״. אָבער דאָ טרעפט
זיך אַ מעשה: ס׳איז אין דרויסען אַ שטורם־ווינט און אַ גאָס־רעגען,
עס רייסט זיך אַריין אין שטוב אַן אָרעמער ישיבה־בחור, וואָס זוכט
אַ נאַכטלעגער, און אָט דער אָרעמער בחור דערמאָנט שלמה׳ן־אַבראַ־
מאָוויטשען זיין אייגענע לעבענס־געשיכטע, און שלמה זאָגט: „אַצינד, דער
קאָפּ ליגט מיר איינגאַנצען אין יענער צייט, דאָרט וואו איך האָב גע־
לעבט אין דער יוגענד״. און „אַלט, זאַט מיט צרות, מיט אַ האַרץ אָנגע־
פּלאָגט און פערוואונדעט פון פליהענדיגע פיילען אין לעבענס־קאַמף,
געפּרובט מיט ביטערע שווערע יסורים, האָב איך מיך אומגעקערט צו
מיין וועלטעל וואָס־אַמאָל, און דער בת־המדמה ברענגט מיר אויף פון
אונטער דער ערד זיין צויבער, ווי יענע בישוף־מאַכערין פאַר שאול׳ן
אין עין־דוד, פערשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאָך פיעל מיני
משונה אַלטע זאַכען פון אמאָליגע יאָהרען... אוי וועה, יענץ וועלטעל
מיינס איז זעהר אַ קליינס, דאָרטען בליהען נישט קיין פאָמעראַנצען, עס
וואַקסען נישט קיין רויזען, מען זעהט דאָרטען נישט קיין גרויס נחת,
טייכען פון מילך און האָניג גיסען זיך דאָרט נישט, און דער עולם
דאָרט איז אַ געמיינער, נעבעך, יודען מיט בערד און פאות און מיט
לאַנגע קאַפּאָטעס, דאַרע, קוואַרע, געבויגענע, קראַנקע, צעבראָכענע,
דערשלאָגענע, פערשוואַרצטע, פערפינסטערטע ציטערען פאַר דער שיין״.

דאָס איז די וועלט און דאָס איז די סביבה, אין וועלכער שלמה
איז געוואַקסען און געלעבט.

„אַלץ, וואָס מיר געפונען — שרייבט דוד פרישמאַן — אין די
פריערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער (אין „פישקע דער קרומער״,
„מסעות בנימין השלישי״ און אין „ווינשפינגעריל״) געפינען מיר אין דער
דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסענדע סאַטירע
געגען דער פירכטערליכער הוילקייט אינ׳ם לעבען פון אַן עדה פון
אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומ־
גליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צעגיסט
זיך ווי אַ פידעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדעם פונם האַרץ, און
יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע בערוישען דורך זייער עכטקייט;
די נאַטור־שילדערונגען אין זייער אונענדליכער פראַכט; די פערשיעדענ־

רענסטע טיפען, אלטעגליכע און אויסנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פנימיות;—נאָר דאָס בילד פונ'ם דלות, ווי מיר קאָנען עס פון „פישקע דער קרומער", איז געוואָרען דאָ א סך בולטער, און דער שפּאָט, וועלכער שניצט אומ'ברחמנות אויף רעכטע און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי", איז דאָ געוואָרען א סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיטלייד מיט דער יודישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון א גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפינען איהר אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אין „ווינשפינגערל".

מענדעלע ברענגט־אַרויף דאָ אַ רייה געשטאַלטען פון זיין אייגענעם אמאָל, ער שילדערט זיי פאַמעליך, מיט ישוב־הדעת, מיט כוונה, בהדרגה, טריט־ביי־טריט פיהרט ער פאַר אונז דורך שלמה'לען, פריהער אַ יונגעלע, „אַ וואוילס, אַ לעבעדיגס, מיט א שאַרף קעפּעלע צום לערנען, וואָס איז בעליעבט געווען פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיין פּאַלען אמאָל אויף קלאָץ־קשיות, און נאָך מעהר פאַר זיינע אָנ־שטעלען", ס'איז איהם געלעגען בטבע עפּעס אַזוינס אויפצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט"... און דערנאָך—שלמה'ן— „אַ בחור'ל מיט שווארצע געקרייזעלטע האָר, אַ הויכען שטערען און ברע־נענדיגע אויגען",—אַזוי בעקענט אונז מענדעלע מיט זיין אייגען לעבען פון קינדווייז־אָן. מיר האָבען אויך דאָס געשטאַלט פון זיין פאָטער ר' חיים— „אַ שעהנער געהויבענער בעל־הבית, א פערנעם אין דעם שטעדטעל", און פון שרה,—די מאַמע זיינע, אַן איידעלע, אַ שוואַכע, מיט „ווייסע הענד מיט דינע בלויע עדערלעך, א פערפרומט בלייך פּנים מיט דינע ליפּען, אינגאַנצען עפּעס אַ רוחניות", און אויך געשטאַלטען פון מערק־ווירדיגע, בעהאַרצטע יודען מיט יודענעס, וועלכע האָבען מיטגעהאָלפען אויסצוקנעטען דעם כאַראַקטער און די נשמה פון דעם עמפינדליכען שלמה'לע, שלמה—שלום יעקב אבראַמאָוויטש.

„שלמה ר' חיי'מס" איז דאָס לעצטע ווערק פון מענדעלע מו"ס, זיין שוואַנען־ליד. ער האָט עס געשריבען אין מיטען עלטער, מיט א בעזונדער עפּישער רוהיגקייט און הרחבת־הדעת. עס שטראַהלט אַרויס די הערליכע שטאָלצע פיגור פונ'ם גרייז־גרויען קינסטלער, וואָס האָט געזעהן זיין קינדהייט און יוגענד אין א נייער געהייליגטער ליכט.

דעם קליינעם שלמה'לען—זאָגט יעקב פיכמאַן – האָב איך

דערקענט דעם 75־יעהריגען ליכטיגען אַלטען מיט דער גרויסער ליעבע צום לעבען און אויך צו די פגימות פון לעבען, מיט׳ן אויסערליכען ברוגד׳ן אויסדרוק פון אַ בעשולדיגער און מיט׳ן אינערליכען בעהאַלטע־נעם מרויעד פונ׳ס אַלפערגעבענדען דיכטער... ווי אַ פערצייטיגער נזיר האָט ער אין דער שטילקייט פון זיין געצעלט יאָהרען לאַנג אָבגע־ריכט זיינע תפלות און זיך געהיים געריינגט און געלייטערט, און נאָר אויף דער עלטער, ווען דער שענער קאָפּ האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו בויגען אונטער דער לאַסט פון די זעהונגען, און די אויגען האָבען שוין געקוקט דורך די גאָלדענע נעץ און געלייטערטע רוחניות, האָט אַם ענדע דער גרויסער קינסטלער אין איהם אָבגעהאַלטען זיין פאָל־שטענדיגען נצחון, און די פערגעסענע קינדהייט זיינע האָט אויפגעלעבט אין אַ רייהע פון ריין־עפּישע בילדער בעגאָסען מיט׳ן צאַרטען, קיהלען שיין פון די ערשטע מאָרגען־שטראַהלען".

אין דעם איצטיגען באַנד XVIII געהט אַריין דאָס ערשטע בוך פון „שלמה ר׳ חיים׳ס". דאָס צווייטע בוך (דער ווייטערדיגער המשך פון „שלמה ר׳ חיים׳ס") קומט אין קומענדיגען באַנד XIX.

ג. מ.

אמר מענדעלי

זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: װאו איז דען דאָ אַ איד, װאָס קומענדיג פונ'ם װעג זאָל ער זיין גאַנץ מיט אַלע אברים, נישט פיהלען שטעכעניש אין די זייטען, אין רוקען פונ'ם זיצען צונויפגעפרעסט אין װאָגען איין פארשוין אויפ'ן אַנדערען. אַ איד, באַלד ביים ארויסגעהן פון װאָגען, איז ער מפקיר די ביינער זיינע און אויף די פיס איהם מעגען טרעטען װער עס װיל. מילא דאָס איז דאָך אַ גאַנץ געװעהנליכע זאַך, אָבער נישט פאַר אייך געדאַכט, רבותי, אַזאַ שרעקליכען װעהטאָג, װעלכען איך האָב געפיהלט אין אַלע מיינע גלידער קומענדיג ביים № ... נאָך אַ לאַנגען שװערען ביטערען װעג דענסטמאָל האָב איך בעשײנפערליך טאַקי אין מיר געפיהלט, װי אמת זענען די װערטער פון אונזערע הייליגע חכמים אויפ'ן פסוק „נשיתי טובה" — נשיתי — איך האָב פאַרגעסען, זאָגען זיי, טובה די טובה, דאָס מיינט מען די באָד — פשוט איז פשוט, אַ באָד װי עס דאַרף זיין מיט אַלע זיבען זאַכען, מיט די אויבערשטע בענק די ברייטע און מיט די לאַנגע דרענגלען אויף אויפצוהענגען דערויף פליודערען, מחילה, זאָקען וכדומה. איך מיט דעם דופא, װאָס זיצט, דאַכט זיך, אין װינקעלע ביי אַ ברענענדיג ליכטעל, גאָלט און לאָזט בלוט אידישע קינדער. אָט די טובה האָב איך טאַקי נויטיג װי אין לעבען אַריין בעדאַרפט האָבען אין דער דאָזיגער צייט, נאָר אָך און װעה, אז די אַלע דאָזיגע גוטע זאַכען, מיט װעלכע די קליינע שטעדטלעך אין אונזער װינקעל זענען געבענשט, איז אין דער ברך № ... װיים מען דערפון גאָר נישט װאָס צו זאָגען און צוליעב דעם טאַקי אַליין איז דאָס לעבען אין די גרויסע שטעדט גאָר קיין לעבען

נישט, וואָס פאַר אונזערע קאַבצאַנסקער אידען איז עס שווער איבערצוטראָגן.

ווי באַלד איך האָב אַרויסגעזעהן, אַז דאָ קען איך נישט בעקומען די רפואה נאָך מיין פערלאַנגען, האָב איך אָנגענומען מיר דאָס בעקאַנטע מיטעל, וואָס געוועהנטליך אַ איד געברויכט אין אַ נויט־פאַל, דאָס הייסט, איך האָב מיך נישט וויסענדיג געמאַכט, אַרויסשלאָגענדיג מיר פון קאָפּ די וועהטאָגען, עט, גאָרנישט! און נאָך מעריב בין איך מיר אַרויסגעגאַנגען פון אכסניא צוליעב די געשעפטען מיינע צו זעהן זיך מיט סוחרים, און גלאַט אַזוי מיט אַלטע בעקאַנטע.

אַ שלעכט געוויטער, נישט ווי געוועהנטליך, האָט זיך אָנגערוקט פּלוצלינג פון צפון־זייט. אַ חשכות, אַ פינסטערנים, שוואַרצע וואָלקען אַרום און אַרום. אויף מענשען פאַלט אָן אַ מהומה, אַ לויפעניש ווי די דולע. אין אונזערע צייטען האָט בכלל עפּיס דער קלימאַט זיך געענדערט, עפּיס אַ פערדרעהטער, אַ משוגענער וועטער, אַזוי ווי די פּאַפּירען אויף דער בערזע, וואָס הייבען זיך און פאַלען צעהן מאָל אַ טאָג, און אַזוי ווי דער היינטיגער דור אינגאַנצען, משטיינס־געזאָגט. נאָך ביים סוף זומער איז פּלעצליך געוואָרען אַ פערענדערונג אין דער לופט — וואָלקענס, קעלט און ווינד, ניטאָ קיין זון, די וועלט איז וויסט, אַ חשכות איז אויף איהר אָנגעפאַלען. ציגען, צאַפּעס שפּרינגען אין די גערטנער, צעטרעטען און פּיהרען־איבער אַלץ וואָס דאָרט געפינט זיך נאָך. עפּיס טאַקי נאָר ווי אַ אָנשיקעניש פון גאָט. חזרים רויען זיך און רייסען אויס מיט'ן וואָרצעל וואו עפּיס אַ שטיקעל גרינוואַרג, אַ תל ווערט פון דעם מענשענס אַרבייט. בוימער פערלירען זייער צירונג — אַ מתנה פונ'ם פריהלינג. אַ צושטאַנד, משטיינס־געזאָגט, ווי מלמדים, אָהן „בלעטלעך". זיי שאָקלען זיך, פלאַטערען, ציטערען און קלאַפּען זיך מיט די צווייגען אין דעם אויסגעקראָכענעם קאָפּ, נישט צו דערקענען, אַז זיי האָבען געבליהט אַמאָל און געבראַכט גוטע פּירות פאַר לייטען אין דער וועלט. דאָס חיה'לע זוכט זיך אַ אַנדערע ענטרונגען צו ווערען אין דר'ערד, די פליעג — אין אַ שפּאַלט ערגיץ אין וואַנד, אַ טייל בּרואים פערלאָזען זייערע ערטער און לאָזען זיך וואַנדערען אין עק וועלט איבער די ווייטע ים'ען. עס טרויערט די ערד אין אַ מרה־שחורה רוהט אויף איטליכען, אַלע פיהלען: אָט, אָט, קומט דער ווינטער, דער בייזער פריץ, און וועט פערוויסטען די ערד. ערשט די ימים נוראים געהען אַוועק, די ימים טובים, געלויבט איז גאָט, אויך פאַרביי, און דער ווינטער קומט, נאָר אָבער אָהן סכנות.

נישט מיט קיין שטורעמס, נישט מיט קיין רעש. ער איז גאָר נישט אַזאַ אכזר, אַזאַ בייזער, ווי ס׳האָט זיך גערוכט, פאַרקעהרט, ער איז גאָר אַ גוטער, לאָזט זיך דערקענען צו דער ערד מיט זיין ליכטיג פנים. אויפ׳ן האַרצען ווערט רוהיגער. עפּיס ווי זיס מיט זויער צוזאַמען. דאָס פליגעלע טהוט זיך ווייטער אַ וויז, בעוועגט זיך ווי שיכור, אָבטאַנצענדיג אַ קאַ־זאַצקע ערגעץ אויף אַ פענסטער, אויך די מוקען קריכען מחנות־וויז אַרויס פון זייערע לעכער, פליהען, דרעהענדיג זיך, זוזענדיג מיט טענצלעך אין די גאַסען. אַ אַקאַציע ערגיץ אין אַ גאָרטען איז זיך מישב, נעהמט און הויבט אָן פלוצלינג למזל בליהען, און דער מענש וויל זיך איינרעדען, ווי דער שטייגער זיינער איז, אַז נסים זענען געשעהן אויף דער וועלט, עס וועט, אם ירצה השם, זיין גוט. אביונים פרעהען זיך, קבצנים ווע־רען ביי זיך שטאַרק, אַ האָפנונג אויף גוטע ליכטיגע צייטען, עס וועט, אם ירצה השם, וואַרים זיין. און פלוצלינג גיט דער ווינטער דער וועלט צו זעהן זיינע גבורות, וואָס אַזוינס ער בעדייט. עס שטורעמט, עס רע־גענט שניי מיט וואַסער אויסגעמישט אינאיינעם, עס קעהרט זיך די וועלט.

דער ווינד לאָזט נישט אָב. שטיקלעך פאַלענדיגער שניי שטעכען ווי נאָדלען מיין לייב. איך בויג אָן דעם קאָפּ, האַלטענדיג זיך ביי דער קאַפּאָטע, די פּאָלעס זאָלען מיר נישט אַריבערוואַרפען זיך איבער׳ן קאָפּ. און גיך מיר אַזוי איינגעוויקעלט אין צעהנטען צו שלמה רב חיים׳ס — מיינער גאָר אַ אַלטער בעקאַנטער.

אָט דער שלמה מיינער האָט געוואוינט אַמאָל אין גלופּסק, און די גלופּסקער האָבען איהם אויסגעהאַלטען בכבוד גדול. נישט זיי האָבען זיך אויסגעבראַכט אויף איהם מיט געלד, חס־ושלום! נישט איין גראָשען אפילו. וויל ביידע אויגען וואָלט זיך אַ גלופּסקער געלאָזט אַרויסנעהמען פאַר אַ גראָשען, סיידען מען רייסט איהם נישט מער דער פאה. ראשית חכמה איז ביי איהם די מטבע, זי מאַכט איהם פאַר אַ גאַנצען יש, פאַר אַ ערצ׳י־מחוצף־פנים, פאַר׳ן גאַנצען פירהער און דעה־זאָגער אין קהל. נאָר וואָס דען?! רב שלמה איז אַ שרייבער, אַ מחבר הייסט דאָס, האָבען די גלופּסקער איהם געדינט פאַר אַ קרעניצע צו זיינע מעשיות, דאָס הייסט, ער פלעגט זיך גוט צוקוקען צו די גלופּסקער, בעטראַכ־טענדיג זייערע אַלע מעשים, ווי דער שטייגער איז פון די נאַטורפאָר־שער, וואָס זיי בעטראַכטען די טבע פון די בעשעפעניש און רעדען איבער „שקצים", רמשים און איבער אַלע מיני חיות און בהמות. און בעקענע־

דיג זיך מיט דער טבע פון די גלופסקער ברואים, מיט זייער שטיינער לעבען, מיט די אלע גענג און אויפפיהרונג זייערע, פלעגט ער זיי דער־נאך בעשרייבען, א נידערשטעלענדיג א בילד א וואונדער־שענס מחיה נפשות, וואס פלעגט האבען א שארפען אבגאנג צווישען אידען, און דערפון האט ער געהאט נישקשה׳דיג זיין אויסקימעניש.

אין פלוג דאכט זיך, האט זיך די גלופסקער גארנישט געקענט עפענען א טויל פאראיבעל צו האבען אויף איהם דערפאר, ווארום וואס ארט דאס אייך, אז דער האט א נוצען און איהר דערלעגט גארנישט דערבײ. דאך — הערט א מעשה! זענען זיי דערפון נישט צופרידען גע־ווען, טאקי נאר מעשה סדום, — פאר וואס? ווייסען מיר נאך ניט ביז היינט. עס איז דא אפילו א בפירוש׳ער דין אנעגען אזא מעשה רע. בית דין איז טאקי אייגענטליך מחויב געווען נויטען זיי דערצו, פערשטאפען זיי די מיילער מיט געוואלד, בינדען זיי אויף אלע פיער ווי די בהמות, און אנידערלעגען זיי פאר איהם, נא, שרייב! מאל זיי אב פון דיין הנאה וועגען און פון דעם עולם׳ס הנאה וועגען. נאר ער אליין האט זיך שוין אבגעשאקעלט פון זיי, פאר וואס? ערשטענס איז טאקי א צער בעלי חיים, מען טאר נישט מצער זיין א לעבענדיג בעשעפעניש, אפילו א פלוי נישט, און צווייטענס איז איהם טאקי פשוט נמאס געווארען האבען צו טאן שטענדיג מיט די גלופסקער. קרעפלעך עסט זיך אויך צו. און דריטענס אלע זאכען מוזען דאך עפים האבען א עק.

רב שלמה האט זעהר גוט ארויסגעזעהן, אז די דאזיגע קרעניצע, פונוואנען ער שעפט, האט אנגעהויבען, מחילה, אונטערצועיפוש׳ען און ווימלען מיט מיני קליינע בעשעפענישלעך, וואס איז נישט כדאי מיט זיי זיך אבצוגעבען, און געהערט האט ער אויך, אז ס׳האבען זיך געוויזען גאר נייע מאדנע מיני ברואים׳לעך, אויפ׳ן קוק, דאכט זיך, ווי די אלטע, און פארט אנדערש, עפים מיני חאמעלעאנען אזוינע, נאך נישט גוט אויסגעפארשט לעת עתה, ווער און וואס זיי זענען, ס׳איז צו האפען, אז מיט דער צייט וועט קומען דער געלערענטער מאן, וואס איהם וועט בעשעהרט זיין זיי גוט אויספארשען און בעקאנט מאכען מיט זיי די וועלט, דעריבער האט רב שלמה מפקיר געווען זיינע גלופסקער און איז פון זיי אוועק.

צו האט רב שלמה זיך אבגעגעבען מיט די נייע מאדנע ברואים און איהם איז געראטען גוט זיי אויסצולערנען, דאס ווייס איך נישט. מעגליך אז זיי זענען איהם אויך נמאס געווארען און ס׳וואלט איהם גליי־

בער געווען אבצושינדען א נבלה איידער מיט זי האבען צו טאן. נאר דאס ווייס איך בעשטימט, אז ער האט דארטען היינט אין № ... א איי-גענע שול פאר יודישע קינדער.

נאך אזא שווערען גאנג אין רעגען, אין שניי און טאפענדיג אי דער פינסטער א טיר, בין איך אריינגעגאנגען מיט דעם איבערשטענס הילף מיט גרויס אבשיי אין א הויז. ס׳פערשטעהט זיך, אז איך בין אריין הינ-טען-ארום דורך דער קיך, ווי דער שטיינער איז ביי א אידען, דאס הייס דרך ארץ.

דער אריינגאנג פון א אידען אין א טיר איז, ווי דער שטייגער איינער איז, שטיל, געבויגען מיט הכנעה, מען זאל דאס הערען עפּיס א שארך. און פלוצלינג וואקסט ער אויס פאר׳ן בעל-הבית ווי פון דר׳ערד, עפּיס נאר טאקי א בער, "וואס טהוט מאן לוגען צו זיין פערצוקונג", צו דערטאפען איהם פלוצלינג, איידער ער וועט האבען צייט פון איהם אנט-רונען צו ווערען.

דער דאזיגער אידישער שטייגער — דאס איז א זכר צו דער ביי-טערער ארימקייט אין גלות פון אייביגע צייטען. זינד קבצנים האבען זיך א ווייז געטאן ביי אונז אזוי, אז די נעהמער זענען מעהר פאר די געבער, האבען זיי אנגעהויבען געברויכען ביים זוכען זייער ברויט, געהענדיג איבער די הייזער, די אלע קונציגע איינפאלען פון די יעגער אויף דער יאגד, אלץ הינטען ארום, שטיל, עס זאל נישט איבערבלייבען קיין צייט אויף ראטעווען זיך דעם בעל הבית, נעבעך, וואס ציטערט אזוי איבער זיין געלד. און דער דאזיגער שטייגער אריינגאנג, וואס איז א ירושה פון יורות, איז געבליבען ביי אונז ביז היינט.

שטעה איך מיר אזוי א ווילע אין פאדער-חדר זעהר שטיל, טאפ-פענדיג זיך ביי דער קאפּאטע, ביי די פאות, אונטערהויבענדיג אביסעל דאס היטעל אויפ׳ן קאפּ, גוט אויסצוגלייכען די יארמולקע אויף איהם, ווי דער סדר העולם איז, און אגב טאקי חאפּ איך א קוק אין דעם צימער מיר אנטקעגען. מענשען זיצען דארט ביי א לאנגען טיש, וואס איז בע-דעקט מיט א ווייסען טישטוך — א גרויז גראהער מאן זיצט אויף א שטוהל אויבענאן, דריי מאנסבילען פון איין זייט טיש, א שענע אידענע מיט מיידלעך פון דער אנדערער זייט. אויף א קליין טישעלע שטעהט א זידע-דיגער סאמאוואר, ארויסלאזענדיג פון זיך גאנצע זיילען גראהער פארע, וועלכע רויטלען זיך ביים שיין פון דעם היינגלאמפּ. א ליבער מחות׳דיגע

װאַרימקײט און ליכטיגקײט איז אין דעם הויז. מען טרינקט טײ, שמועסענדיג אײנער מיט דעם אנדערען מיט גרויס הנאה.

אַז איך האָב מיך גוט צורעכט-געמאַכט אין פאָדער-חדר, בין איך אַריין אַהין אין זיין צימער און געבליבען שטעהן בײ דער טיר שטיל שװײגענדיג.

— װער איז? װער איז דאָ? רופט זיך אָן דער אַלטער נישט ריהרענדיג זיך פונ׳ם אָרט.

— גאָרנישט... אַ איד איז-דאָ... גוטען אָװענד! — ענטפער איך מיט אַ האַלבען מויל, שטעהענדיג אַלץ טאַקי נעבען טיר.

— װאָס זאָגט ער דאָרטען? — פרעגט דער אַלטער פערװאונדערט אויפשטעהענדיג שוין פון אָרט, און לאָזט זיך געהן צו מיר.

— װאָס ער זאָגט?... גאָרנישט... „גוטען אָװענד" זאָג איך.

— „גוטען אָװענד" איז זעהר שען, זעהר גוט, אָבער, איך בעט אייך, רב איד, װאָס װילט איהר?

— װאָס װיל איך? גאָרנישט װיל איך... אַזוי זיך... אַריין, אַז יאָ אַזוי, איך האַלט שוין אין געהן, טראַכט איך מיר, כדאי אַריינצוגעהן זעהן זיך מיט אַ אַלטען בעקאַנטען. װאָס מאַכט איהר, רב שלמה, אוי שוין אַ צייט מיט יאָהרען, אַז מיר האָבען זיך נישט געזעהן, מיר זענען ביידע אַלט געװאָרען אין דער צייט. די האָר אייערע זענען שוין גאָר װייס געװאָרען. פונדעסטװעגען האָט איהר זיך קיין סך נישט פאַרענדערט, איך האָב אייך באַלד דערקענט, אין דעם הייכען שטערען און אייער קורצע ראיה, די זעלבינע אויגען די פייערדיגע, די זעלבינע ליפען, אויף װעלכע צאָרען מיט שמייכעל שװעבען אינאיינעם, דער זעלבינער ברען און דאָס זעלבינע מאַכען מיט די הענד ביים רעדען אַזוי װי אין דער יוגענד. איהר זייט איין אַלט-אינגעל, איך בעט איבער אייער כבוד! נו, און מיך, מיך דערקענט איהר ניט? — זאָג איך מיט אַ זיס-פריינדליך שמייכעלע, אויסציהענדיג זיך פאַר איהם װי גרויס איך בין, אָננעהמענדיג זיך פאַר׳ן בערדיל.

— הא, װאַרט נאָר, װאַרט אַ װיילע — זאָגט רב שלמה שאַרף אָנקוקענדיג מיך — אַ, דערקענט: רב מענדעלי... אַך, ליעבער פריינד רב מענדעלי מוכר ספרים! ברוך הבא! װאָס זשע זייט איהר אַזוי שטיל אַריינגעקומען אין דער פינסטער דורך דער קיך. און שטעהט דאָ בײ דער טיר?

— װאָס הייסט, מען האָט דען בעדאַרפט קלינגען אויף אַלע גלע-

קער? נעהמט נישט פאַר אומגוט, רב שלמה, וואָס איך האָב מיט די שיך אַריינגעטראָגען בלאָטע אין שטוב.

— עס מאַכט נישט אוים, בלאָטע, דאָס איז בײַ אונז אידען אַ זכר לטיט פון מצרים אָן — ענטפערט רב שלמה אָנגעהמענדיג מיך פריינדליך בײַם אָרעם און שנעלט מיך פאַר איטליכען אין הויז, אָנרופענדיג בײַ די נעמען די דריי מאַנספאַרשוינען, און זאָגט: דאָס זענען אידישע שרייבערס, מיינע גוטע געטרייע פריינד.

— אידישע שרייבערס און געטרייע פריינד! — וואונדער איך מיך שטאַרק בײַ מיר. אַ בייסעניש, אַ רייסעניש פון קעץ אין איין זאַק איז מיר צוגלייך געקומען אויפ'ן גערדאַנק און איך האָב משונה פערדרעהט די נאָז.

איך זעץ מיך בײַם טיש און מען שטעלט פאַר מיר אַ גלאָז טיי. דאָס געשפרעך צווישען דעם עולם קלעפט זיך עפּיס נישט, נישט אַזוי לעבעדיג־הויך ווי פריהער, און באַלד ווערען אַלע ענטשוויגען, ווי עס נעהמט זיי אָב דאָס לשון, אַזאַ שווייגען מאַכט זיך געוועהנטליך אָפט אין אַ געזעלשאַפט, ווען עס קומט אַ נייער פאַרשוין. אין דעם שווייגען הערט זיך אַ שטילעס בילען פונ'ם בייזען הונט, וואָס ליעגט אינוועניג אין אונז מענשענם. דאָס בעדייט: חשד, נישט־צופרידענהייט, פיינדשאַפט, אַ אָנצוהערעניש יענעם אויפ'ן וואונק: טראָגט זיך, פעטער, צו אַל־די רוחות און לאָז מען פון אייך פטור ווערען.

גוטהערציג בעגעגענען איינע די אַנדערע נאָר בהמות. אַ בהמה, אַ שטייגער, שטעהט זיך בײַם צעבער, קומט אָן אַ צווייטע און שטעקט אַריין דעם קאָפּ אַהין אין צעבער, — מילא גאָרנישט, שמעהען זיך ביידע און עסען רוהיג, גאָר פריינדליך. וואָס איז זיך דאָ צו וואונדערן וואָרום דערויף איז זי דאָך אַ בהמה, אַ גראָבע, אַ נידעריגע בעשעפעניש אָהן פערשטאַנד...

נישט אָבער אַזוי זענען מענשען, זיי האָבען דאָך שכל, זענען דאָך קלוגעטשקע, בעגעגענען זיי איינער דעם אַנדערען מענשליך, אויף זייער שטייגער. אָט דער מין שווייגען איז זעהר נישט איינגענעהם דעם נייַ־אַריינגעקומענעם. ער בלייבט צומישט, פערלירט די שליטה איבער זיך, איבער אַלע זיינע גלידער. די הענד, די פיס, די אויגען בעהעגען זיך עפּיס משונה אָהן זיין וויסען. די נאָז שטעהט פול ווי אַ רינשטאָק מחילה, און ווייסט נישט, וואָס מיט דיר צו טאָן. ס'איז נישט גי־שווער ווי אַ שטיין אויפ'ן האַרצען.

— —

לאַנג לעבען זאָל רב שלמה, וואָס ער האָט זיך דערבאַרימט און ריידענדיג געמאַכט די געסט, אַבי אַ אָנהויב, איז שוין דאָס ווייטערדיגע געגאַנגען ווי אַ מזמור, גערעדט הויך אויף אַ קול. דאָס איז דאָך ידוע, אַז מחברים זענען גרויסע פּלוידערזעק, ריידען מעהר ווי ווייבער. ווי באַלד עס עפענט זיך זיי דאָס מויל, שיטען זיך רייד, ווי פון אַ לעבער־דיגען זאַק. איך האָב אויך געעפענט מיין מויל און האָב געוויזען, וואָס איך קען, גערעדט אָהן אויפהער. דאָס איז זיי געפעלען געוואָרען, און מיר זענען געוואָרען באַלד, ווי עס פיהרט זיך ביי יודען, אמת'ע ידידים... גוטע ברידער, הייסט עס.

— נחזור לענינינו — האָט רב שלמה זיך אָנגערופען — לאָמיר זיך אומקעהרען צו אונזער פריהערדיגען שמועס. פאַר רב מענדעלען איז זיך נישטאָ וואָס צו שעהמען, ער איז דערין זעהר געניט, ער איז אַ בקי אין דעם דאָזיגען ענין... אדרבה זאָל ער הערען און זאָגען זיין מיינונג.

— וועגען וואָס איז דאָ דער שמועס? וועגען וואָס האַמפערט מען זיך דאָ אַזוי? פרעג איך שוין מיט אַ רוהיג געמיט

— וועגען וואָס האַמפערען זיך מחברים? — ענטפערט רב שלמה — וועגען שרייבערס און ביכער! זאָגט איהר, רב מענדעלי, וואָס פאַר אַ מין זאַך איז עס דאָס שרייבען, וואָס שטעקט דערינען אַזוינס? אָט דאָס איז דער תוך פונ'ם ענין, וועגען וואָס מיר האָבען זיך דאָ פריהער געשפּאַרט.

— והחכמים אומרים, און וואָס האָבען זיי געזאָגט? גיב איך אָב כבוד די געסט, זיי זאָלען זאָגען פריהער זייער מיינונג וועגען דעם

— דאָס איז אַ געטליכער גייסט אין דעם מענשען! — זאָגט איינער פון די מחברים און אַ צווייטער האָט איהם צוגעבאַמקעט.

— און איך זאָג — רופט זיך אָן אַ דריטער, אַז דאָס שרייבען איז אַ זאַך, וואָס מוז האָבען פאָרבּרייטונג און קענטעניש. ווער עס האָט אַ מח און בילדונג, יענער שרייבט.

— דאָס שרייבען — לאָז איך מיך הערען מיט אַ וואָרט, אַזוי אַז דעם עולם זאָל עס אויפפאַלענד זיין — דאָס שרייבען איז נישט מעהר ווי אַ שגעון, אַ מין שלאַפקייט, אַזוי ווי, למשל, די תאוה ביי אַ סך יודען צו שטעלען זיך דאַווענען פאַר'ן עמוד, כדי אַרויסצוּווייזען פאַר'ן עולם דאָס קול־נגינה זייערע.

— רב מענדעלי וויל אַלץ מבטל זיין! מאַכט ר׳ שלמה צולענגדיג אַ פינגער צו דער נאָז, ווי ער בייזערט זיך כּלומרשט, און דאָס פּנים זיינס שמייכעלט דערביי — לאָזט זיך דינגען, רבותי.

— איך וויל ניט אַריין אין די הויכע דרכים איבער דעם ערשטען חלק פון דער שאלה, איבער וועלכער מיינע חברים האַמפּערען זיך — וואָס דאָס שרייבען איז אַזוינס? איך וועל נאָר זאָגען מיין מיינונג אויף דעם אַנדערען חלק פון דעם ענין: צו וואָס דאָס שרייבען איז? האָרכט־זשע. דעם מענשענס פערשטאַנד איז דאָך דער מקור פון אַלע געדאַנקען, די געדאַנקען אָבער ווערען נישט רעכט פאַרטיג, קלאָר, ווי עס געהער צו זיין, סיידען נאָר דורך דער שפּראַכע. מיט איהר הילף נעהמען זיי אויף זיך לייב, בעקומען זייער געהעריגע צורה. אין דערינען בעשטעהט טאַקי דעם מענשענס מעלה, וואָס ער קען רעדען. און היות דאָס רעדען מיט׳ן מויל אַרבייט אויס, ווי אַ קינסטלער אַ מאַלער, די געדאַנקען פּנ׳ים גייסט אין זייער קערפּערליכער געשטאַלט, דעריבער דאַרף עס אויך האָבען מיטעל דערצו, וואָס זאָלען איהם שטעהן צו הילף, די אַרבייט זאָל זיין ריכטיג, מייסטעריש גוט. און אַזאַ מיטעל איז דאָס שרייבען, אָדער די שריפטליכע שפּראַכע. דער שרייבער איז מעהר מקפּיד אויף זיין שפּראַך, ווי דער וואָס רעדט. ער זוכט, קלייבט צו די פּאַסענדיגע ווערטער, זעצט זיי ווי פּערעל איינס צום אַנדערען מיט ישוב הדעת, מיט דער כּונה, אַז דער גייסט און די צורה זאָלען, ווי די נשמה מיט׳ן גוף, פּאַסען איינער צום אַנדערען, נישט מעהר — נישט ווייניגער וויפיעל מען בעדאַרף. בכן קומט אויס, אַז דורך דער שריפטליכער שפּראַכע פּאַרבעסערט זיך מיט דער צייט דאָס רעדען מיט׳ן מויל. קלערער ווערט דער געדאַנק, און גרעסער דער פערשטאַנד.

— דאָס אַלסדינג איז נישט פאַר אונז געזאָגט געוואָרען, — איז אַרויס מיט אַ קריטיק איינער פון דער חברה, — געהט טאַפּט איבער אינגאַנצען די היינטיגע ליטעראַטור אונזערע, משטיינס־געזאָגט, וועט איהר מעהר נישט געפינען נאָר לשון, אַ מוסר־זאָגען, עצות, פּלפּול, בויך־סברות, גוזמאות; ווילדע שבחים און משונה׳דיגע זידלערייען — אַלסדינג טאַקי נאָר ווי ביי בטלנים אין בית המדרש אונטער׳ן אויווען, און דאָס וויזט אויף דעם דלות אין געדאַנקען און די אָרימקייט אין געפיהלען. לא די וואָס דער קאָפּ איז נישט פרוכטבאַר, ברייגנט נישט אַרויס קיין שום נייס, קיין שום לעבעדיג געדאַנק, ער פיהלט אַפילו נישט, וואָס עס געהט איהם אָב. דעריבער איז דער מינדסטער אפילו

פון די שרייבער בײַ זיך אַ גדול, קליגער פון דער גאַנצער וועלט, בײַ איהם איז אַלץ איך און איך... אָט אַזוי זאָג איך, אַזוי מײן איך, און אַזוי ראַט איך... אַלע זענען בײַ זיך פעררימען. ווילדע מוסר־זאָגער, משונה׳דיגע ערפינדער, גרויסע בעלי־עצות, מיניסטער־קעפּ, איטליכען בעזונדער גלוסט זיך אַ באַרג סיני, שטעהן אויף איהם און אַראָבשרייען פון דאָרט זיינע געבאָט, וואָס הויבען זיך אָן מיט „איך" און לאָזען זיך אויס מיט „איך".

— אי, אי, אי! — שלאָג איך אָב דעם קריטיקער אַזוי שטאַרק, בײַ מיר אפילו האָב איך געוואוסט, אַז ער איז גערעכט, דאָך האָב איך מיך געעקשנ׳ט, געליינט, זאָל נישט אויסגערעדט זיין, פאַר׳ן כבוד פון אונזערע אָבגעפיינטע חכמים, זאָלען געזונד זיין.

— די שרייבער איז בײַ אונז — טרעט אַרויס מיט אַ קריטיק נאָך איינער פון דער חברה — זיי שרייבען נישט קיין וויסענשאַפטליכע זאַך גופא, נאָר וואָס? איבער דער דאָזיגער זאַך. דאָס הייסט, זיי שטראָפען אַנדערע, ווערטלען זיך, און בעווייזען, אַז ס׳איז נויטיג, אַז מען זאָל עס שרייבען. אין דעם ענין אויך, מיט וועלכען זיי בעשעפטיגען זיך, הויבען זיי נישט אָן צו וויסען און ווילען נישט וויסען, וואָס מען האָט איבער דעם שוין פריהער געזאָגט. איטליכער איז זיך אַ אדם הראשון, אָנהויבענדיג פון בראשית, דער אלף־בית חזר׳ט זיך תמיד איבער אויף דאָס ניי. די פריהערדיגע חכמים אונזערע ווערען נישט גערעכט, עס בלייבט בײַ אונז פון זיי קיין זכר נישט. אויך די געשעהענישען אין אונזערע צייטען פערשווינדען ווי אַ חלום, פיעל געשעהענישען ווערען נישט פערשריבען אין אונזער צייט דעריבער נאָר, וואָס מען רעדט זיך איין אַ נאַרישקייט, אַז דאָס איז אַ אַרבייט פאַר דעם געשיכטע־שרייבער אין דעם שפּעטערדיגען דור, ער וועט ערשט קענען צענעהמען די זאַכען ווי דער ריינער אמת, אָהן קיין שום פניות. נאָר דערווייל, ביז וואַנען דאָס וועט זיין, איז פיעל געשעהענישען פון אונזער צייט געהען פערלאָרען און, העט, העט, אין אַ צייט אַרום, אַז עס וועט אויפשטעהן בײַ אונז אַ אַלטערטומס־פאָרשער און וועט וועלען אויפבויען אַ בנין פון די איבערגעבליבענע צוּוואָרפענע שטיקלעך מאַטריאַל, משטיינס־געזאָגט, — וועט איהם מעהר פעהלען ווי ער וועט האָבען, און איינגאַנצען וועט עס זיין אַ בנין אויף הינערשע פיסלעך, סיידען אַז מען זאָל גלויבען, אַז אידישע געשיכטע־שרייבער זענען נביאים, זעהען בנבואה דאָס וואָס אַ מאָל איז געשעהן, און מאַכען פון נאָרנישט אַ זאַך. ווענינגסטענס איז גענוג, אַז מען זאָל זיי

געבען דאָס לעביל פון אַ נאָדעל, און דעם העלפאַנד אויף דורצופיהרען איהם דורך דעם לעביל וועלען זיי שוין אַליין בעשאַפען, אָבער גאָט ווייס, אויב אַזעלכע וועלען גאָר זיין אין די שפּעטערדיגע דורות. נאָר אָבער אַ היסטאָריקער מיט אַ מענשליכען פערשטאַנד שפּעטער, ער וועט בעשולדיגען די אידישע שרייבער אין אונזער צייט, און זיי שימפּפען, פאַר וואָס זיי האָבען נישט געברויכט דאָס לעבען פונ׳ם פאָלק פאַר אַ מאַטריאַל אין זייערע ספרים, ניט אָנגרייטענדיג גענוג שטאָף אויף צו בויען פאַר יענע, וואָס וועלען קומען נאָך זיי, און האָבען זיך נאַריש געמאַכט מיט „מאמרים״, מיט פּלפּולים, מיט וכוחים, מיט ביי־זאַכען, און מיט פאַנטאַזיעס, וואָס נישט געשטויגען און נישט געפלויגען. און אַממיינסטען וועט דאָס נישט געשענקט ווערען יענע, — האָט ער צוגעגעבען צו זיינע רעד מיט אַ וואונק טייטענדיג אויף רב שלמה׳ן מיט׳ן פינגער — יענע שרייבערס פון אונזער איצטיגער צייט, וואָס קענען גוט דאָס פאָלק, אויסגעבונדען פון קליין ביז גרויס און ווייסען אַלע גענג זייערע, און האָבען זיך געפוילט דאָס אָנצושרייבען.

— רבותי, רב מענדעלי ציטערט, ער האָט מורא, איהר זאָלט איהם נישט פאַרברענען מיט׳ן מויל! — זאָגט רב שלמה מיט אַ שמייבעלע, זעהענדיג ווי איך בין צומישט פון יענעמס ווערטער, און מינע מיך שטאַרק פאַר גרויס פערוואונדערונג — נישקשה, רב מענדעלי! אָהן סכנות. מחברים ווען זיי זיצען און לאָזען זיך אַריין אין אַ שמועס, ברענט אַרום זיי אַ העליש פייער, עס ברענט, אָבער פאַרברענט ווערט קיינער, חלילה, נישט. דאָס זידט אין זיי דאָס בלוט, תלמידי חכמים צופלאַקערען זיך אפילו גאָר אין אַ געוועהנליכען שמועס, עס פליהען ווערטער פייערדיגע ווי גליהענדיגע קויהלען. איך קען אייך, מיינע חברים, איך ווייס, אַז איהר זייט אין האַרצען גאָר נישט אַזוי שטרענג ווי איהר רעדט מיט׳ן מויל. אויך נישט אַלע שרייבערס, חס ושלום, האָט איהר דאָ געמיינט, נאָר אַ טייל פון זיי, און אויב היינט זייט איהר שטרענגער ווי תמיד, ווייס איך, פונוואַנען דאָס קומט: עס איז היינט אַ צייט פון געוויטער, עס קעהרט די וועלט. אַ שרעק! דערפאַר זייט איהר היינט מעהר אויפגערעגט. אַ ראיה האָב איך פון זיך אַליין, איך בין היינט צודורערט און אויפגערעגט, עס איז נישט קיין עת־רצון, ברידער! אויך דאָס ווייס איך, אַז צווישען יענע, וועלכע עס וועט נישט געשענקט ווערען שפּעטער — ווי אונזער חבר האָט געזאָגט, — דערפאַר וואָס זיי האָבען זיך געפוילט בעשרייבען אונזער לעבען, אין זייער צייט, מיינט מען מיך אויך, טר

מיר קען דינען פאר א פארענטפערונג דאס, וואז ס'האט מיט מיר זיך געטראָפען פונקט אזוי ווי מיט מחמד'ס אָרון, וואס הענגט, ווי מען זאָגט, אין דער לופט, ווייל צוויי מאגנעטען ציהען איהם פון אונטען און פון אויבען — איינער אהער און איינער אהין, און דערפאר...!

רב שלמה האט אָבגעהאקט אין מיטען שמועס, דערפיהלענדיג א קאלטען שטראָם ווינד, וואס האט פלוצלים זיך אריינגעחאפט אין ציטער אריין, שיער נישט אויסלעשענדיג די לאמפ, און עפים א געשפרעך, א געטימעל צווישען דעם הויזגעזינד אין פאָדער-חדר. רב שלמה'ס ווייב און טעכטער האבען באלד נאָכ'ן טיי-טרינקען זיך געפיהלט איבעריג, אין דער געזעלשאפט פון מאנסבילען, וואס רעדען דברי תורה. זענען זיי אויפגעשטאנען און ארויס פונ'ם חדר.

די ווייבער פון תלמידי חכמים האבען א ודאי א גרויסען חלק לעולם הבא, ווייל דאָ, אויף דער וועלט, ביי זייערע מאנען, האבען זיי גער־נישט און פיעל זאכען איז ביי א תלמיד חכם פארקעהרט ווי ביי א גע־וועהנליכען מענשען. א געוועהנליכער מענש רעדט זעהר פיעל מיט זיין אייגענער ווייב, און א פשיטא שוין—מיט א פרעמדענס. און א תלמיד חכם איז אפילו מיט זיין אייגענער ווייב רעדט ער אויך נישט. א געוועהנליכער מענש אויפ'ן שפאציר אויף דער גאס—געהט ער פאמעליך איהר ביי דער זייט, און ביים אריינגאנג און ביים ארויסגאנג נאָך איהר. און א תלמיד חכם שפאנט, לויפט פאר'ן ווייב און ביים אריינגאנג און ארויסגאנג פער־חאפט ער זיך געהן פאראויס. א געוועהנליכער מענש טהוט אָן דאס ווייב דעם מאנטעל און בעדינט זי, און א תלמיד חכם איז דאס ווייב מהוט איהם אָן און בעדינט איהם. א געוועהנטליכער מענש, אז ער פארבעט צו זיך געסט אויף א קערטעל, איז ער מצרף זיין ווייב צום מנין און זי שפיעלט אינאיינעם מיט זיי א גאנצע נאכט, און א תלמיד חכם אז די חברים זיינע קומען צו איהם, איז דאס ווייב זיינם טראָגט זיי אונטער גלעזער טיי און בעדינט זיי, און ווי באלד זי האט זיך אָבגעפארטיגט, איז שוין פאר איהר מעהר קיין ארט נישטאָ צווישען זיי, און זי נעהמט געשווינד אוועק.

און דאס אייגענע טאקי איז געווען מיט רב שלמה'ס ווייב און טעכטער זיינע. מיר תלמידי חכמים זענען זיך געווען פערטאָן אין אונזער זאך אזוי, איז מיר האבען זיך אָן זיי גאר פארגעסען, נישט בעמערקענ־דיג, אויב זיי זענען דאָ אָדער נישטאָ. ביז עס האט זיך דערהערט זייער קול אין פאָדער-ציטער און דערפיהלט א קאלטער שטראָם, וואס

האָט זיך אַריינגעריסען אַהין אין שטוב אַריין, מיט אַ קלאַפּעריי אין די טירען, האָבען מיר זיך אויפגעכאַפּט — ווי פון שלאָף. נאָך אין אַ ווײלע איז אַריין איינע פון די טעכטער און געזאָגט דעם פאָטער אויפ׳ן אויער:

— טאַטע, עפּיס אַ בחור איז געקומען. ער בעט זיך איבערנעכ־טיגען די נאַכט אין דער שולע.

— וואָס? אַ בחור פון דער גאַס און בעט זיך נעכטיגען! — מאַכט רב שלמה בייז און פערוואונדערט — ס׳איז נישט אומזיסט, דאָ מוז עפּיס זיין, וויפיעל גנבות און נאָך אזעלכע זאַכען קומט פאָר אין שטאָדט דורך אַזעלכע אָנשטעלען, — זאָל ער אַריין!

אַ אָרים בחור, פון אַ יאָהר זיבענצעהן, אַ דערשלאָגענער, האָט זיך שעמעוודיג געוויזען אין דער טיר. דאָס קאַפּאָטקעלע זיינע, אַ צוריס־סענע, אַ געלאַטעטע, דורכגענעצט פונ׳ם רעגען, טרייסעלט זיך און שטעהט אַראָבלאָזענדיג די אויגען.

— פונוואַנען קומסטו, בחור? און וואָס ווילסטו אין האַלבע נאַכט — פרעגט רב שלמה מיט כעס.

— איבערנעכטיגען — שטאַמעלט דער בחור שטיל — איך בין דאָ אַ פרעמדער.

— וואָס הייסט, אַ הכנסת אורחים איז ביי מיר אין מיין שולע — האָט זיך געוועריטעלט ר׳ שלמה — איך פערשטעה אַזעלכע אָנשטעלען, געה דיר געזונטערהייט!...

אַזוי ווי דער בחור איז אַריין שטיל, אַזוי איז ער אַרויס שטיל, אָנבויגענדיג דעם קאָפּ נישט צו רעדען אַ וואָרט, נאָר אַ בליק געטאָן אויף אונז מיט די אויגען. — און אוי, רבונו של עולם! וויפיעל יסורים, צרות און פורעניות, וויפיעל האַרץ, געפיהל און געבעט האָבען זיך אויסגעדריקט אין דעם דאָזיגען בליק!...

רב שלמה איז געבליבען זיצען פערבליפט נאָך דעם בחור׳ס אוועק־גאַנג, פערטראַכט און פערזאָרגט. דאָס פנים זיינס האָט זיך פאַרענדערט, אַזוי אַז איך האָב נישט דערקענט דעם רב שלמה׳ן, וואָס איך האָב ערשט נישט לאַנג געזעהן. פאַר מיר זיצט אַ אַלטער, אַ שוואַכער, גאָר אַ צובראָכענער שאַרבען, און דאָס געזיכט שטאַרק צוקנייטש.

אויף אונז איז אויך אָנגעפאַלען אַ מרה־שחורה, דער נענעצט, דער ניסט, און קיינער רעדט אַ וואָרט ניט.

אין דרויסען שטורעמט, דער ווינד קלאַפּט אין די פענסטער,

בלאָזט אין די שפּאַלטען, בלאָזט און היילט אין די קוימענס און רייסט, אַריינצוחאַפּען זיך אין שטוב אַריין.

זענען מיר אויפגעשטאַנען, אַרויס פון שטוב מיט אַ שווער געמיט, און צוגאַנגען זיך איטליכער צו זיך אַ היים.

אויפ׳ן צווייטען טאָג האָבען מיר זיך פערזאַמעלט נאָך אַ מאָל ביי רב שלמה׳ן אין אָווענד. רב שלמה האָט געפיהלט קאָפּוועהטאָג און ער איז דעם גאַנצען טאָג נישט אַרויס פון זיין צימער. דאָך איז דאָס ווייב זיינס אַריינגעגאַנגען צו איהם זאָגען, אַז מיר זענען געקומען, און באַלד טאַקי האָט ער אונז פאַרבעטען צו זיך. דאָס צימער איז נישט אַזוי גרויס און ס׳איז דאָרטען עפּיס אַ נחת, ריין ציכטיג אין אַלע ווינקעלעך, די וועגד און מעבעל, און די שאַפעס ביכער, זאָגען: אַז דאָ וויינט אַ תלמיד חכם. רב שלמה זיצט אָנגעלעהנט ביים שרייבטיש פערטיעפט אין די געדאַנקען מיט האַלב צוגעמאַכטע אויגען, פאַר איהם ליעגט אַ בויגען פּאַפּיר פערשריבען און געמעקט אין פיעל ערטער, אויך אַ פען נאָך נישט רעכט אָבגעטריקענט פונ׳ם טינט. ביים אַריינגאַנג, האָט ער תחילת אונז נישט בעמערקט. דערנאָך האָט ער זיך אַ חאַפּ געטאָן און האָט אונז צוגענומען פריינדליך.

מיר האָבען מקיים געווען אין איהם די מצוה פון בקור־חולים, ווי דער שטייגער פון אַ אידען איז. דער שטייגער איז ביי אידען, אַז זיי קומען מבקר־חולה זיין, לאַכען זיי אוים פאַר ליעבשאַפט דעם קראַנקען מיט דער קראַנקהייט, אַז ס׳איז נאָר אַ אייגרעדעניש, בכדי מען זאָל איהם פערגרינגערן דעם וועהטאָג. מען זאָגט איהם אויך מוסר איטלי־כער אויף זיין גאַנג. איינער זאָגט: ווי נעהמט דאָס אַ איד, דאַכט זיך, אַ קלוגער, האָט אַ ווייב מיט קינדער, זאָל זיך נאַריש מאַכען, זיך אַנידער־לעגען קראַנק. גוי געשיקט זיך עס! דער צווייטער זאָגט: כ׳לעבען, תאַרף אַוועק דיינע וועהטאָגען, טהו אַ שפּיי אויף דער קראַנקהייט, בעסער האָב אין זינען, אַז ביי דיר איז דאָ אָהן עין הרע דערוואַקסענע טעכ־טער, און זעה, אַז מיר זאָלען באַלד אין־גיכען, אם ירצה השם, טאַנ־צען אויף זייערע חתונות. און ברייגגט איהם ראיות פון זיך אַליין, פון דעם מאָגען זיינעם, פונ׳ם פאַלען אויף די קריזעס און פון די מערידען, וואָס האָבען איהם צרות אָנגעטאָן. פונדעסטוועגען... גאָרנישט, בין גע־זונד, און ברוך השם.

אין דער צייט וואָס יענע האָבען דאָ פערפיהרט אַזאַ שמועס, גע־בענדיג דערביי, טאַקי ווי מענשען, וואָס זענען געפּרובט געוואָרען מיט

קריינק. עפּים מיני מאָדנע רפואות, ערב־זייענדיג, אז ס'וועט ווירקען, האָב איך מיינס אָבגעמאַכט בקיצור, זאָגענדיג: אי, כ'לעבען, רב שלמה! — נאָר כדי מקים צו זיין אַ אידישען מנהג, און פּטור. אין אַזוינע מיני זאַכען, ווי אויך אין ווינשעווען נחמות, ברכות, בין איך אַזאַ עם הארץ, וואָס דאָס גלייכען צו מיר נישטאָ.

רב שלמה הויבט זיך אויף פונ'ם אָרט, נעהט און נעהמט ארויס פון אַ קעסטעלע אַ קליין פּעקעלע, בינדט איהם אויף, לעגט עס אַנידער פאַר אונז און זאָגט:

— קוקט, רבותי, זעהט, וואָס ליעגט פאַר אייך!

— קנעפּלעך זעהען מיר — זאָגען מיר אַלע גלייך ארויס — ווייסע ביינענע קנעפּלעך. אלא, וואָס איז דאָס אַזוינס?

— דאָס זענען די קנעפּ פון מיין איינציג קאַפּאָטקעלע, וואָס איך האָב געהאַט אויף מיר צום לייב, ווען איך בין אין דער יוגענד פערוואָגעלט געוואָרען פון מיין היים אין דער ליטא, צוריק אַ פערציג יאָהר — זאָגט רב שלמה שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ.

— אָבער וואָס פאַר אַ שייכות זענען די קנעפּ מיט אייער נישט־געזונד־זיין, און וואָס האָט איהר זיך עפּיס גראָד איצט אין זיי דערמאָנט? איז אונז אַ גרויסע קשיה.

— אוי, ס'איז שייך און שייך, זיי געהערען זיך זעהר גוט אָן! הלואי וואָלט איך אין זיי נעכטען נישט געווען פאַרגעסען — זאָגט רב שלמה מיט אַ ביטערען זיפץ, זעצענדיג זיך צוריק אויף זיין ביינקעל, פערמאַכט די אויגען און שווייגט אַ ווילע פערזונקען אין די געדאַנקען.

דערנאָך הויבט ער אויף דעם קאָפּ און ווענדעט זיך צו אונז מיט אַזוינע דבורים:

— איך בין זיך מתודה פאַר אייך: רבותי, אַז איבער מיין הייסען כאַראַקטער בין איך נעכטען נכשל געוואָרען אין אַ האַרבע עבירה, איך האָב ארויסגעטריבען אַ אָרעם יונגעל, אַ פערוואָגעלטען, אַ פערלאָזטען, נעבעך, אַ נאַקעטען און אַ — הונגעריגען, וואָס האָט געבעטען רחמים איבערצונעכטיגען ביי מיר אין שולע אין אַזאַ פינסטערער רעגען־שניידע־דיגער נאַכט. ניין, רבותי, ער האָט נישט געהאַט דערביי קיין שום שלעכטע כונה, ער איז באמת אַ גר און אַ פערוואָגעלטער, און נאָך מעהר, ער איז זיכער פון די ישיבה־בחורים אין דער ליטא. דאָס איז מיר קלאָר געוואָרען באַלד טאַקי, ווי ער איז נאָר אַרויסגעגאַנגען, פונ'ם שטעהן זיינעם בהכנעה, פון זיין קליידונג, און טאַקי פון דער בקשה

זיינער גופא. מיט אזא מין בקשה וועט נישט קומען איינער א היגער. ס'וועט איהם אזוינס גארנישט איינפאלען אפילו, נאר דוקא א וואנדערער פון ערגיץ א ווינקעל אין דער ליטא, וואס די בתי מדרשים און ישיבות דינען דארטען פאר אכסניות פאר די ארעמע בחורים. איך אליין בין דאך דערמיט געפרובט געווארען נישט איינמאל נאר, אין מיינע יונגע יאהרען. די נעכטיגע נאכט האב איך פערבראכט אין גרויס עגמת נפש, נישט געקענט קיין אויג צומאכען, אזוי שרעקליך האט מיר דאס הארץ געפלאגט, אזוי האט מיר באנג געטאן. די געשטאלט פון דעם דער־שלאגענעם בחור'ל און צוגלייך אויך מיין געשטאלט, ווען איך בין נאך געווען א יונגעל, געקליידט ווי ער, האבען פאר מיר געשוועבט די גאנצע נאכט און מיך שרעקליך געפייניגט. ציטערענדיג־טרעסלענדיג זיך שטעהט פאר מיר דאס אומגליקליכע בחור'ל. ער שווייגט. נאר די אויגען זיינע דערצעהלען זיינע צרות, אויפ'ן פנים זיינעם ליעגט אויסגעדריקט א גע־בעט: האב רחמנות אויף א געפייניגטען, אויף א הונגעריגען, נעהם אריין דעם פרעמדען, דעם נאקעטען, און זאל ער ביי דיר נעכטיגען אין א ווינקעלע! ער שטעהט מיט א צובראכען הארץ און ווארט אויף הילף, אבער אנשטאט הילף טהוט מען אויף איהם א היק, און מען טרייבט איהם ארויס. שטיל און פארשעמט געהט ער ארויס אנבויגענדיג דעם קאפ, ווי א שוואכער בייגט אן דעם אקסעל, אז דער שטארקער וויל איהם שלאגען — די געשטאלט אוועק, און מיינע קומט! קומט, שטעלט זיך מיר פאר, דערמאנט מיר פריהערדיגע יאהרען און זאגט: דערמאן זיך נאר, רב שלמה, אט אזוי האסטו דיך אויך אומגעוואגעלט, אין דיין יוגענד, ארויסגעהענדיג פון דער ישיבה, און אזוי ביסטו אויך ווי א פער־וואגעלט פויגעלע געקומען אין איינע פון די שטעדטלעך, וואס דא אין דעם געגענד, נאקעט און בלויז אין א צוריסען קאפאטקעלע מיט ווייסע ביינענע קנעפ און האסט זיך געבעטען אין א בית המדרש, מען זאל דיך לאזען דארט דעם קאפ אנידערלעגען. ווי־זשע ביסט דו עס אזוי שלעכט, רשע איינער, היינט אין גוטע אומשטענדען? ווי האט דיך פערטראגען דאס הארץ היינט, אז דו ביסט געווארען א גאנצער פריץ, און ס'איז דיר מיט דעם אויבערשטענס הילף גוט, צו דערוויטערן א עלענדען, א דער־שלאגענעם, נעבעך, וואס דו אליין ביסט א מאל געווען אין זיין שטאנד? אנגענומען, אז דו האסט אפשר נישט געקענט געבען איהם ביי דיר א נאכט־לעגער, האסט דו געמעגט איהם געבען עפיס געלט, ער זאל קענען איבער־נעכטיגען אין א אכסניא. צו־ווייניגסטען, אויב נישט א נדבה פון דער

קעשענע, האָסט דו דאָך איהם געקענט געבען אַ גוט וואָרט מיטן מויל, און רו, נישט גענוג וואָס דו האָסט נישט געגעבען נישט דאָס און נישט ענין, האָסט דו איהם אַזוי מאוס אַרויסגעטריבען. — אוי נישט פאַר אייך געדאַכט, ברידער, אַזאַ פלאָגען זיך ווי נעכטען און אַצינד נאָך אויך!

— פונדעסטוועגען נעהמט איך נישט אַזוי צום האַרצען — טרייסט איך רב שלמה'ן — עס טרעפט זעהר אָפט אַזעלכע מעשים, בייזאַכען, און קיינער מאַכט זיך נישט דעראויס. לאָמיר נעהמען, אַ שטייגער, אָט די גרויסע סוחרים, די בעריהמטע באַנקירען און טאַקי אַלע גבירים אונזערע, וואָס בעהאַנדלען אַזוי שלעכט זייערע מענשען, נישט-ברחמנות'דיגער, (זאָל זיי צו קיין גנאי נישט זיין) זענען זיי אַליין? כמעט אַלע זענען זיי אויפגעקומענע משרתים, וואָס שפּילען היינט די ראָלע. אין דער יוגענד זענען זיי געווען משרתים אין קלייטען און אַכסניות און האָבען געליזט פון זייערע בעלי-בתים אין טאַטענס טאַטען אַריין הונדערט מאָל אַ טאָג. אַזוי איז שוין געשטעלט אין דער וועלט פון זינט זי איז בעשאַפען געוואָרען, אַלע פאַרגעסען זיך, ווער עס האָט די בייטש אין האַנד. שמייסט, נישט צו געדענקען, אַז ערשט נעכטען האָט ער מיט זיין כבוד אַליין פון דער אייגענער בייטש טאַקי געחאַפּט שמיץ. אַ קיילעכדיג בייכעל, עזות און געלד נעהמען צו דעם זכרון. אויף אַלע פעהלער און פלוי אין דער נאָז פערדעקט די מטבע. בעקומט איינער געלט, האָט ער די וועלט און יענע וועלט.

— אייערע טרייסט-ווערטער זענען נישט קיין ענטפער — ענטפערט רב שלמה — דאָס שלעכטס הערט נישט אויף שלעכט צו זיין דעריבער נאָך, ווייל עס איז אַ געוועהנטליכע זאַך. כשר מאַכען אַ חטא דערמיט, ווייל מען געפינט איהם אָפט ביי אַ סך מענשען אין דער וועלט, הייסט אַזוי פיעל, ווי מען זאָל זאָגען, אַ שטייגער, אַז אַ שטומפּיגע ראיה, טויבקייט און שטאַמלען איז נישט קיין פעהלער, ווייל אין דער וועלט זענען דאָ גוזמא-גוזמאות טויבע, שטומע און בלינדע. וואָרום אויב אַזוי, מוז דאָך אויסקומען, אַז סיי דער יצר טוב מיט זיין גוטסקייט און סיי דער יצר הרע מיט זיין שלעכטסקייט זענען נישט ווערט קיין דרייער. ניין, רב מענדעלי, אומזיסט די רעד אייערע. איך וויס ביי מיר מיין שולד און פיהל, אַז איך האָב געהאַנדעלט שלעכט.

— אָט דאָס האָסט דו דיר טאַקי פון גאָט אַליין אַ מוסר דערפאַר, וואָס דו פוילסט זיך אויפשרייבען דיין לעבענס-געשיכטע — זאָגט איינער

פון דער חברה — וויפיעל מאָל האָבען מיר דיר געזאָגט און געזאָגט דו זאָלסט דאָס מאָן און האָסט נישט געפאָלגט.

— אָט דאָס דאָזיגע בחור׳ל איז טאַקי ווי אַ שליח פון גאָט געקומען אויפצוטרייבען דיך, אַז דו זאָלסט לסוף זיך דערמאָנען אָן דיינע פריהערדיגע יאָהרען — העלפט אונטער דעם ערשטען נאָך איינער — אָט האָסטו אַצינד נישט ווילענדיג טאַקי זיך דערמאָנט אין די קנעפּלעך פון די יונגע יאָהרען און הלואי זאָלסט דו זיך אויך דערמאָנען נעמען אָנשרייבען, ווי ס׳האָט זיך געלעבט אידען אַ מאָל, אין יענער צייט, כדי עס זאָלען נישט פערפאַלען ווערען ווי אין וואַסער אריין.

יוער האָט אייך געזאָגט דעם סוד, וואָס איצט ביי מיר אין הארצען! — מהוט רב שלמה אַ זאָג און דאָס פּנים פלאַמט איהם, — אויף מיין געלעגער נעכטיגע נאַרש ליגענדיג פערטראָגען, אין שטוב איז שטיל און אין דרויסען שטורעמט אַ שרעק, איז מיר ווי אַ בליץ אריין — דער געדאַנק, אָט דער טרעפער, דער אויסלעגער, וואָס זיצט אין דעם מענשענס הארץ, — און האָט אויסגעלעגט, אַז די מעשה מיט דעם בחור׳ל איז אַ וואונק מיר פון אויבען, און פון יענער צייט אָן הערט ער נישט אויף צו־צוטרייבען מיך און זאָגט: שרייב! אין דעם מעט ענס לעבען קומט פאָר אַמאָל אַזעלכע, וואָס צווינגט אפילו דעם אפּיקורס, וואָס לייקענט אין דער השגחה, גלויבען, אַז ס׳איז פאַרהאַן אַ פערבאָרגענער, אַזעלכער, וואָס אַלסדינג בעשטעהט דורך איהם, איטליכע זאַך אין איהר צייט, אויף אַזעלכע בעדינגונגען, מיט וועלכע עס איז געשטעלט געוואָרען פון לכתחילה. עס זעהט אוים, אַז אַזוי איז דאָס מזל מיינס און אַזוי איז שוין מיר בעשעהרט, אַז מיר זאָל עס געהן אין דער וועלט אַלץ מיט שטורעם. מיין לעבען איז אַ שטורעמדיגער ים, מיינע יאָהרען — רוישענדיגע כוואַליעס, און די נשמה מיינע — דאָס שלײדערנדיגע שיפעל. און דאָס ערשטע מאָל, ווען איך האָב מיך אָנגעהויבען צו דערקענען, איז אויך געווען מיט שטורעם. — ס׳איז פריהלינגס־צייט. פלוצלינג ווערט אַ חמאָרע און צווישען גערטנער אויף פריש־גרינעם גראָז לויפט זיך אַ אינגעלע באָרפים אין איין העמדעל מיט אַ היטעלע אויפ׳ן קאָפּ. לויפט געשווינד, אָבשטעלענדיג זיך צו־ווײלען, די אויגעלעך וואַרפען זיך אין אַלע זייטען, און די אויערלעך הערען־צו אויפגעשטעלט ווי ביי אַ העזעלע. יענס קינד דאָס בין איך מיט מיין כבוד אַליין. דאָסמאָל עפענט זיך מיר צום ערשטען מאָל אויף די אויגען מיינע און איך ענטפּלעק מיך צו מיר אַליין אינגאַנצען ווי איך בין — איך ענטפּלעס מיך און בלייב פערגאַפט

אויף דעם בילד, וואס שטעהט פאר מיר. איינער אליין געפין איך מיך דא, קיין לעבענדיג בעשעפעניש ארום נישטא. נאר הימעל און ערד. א פלויט פון איין זייט, א פלויט פון דער אנדערער זייט. אט גיט א זעץ א קלאפ אויבען אין דער הויך. דאס קול קייקעלט זיך, אין ענדע וועלט צעפאלענדיג זיך אויף א סך שטארקע קולות דארט. און פייערדיגע שלאנגען פליהען מיט א צוק אין הימעל. — אט דאס קלאפען רעדער פון גאט'ס רייטוואגען, טראכט איך ביי מיר, גאט פאהרט עס דארט אין הימעל, טראסקעט מיט דעם בייטש אוש פונקען פליהען. א זייל פון שטויב הייבט זיך אויף פון דר'ערד, עס יאגט זיך, עס דרעהט זיך ווי א דריידעל. נאר באלד ניט א גאס א רעגען, א ליעבער ווארימער רעגען נאר א דערקוויקעניש, גרויסע טראפענס פייקען אז אויף גרינווארג אין די גערטנער: רעטעכלעך, ציבעלע, קנאבעל יונגעטשקע בויגען איין די קעפעלעך, ווי קינדער ביים מאמען אין שויס, און צבאגען זיך מיט פערגעניגען. אין דרויסען לאיען פון הונדערטער ערטער קליינע רינקעלעך, נעהמען זיך אויפ'ן וועג צונויף, פליסענדיג ווייטער, ווייטער, זזענדיג אין די אויערען. און אט מהוט זיך א וויז די ראד פון זיין רייטוואגען, א ראד א גרויסע דארט אין הימעל. נאר אבער א האלבע זעהט זיך ארויס וואונדער־שען געפארבט, א פערגעניגען צו קוקען, און עפיס א ליכטיג שיין אנטגעגען. די זון געהט ארויס דארט פון אונטער דער ראד, ווי א חתן פון אונטער דער חופה, גיט א קוק צו דער ערד, שיינט זי, א ווינק צו די וואלקענס — ווערען זיי רויט...

דאס איז דער אנהויב פונ'ם דערקענען מיך אליין, גאט און די וועלט זיינע. מיט דונערען און בליצען איז מיר דאס אלסדינג ענטפלעקט געווארען צום ערשטען מאל און דאס מענשליכע פערשטאנד האט אין מיר א שיין געגעבען דורך דעם שטורעם. אט דאס וואונדערליכע בילד האט זיך מיר איינגעשניטען אין הארצען. אייביג וועל איך, וויל איך עס נישט פארגעסען די גאנצע פאנאראמע פאר מיר, און דעם לשון פון דער נאטור ארום מיר האב איך דאמאלסט פערשטאנען און האב עס געפיהלט מיט'ן הארץ פון א אומשולדיג קינד. איך האב פערשטאנען דעם לשון פון די קרייטעכצער און געוועקסען פון גארטען, דאס ליעד וואס די רינעלעך וואסער פלאפלען, און וואס פראש קוואקעט ליגענדיג אין בלאטע ביז'ן האלז, אויסשטעלענדיג א פאר גרויסע אויגען — האב איך גוט פערשטאנען, איך האב דאך איהר אבגעענטפערט קוואקענדיג אויך אויף א קול ווי זי. און אז איך בין געקומען אין הוף פון אונזער הויז. איז

אַרויס דאָס קעלבעל פונ'ם שטאַל אויסגלייכענדיג די ביינער, אַראָב לאָזענדיג דעם קאָפּ און אויפהייבענדיג דעם עק און געמעקעט, און ס'איז אויך אַרויס די הוהן מיט איהרע קינדערלעך און געפּיקט אין מיסט פּישצענדיג, און דער האָהן געהט־מיט פּאַראויס קוממיות זעהר האָפּערדיג און מאַכט קוקעריקו. אויך די קאַץ זעה איך, ווי זי געהט אַראָב פונ'ם דאַך, קאַראַבקעט זיך אויפ'ן וואַנד און מיאַאוקעט. האָב איך געוואוסט וואָס זיי ווילען, און האָב איטליכען אָבגעענטפערט אויף זיין לשון: געמעקעט, געמיאַוקעט, געפּישצעט הויך אויפ'ן קול. פערשטאַנען האָב איך נאָר נישט דעם פּאַטש, וואָס דער טאַטע האָט מיר געגעבען, און וואָס בעדייט דער מאַמעס געשריי אויף מיר, אַז זי האָט מיך דערזעהן פּיטש נאַס פונ'ם רעגען; וואָס זיי זענען אויסען געווען דערנסטמאָל און וואָס מיין רבי און אַנדערע מענשען זענען אויסען געווען פון מיר דערנאָך — דאָס האָב איך נישט געקענט פאַרשטעהן.

רב שלמה שפּאַרט זיך צו מיט'ן קאָפּ צום פּאַרענטשיל פון שטול שווייגענדיג אַ ווייל. פונ'ם אויסדרוק פון זיין פּנים און די אויגען איז געווען צו דערקענען, אַז ער איז שטאַרק צוקאָכט און מיר האָבען פערשטאַנען, פאַר וואָס ער איז אַזוי צוקאָכט. זיין לעבען האָט זיך איהם געצויגען ווי אַ וועג פול דערנער מיט שטיינער. אַט געהט ער בּאַרג אַרויף איבער הויכע שפּיציגע סקאַלעס און אַט לאָזט ער זיך אַראָב אין טיעפע אָבגרונדען. אַצינד ביים עפענען די אַלטע פּעקלעך צרות און ביים אָנריהרען מיט אַ פינגער די וואונדען, מכות, נאָך אינגאַנצען נישט אויסגעהיילטע, מוז מען דערביי פיהלען שמערץ, אַ שמערץ זעהר אַ גרויסען. בערוהיגענדיג זיך אַ ביסעל, הויבט ער אָן ווייטער צו ריידען.

— איך וויל אַצינד ענדיגען אייך מיין שמועס, וועלכער איז נעכטען אין אָנהויב איבערגעהאַקט געוואָרען. שוין אַ לאַנגע צייט אַז די פּען מיינע געפינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות פונקט קאַפּויר איינע פון דער אַנדערער, ווי דער אָרון פון מחמד'ן הייננט, לויט ווי מען זאָגט, צווישען צוויי מאַגנעטען. אין דער צייט וואָס איינע פון די דעות ציהט זי אַהין צו בעשרייבען אַלטע זאַכען וואָס פריהער, איז די וואָס אַנגען האַלט זי אָב ציהענדיג זי אַהער צו בעשרייבען וואָס אין אונזער צייט געהט פאָר. און די דאָזיגע צוויי שפּאַרען זיך איינע מיט די אַנדערע און מיר ווי צוויי קרעמער קריגען זיך איבער איין קונה, צונישט מאַכענדיג דערביי איינער דעם אַנדערענס סחורה. איינער זאָגט: גאָט זאָל אָבהיטען פון דער מאָדנער נייער סחורה און פון די שענע תכשיטים היינטיגע צייט ביי

אידען! אלץ וואס דו זעהסט איז נישט מעהר נאר פורע שווינדעל," און א אויגען-פערבלענדעניש, פארזילבערטע שערבלעך, א אויסגעבלאזטע איי, צוגעפוצט, פערפארבט פון דרויסען אין שמוציג, פע, פון אינעווייניג. ס'איז נישטא קיין עכטער טיפ מיט זיינס א ווילען, מיט זיין אייגענעם כאראקטער. עפים נאר אנגעשטעלטע גולם'ס, משטיינס-געזאגט, ווי קוקלעס אזוינע, דאכט זיך, עפענען ליפעלעך, פויקען, בלאזען, קלינגען און גיבען פון זיך ארויס א קול נישט פון א לעבעדיגער נשמה, נאר דורך עפים א פריזינקעלע. כ'לעבען, לאזט זיי אב, און נאט אייך בעסער אנטיקען אלץ פאטערשע, וואס עס לעבט און עס האט א אייגענעם אורטה... אגעגען זשע די שרייט: קומט צו מיר, קוקט אן מיין סחורה און קוקט נישט אויף יענץ, וואס שמעקט שוין מיט קברות-בלעטלעך, וואס טויג אייך, רב איד, פערשימעלטע זאכען — אויף דערויף שרייט מען דאך טאקי אין דער וועלט, אז אידען מייסטענס רייסען זיך אב פונ'ם איצטיגען אין דער וועלט אין דער קאפ ליעגט זיי העט-העט אין דער פערגאנגענהייט, זיי געהען אומגעקעהרט מיט דעם פנים א הינטער נישט צו זעהן פאר זיך דעם וועג, שטרויכלען זיך און פאלען. און אלע זייערע הנהגות — ביי זיך אין שטוב, אין שוהל און אין דער ליטעראטור זייע-דער זענען זיי ווי די טויטע, טויטע זענען זיי ביים לעבען און לעבען מיינען זיי נאכ'ן טויט. א איד אז ער לעבט איז גערעכענט ווי גארנישט, ערשט נאכ'ן טויט ווערט ער געהויבען מיט א שענער מצבה — אלע מתים בעקומען דעם טיטול תם וישר, א נדיב, א חכם. רעטיך, ציבעלע ווערען צעדערבוימער, א פלאטע — א לויתן אויפ'ן בית עולם. הכלל דער היינט איז ביי זיי גארנישט, אין אמת'ן אבער איז דאך דער עיקר לעבען פארט טאקי נאך אין דער הייסער מינוט, אין וועלכער מען געפינט זיך. דער מענש, וואס נויטיגט זיך ווי א לעבעדיג בעשעפעניש אין אזוי פיעל בעדערפעניש, איז מחויב ווי ווייט מעגליך אויסצוזוכען אזוינע מיטעל און זיי צו פערבעסערן אזוי, אז דורך דעם זאל איהם דאס לעבען אויף דער וועלט ניחה זיין. הייסט דאך עס, אז ער מוז דערינען ארבייטען אינאיינעם מיט אלע מענשען אין זיין צייט.

— לאזט זיך, זייט-זשע מוחל — דינען, זאגט רב שלמה, זעהענ-דיג, אז מיר ווילען איהם איבערשלאגען די רייד — איך וויים וואס איהר ווילט מיר ענטפערן. איהר ווילט זאגען: אליין פאר זיך גענומען איז נישט איינע פון די ביידע דעות ריכטיג, ווייל איטליכע פאר זיך איז דאך נישט מעהר נאר ווי איין זייט פון דער זאך, איבער וועלכער עס רעדט

זיך . אלסדינג אין דער וועלט האָט צוויי זייטען און דער אמת בעדאַרף אַרויסקומען פֿונ'ם אָננעהמען די ביידע אינאיינעם . נאָר אָבער אַזוינס קען נאָר אָדער אַ גרויסער חכם , אַ געזעצטער מענש , אָדער פֿערקעהרט אַ וואַריאַט, וואָס וואַרפֿט זיך אין אַלע זייטען און פֿאַר איהם איז רעכט, ווי אַ טאָג אַרבייטער, איטליכעס מין אַרבייט, וואָס קומט איהם צו דער האַנד, נישט איבערקלייבען. אָנטראָגען שטיינער, ליים, ציגעל צום בויען, אָדער פֿאַנאַנדערוואַרפֿען אַ וואַנד , גראָבען אין מיסט און רייניגען אַ שטאַל, — וואָס מאַכט דאָס איהם אויס , אַבי געאַרבייט און בעקומען געצאָהלט. — איך אָבער בין פֿון די מיטעלע מענשען, וואָס האַפּען זיך נישט צו איטלי־כער אַרבייט. און נעהמען זיי זיך שוין אַריין אין קאָפּ עפּיס אַ זאַך, האַלט מען זיך דערמיט שטענדיג , נישט אַראָב דערפֿון אויף אַ האָר אין דער זייט. און דערצו נאָך — בין איך זיך מודה פֿאַר אייך. בין איך בטבע פֿויל — איך טראַכט מעהר ווי איך טהו. אַבי עס טרעפֿט זיך נאָר עפּיס אַ שטיקעל עבוב מיר, בעפֿריי איך מיך פֿון איהר זעהר גערן. דעריבער אַז די דעות זענען מחולק אין מיר , האַלטען זיך מיר ביי דער פֿען, צוי־הענדיג זי איטליכער צו זיך , פּסק'ע איך ווי יענער מאַן דאמר : נישט צו דעם , נישט צו יענעם, לאָז זיך ליגען ביז וואַנען משיח וועט קומען . און אָט קומט ער ... דער בחור , ער קומט אָן פֿלוצלינג מיט דעם שטורעם און גיט מיך אַ דרעה צוריק צו דער פֿערגאַנגענהייט . אצינד דער קאָפּ ליעגט מיר איינגאַנצען אין יענער צייט , דאָרט וואו איך האָב געלעבט אין דער יוגענד . אַלט , זאַט מיט צרות , מיט אַ האַרץ אָנגע־פֿלאָגט און פֿערוואונדעט פֿון פֿליהענדיגע פֿיילען אין לעבענס־קאַמף . געפּרובט מיט ביטערע שווערע יסורים, האָב איך מיך אומגעקעהרט צו מיין וועלטעל וואָס אַ מאָל, און דער כח המדמה בריינגט מיר אַרויף פֿון אונטער ערד זיין צויבער , ווי יענע כישוף־מאַכערין פֿאַר שאול'ן אין עין־דור , פֿאַרשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאָך פֿיעל מיני משונה אַלטע זאַכען פֿון אַמאָליגע יאָהרען . זיי קריכען אַרויס און קוקען אויף מיר בייז, ווייל זיי פֿערשטעהען זעהר גוט, וואָס דאָס אומקעהרען זיך מיינס צו זיי בעדייט און צו וואָס זיי ווערען דאָ אַרויסגעפֿאָדערט — זיי ווייסען , אַז דאָס בין איך געקומען נעהמען זיי , און ווייזען זיי פֿאַר דער וועלט אויף וואַונדער . אוי חעה , יענץ וועלטעל מיינס איז זעהר אַ קליינס, דאָרטען בליהען נישט קיין פּאָמעראַנצען, עס וואַקסען נישט קיין רויזען . מען זעהט דאָרטען נישט קיין גרויס נחת , טייכען פֿון מילך און האָניג גיסען זיך דאָרטען נישט און דער עולם דאָרט איז אַ געמיינער , נעבעך .

אידען מיט בערד און פאות און מיט לאנגע קאפאטעס, דארע, קווארע, געבויגענע, קראנקע, צובראכענע, דערשלאגענע, פערשווארצטע, פערפינסטערטע, ציטערען פאר דער שיין. עס טהוט מיר זעהר באנג, רבותי, בעאומרוהיגען די אלטע ביינער זייערע און מטריח זיין די דאזיגע מתים זיי זאלען ארויף אויף דער סצענע מיט זייער כבוד אליין. און ווער ווייס, צו וועלען זיי זוכה זיין צו א שענעם אויפנאהם. פיעל פון אונזערע אידעלעך זענען דאך, נעבעך, הייגט זיך שטארק מצער איבער זייער נאז, וואס שטעהט און שרייט ארויס איטליכען, אז דאס זענען פון די בני יעקב! ווען זיי זאלען נאר האבען די מעגליכקייט, וואלטען זיי פערביטען זי אויף א אנדערע — און פלוצלינג טראגט דער רוח אן פון ערגיץ אידען אלטע, פערשימעלטע, עפּיס משונה־ווילדע מיט זייער שטעהן, מיט זייער געהן, מיט זייער ריידען און מיט דעם גאנצען בענעהמען זייערען, משטיינס־געזאגט, אנצוטאן זיי א בושה עפענטליך פאר א וועלט מענשען. ניין, ברידער, דאס איז נישט קיין שפּאס, איך זאג טאקי ארויס אייך גאנץ ערענסט אזוינס, וואס האט מיר געמאכט עגמת־נפש, און וואס צוליעב דעם האט איהר מיך געטראפען זיצענדיג אזוי פערזארגט און פערטיעפט אין די געדאנקען. און באמת טאקי, וואס האט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע ציימען? איבערראשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאכען האבען מיר נישט, קיין גראפען, פריצים און יענעראלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נים געווען, קיין ראמאנען מיט יפיפה׳ס האבען מיר נישט געשפּיעלט. שלאגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אדער זיין ווי עדות צוקוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאס בלוט, האבען מיר נישט געפּרובט, און טאנצען קאדרילען מיט נקבות אויף באלער האבען מיר נישט געקענט. און אויף געיעג אין פעלדער, [אין וועלדער צו חאפּען בערען, זענען מיר נישט געגאנגען. געדייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים׳ען אויפצודעקען נייע אינזלען האבען מיר נישט. מיט טענצערינס און אקטריסעס האבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאט, און איבער פרימאדאנעס און אנטאן זיך די גרויסע פארגעניגענס האבען מיר זיך נישט אויסגעבראכט. בקיצור אט די אלע צימעסלעך צום ספור המעשה, ער זאל זיין געשמאק און נעהמען דעם עולם — אט דאס אלסדינג איז נישטא ביי אונז און אנשטאט דעם האבען מיר א מלמד, מיט א חדר, מיט א בעהעלפער, שדכנים, חתנים. כלות, מיט ווייבער׳ קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אלמנות און יתומים, נשרפים, געפּאַלענע און אבגעקומענע. אלע סארטען ארימע לייט, ארומגעהענדיגע איבער

די הייזער ערב שבת, ערב יום טוב, ראש חודש און גלאט אזוי זיך מאנטאג און דאנערשטאג, בטלנים, גבאים מקבלים, און צדקה-פושקעס אלע מיני פורעניות, דלות, קבצנות און אלערליי מיני משונה׳דיגע פרנסות, אט דאס איז אונזער לעבען, אז אך און וועה איז צו אונז! א לעבען, פשטיינס-געזאגט, אהן נחת, אהן א רוהיג געמיט... א פינסטערס אהן א שיין, אהן א שטראהל ליכט; א לעבען וואס האט א טעם ווי א געקעכטס אהן פעפער און אהן זאלץ.

— א טעות, כ׳לעבען, רב שלמה — זאגען מיר: — נו, לאז שוין זיין אפילו ווי איהר זאגט, אז אין דעם אידענס לעבען פעהלט געווירץ, אבער דערפאר האט ער אין זיך א מין אידישען טעם, וואס ס׳איז נישטא זיין גלייכען. ס׳איז דא א מין קעז, וואס ער איז מיט ווערים, און די מבינים וואס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאהלען דערפאר אין טאג אריין און עסען דאס מיט א מארנעם אפעטיט. אט די ביטערקייט וואס איז אין אונזער לעבען, אט דאס איז טאקי די גאנצע חשיבות זיינע, און עס איז געשמאקער דעם מבין פיעל מעהר פון יענער פריקרע זיס-קייט, פון וועלכער עס נודעט אמאל גאר צום ברעכען. לעקעכלעך, דאס איז א מאכל נאר פאר קליינע קינדער. דאס לעבען פון די כנסת ישראל, האטש עס זעהט אויס שמארק מאוס פון דרויסען, אבער שען איז עס אינוויינינג. א שטארקער גייסט ליעגט אין דעם אידישען לעבען, א גייסט א געטליכער, וואס ווי אווינד וועהט ער שטענדיג, אויפהייבענדיג אין איהם חוואליעס, כדי צו רייניגען זיי פון שמוץ און פוילקייט. די דונערען און בליצען, פאגראמען און שטורעמס, וואס קומען אויף זיי אמאל, זיי לייטערען זיי, און גיבען זיי צו א נייע קראפט. דאס אידישע פאלק איז ווי דער פארצייטיגער גריכישער פילאזאף דיאגענעס, דער קאפ זיינער פליהט איהם אין הימעל, דערקענט גאטס גרויסקייט אהן א סוף, און אלי׳, וואוינט ער דא צווישען די אומות העולם (ווי יענער אמאל אין זיין פע-סעל) צוגיפגעשטיקט אין א בעשטימטע ענג ארט. אונטער די בערגלעך מיסט אין חדר, ישיבות און בתי מדרשים גליהט דאס פייעריל פון תורה, פארברייט ליכט און ווארעמקייט צווישען גאנצען פאלק. אלע אונזערע קינדער, ארים און רייך, קליין און גרויס, לערנען און קענען אין די קליינע אותיות. אט אזא לעבען, זאגען מיר, איז רעכט און עס פאסט טאקי, אז ס׳זאל פערשריבען ווערען לדורות.

— צוגעגעבען אפילו ווי איהר זאגט — ענטפערט רב שלמה — איז דאך דאס גערעדט געווארען נאר אקעגען דעם לעבען פונ׳ם

גאַנצען פאָלק בכלל, אָבער מיין לעבען אַליין, פאַר זיין געטומען, מיט וואָס האָט עס פערדיענט און וואָס פאַר א נייעס איז אין איהם דאָ, ס׳זאָל ווערטה זיין, מען זאָל עס בעשרייבען? עס האָט זיך פּאַסירט מיט מיר דאָס אייגענע, וואָס מיט טויזענדער אַנדערע ביי אונז. גאַנץ געוועהנטליכע זאַכען. איז דען דאָ נאָך אַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער לעבען פון איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ׳ם געבוירען ווערען ביז דעם שטאַרבען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז יודישע קינדער? די ערציהונג, דאָס לערנען, דאָס דאַווענען און דער ניגון צו יעדער תפלה, צו יעדען פזמון, צו יעדער שטיקעל פיוט, צו יעדער סליחה, האָט זיין געשטעלטען, געוויסען נוסח, אפילו עסען און טרינקען האָבען אויך איין נוסח. איז עס דען וואו געהערט געוואָרען, אַז אין אַ געוויסער שעה, פרייטאָג צונאַכטס, אַ שטייגער, זאָל אַ פאָלק יודען עסען פיש, לאָקשען און צימעס? שבת אין דער פריה — רעטיך און פּעטשאַ, לעבער און ציבעלעס מיט אייער, אַ אויסגעפּריעטע קאַשע מיט אַ גרויסען מאַרך-ביין דרינען; אין דעם און דעם טאָג זאָל מען עסען קרעפּלעך, אין יענעם טאָג המן-טאַשען און אין דעם טאָג אַ געלען קוילעטש מיט זאַפרען. הויבט איינער אָן זאָגען „כל מקדש“ אָדער שרייען „חי וקים“ אין בערדיטשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון און דאָס אייגענע קול אויך אין אַרגענטינע, וואָס אין עק וועלט. מיר זענען אַ עדה פון מילבען, וואָס ווי איינע, אַזוי די אַנדערע, אַלע גלייך. אין דער נאַטור געשיכטע, זאָאָלאָגיע, ווערט גערעדט וועגען דעם מין מילבען בכלל, אָבער נישט וועגען איטליכער מילב בעזונדער.

— אין פּלוג, דאַכט זיך, רעדט איהר גאַנץ גלייך — ענטפערט חברה איהם — דאָס יודישע לעבען זעהט טאַקי אויס ווי מיט איין נוסח ווי ביי די מילבען. אָבער אין אמת׳ן איז צווישען זיי דאָ אַ גרויסער חילוק: די מילב מוז פון דער נאַטור טאָן אַזוינס, וואָס ס׳איז געשטעלט געוואָרען פאַר דעם גאַנצען מין מילבען, נישט צוקרימען אויף אַ האָר. ביי מענשען איז אָבער נישט אַזוי. איין זאַך וואָס ליגט אין דער טבע ביי אַ כלל מענשען, בעקומט ביי יעדערן פון זיי אַ גאַנץ אַנדער פּנים, יעדערער טהוט זי אויף זיין שטייגער, אַנדערש ווי דער צווייטער. ביי איטליכען מענשען לאָזט זיך בעמערקען אַ בעזונדער כאַראַקטער אין דעם רעדען, אין דעם שמייכעל, אין דעם ווינקען מיט

די אויגען, אין דעם גאַנג, אין דעם שטייגער עסען און טרינקען, האָטש די אַלע זאַכען זענען אַ מתנה פון גאָט בײַ אַלע מענשען. און נאָך מעהר דערקענט מען דעם מענשען אין זיין סטיל, זיין שטייגער שרייבען. איין זאַך קומט בײַ איין שרייבער אַרויס אַנדערש ווי בײַם צווייטען. — אין שני נביאים מתנבאים, צוויי נביאים, זאָגען אונזערע חכמים, רעדען נישט איין זאַך בסגנון אחד, מיט איין סטיל... אומזיסט אייער טענה'ן, רב שלמה! שרייבען אייער לעבענס-געשיכטע מוזט איהר.

— מהיכא-תיתי, פאַר זיך אַליין אפשר טאַקי יאָ, אָבער נישט פאַר אַנדערע — זאָגט רב שלמה, ווילענדיג ווי-ס'איז זיך אַרויסדרעהען — איך בין מוסכם אָנצושרייבען וואָס אין מיין לעבען איז פאָרגעקומען נאָר פאַר מיר, אָבער דאָס זאָל ווי די דאָזיגע קנעפּלעך ליגען בײַ מיר צו-דינען פאַר אַ זכרון אין די אַמאָלדיגע יאָהרען-טעג און מיך אָבהיטען פון אַ זינד.

— ניין, רב שלמה — האָבען מיר אַלע געשריען — שרייבען און טאַקי דרוקען!

— אויב יאָ אַזוי — מאַכט רב שלמה מיט אַ שמייכעל — אַז איהר זאָגט דרוקען, געהט זשע ווייטער און רעכענט אויס נאָך און נאָך מלאָכות, וואָס אַ יודישער מחבר האָט צו טאָן, כסדר: שרייבען און צונויפנעהמען פרענומעראַנטען און הסכּמות; דרוקען און מגיה זיין, קנעלען, האָבען צוטאָן מיט דעם בחור הזעצער; מאַכען אַ גרויסען לוח-הטעות, אַזויפיעל וויפיעל אין ביכעל זענען דאָ ווערטער; אַרומגעהן איבער די הייזער, טיילען און אָנוואַרפען אויף יודען די ספרים, דערנידעריגען זיך פאַר איטליכען גאָרנישט, פאַר אַליאַד מענשעל, אַריינלאָזען זיך אין וויכּוחים מיט קמצנים און נאָך אַזוינע מיני נפשות, וואָס ווילען זיך אויסדרעהען; בוקען זיך און קבצנ'ען לכבוד גאָט, לכבוד התורה ולכבוד דעם הייליגען לשון פון קודשא-בריך-הוא מיט די כנסת ישראל; געבען אַ סך ספרים בעקאַנטע במתנה און מוכרי ספרים אויף באָרג ביז משיח וועט קומען; און נאָך אַלע זאַכען פערקויפען דאָס רעשט ווי שמאַטעס אויף פּאַפּיער — אַ קאָפּיקע פאַר אַ פוד! — ניין! ברידער, איך טויג נישט צו אַזעלכע אַרבייט.

— האָט איהר דען פערגעסען, רב שלמה, אַז ס'איז עפּיס דאָ אַ מענדעלי מוכר ספרים אויף דער וועלט, און לבטלה האָט גאָט איהם נישט בעשאַפען! — לאָז איך מיך הערען הויך מיט גדלות, ווי אַ גע-ניטער אין אַזוינע זאַכען. באַ! איהר האָט, זייט מוחל, נאָך נישט גע-

ענדיגט דאָס צעטעל פון אַלע מלאָכות. דעם חילוף האָט איהר פער־געסען, דאָס מיינט מען דעם גלגול, וואָס יודישע ספרים ליידען בעונותינו הרבים. עמיצענס אַ ספר ווערט דורך די מוכרי ספרים מגולגל אין אַ תחינה פון שרה־בת־טובים, די תחינה ווערט מגולגל אין אַ קינה, די קינה אין מעשענע לייכטער, מעשענע לייכטער אין אַ שופר, אַ שופר אין אַ סליחה, אין אַ מחזור, סליחות, מחזורים אין וואָלפציינדלעך, אין אַ כל־בו און טלית־קטן׳ס. אַט אַזוי גיהען זיי איבער פון איין גלגול צום אַנדערען גלגול, ביז זיי ווערען צופליקט, צוריסען און ווערען שמאָטעס. ס׳איז דאָ נאָך אַ מיני חיבורים, וואָס פאַר די זינד פון זייערע מחברים, ליעגען זיי ווי די שטיינער, רחמנא־לצלן, וואָס טויגען צו גאָרנישט, סיידען צומאַכען פון זיי שפּיי־קעסטלעך, מען טהאָר אָבער נישט שפּייען אויף שמות... נישקשה, רב שלמה, נעהמט שרייבט, און וואָס נאָך שרייבען דאַרף זיין, דאָס נעהם איך שוין אויף מיר. דער גאַנצער ענין דאָ מיט אונז איז באמת טאַקי מן השמים. זעהט, איך בין אויך, ווי איהר זאָגט, גענאַנגען צו אייך אין אַ שטורעם.

רב שלמה האָט געשוויגען און מיר פריינדליך געדריקט די האַנד, ווי איינער זאָגט: טאַקי זאָל זיין ווי איהר ווילט!

געזונד זאָל זיין רב שלמה, וואָס האָט געהאַלטען וואָרט און אין אַ יאָהר אַרום מיר אַריינגעשיקט פיעל פון זיינע געשריבענע זאַכען, וועלכע איך וועל מיט דעם אויבערשטענס הילף לאָזען אָבדרוקען אין אַ קורצע צייט כסדר איינע נאָך די אַנדערע.

שלמה ר׳ חיים׳ס

(בילד פון אידישען לעבען אין רײד ליטען)

I.

א צעהן וויערסטלעך פונ'ם שטעדטעל ק... אין דער ליטא ערגיץ
געפינט זיך א מין קליין דערפעל עפעס, ארומגערינגעלט מיט גרויסע וועלדער,
צווישען וועלכע עס פלייצט א היבשער, א שענער טייך, וואס נעבען
איהם שטעהט א מיהל, און דעריבער הייסט דאס דערפעל מליניצא.
אויף איין זייט טייך קוקען ארויס פון צווישען גרינוואַרג און בוימער א
דריי קליינע הייזלעך פאר דריי פויערשע פאמיליעס, די איינציגע איי=
וואוינער דארט, און אויף דער אנדער זייט טייך שטעהט האַרט נעבען
וואלד איין איינציגע שטוב פון קיילעכדיגע ברעוונעס מיט קליינע פענס=
טער און א הויכען, אלטען דאך. דארט זיצט חנא מליניצער מיט זיין
הויזגעזינד, דער אַרענדאר פון דער מיהל, וואס די חזקה אויף דער
ארענדע געהט איבער אין זיין משפחה פון טאַטעס צו קינדער. איינגאנ=
צען זעהט מליניצא אויס ווי א נעסט, וואס ליגט פערבארגען אין א ווינ=

קעל, אָבגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ׳ם טראַקט, נאָר קליינע שמאָלע וועגלעך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד טאָלען און בערגלעך און פיהרען צו דערפער, וואָס ליגען צוזייט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זענען דאָ זעלטען, עס רעש׳ט נישט, עס קאָכט נישט ווי אין שטעדט, דערפאַר שווימעלט און גריבעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפּען און פעלדער אַלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות; דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אַלערליי קולות: אַ געזאַנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואַקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצען זומער, אַ וואָיען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער, און אַ מאָל אַ ברומען פון אַ פערבלאָנד־זעטען בער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראָגט זיך אַ רוישען פונ׳ם וואַסער בײַ׳ם אַראָבפאַלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָהלען פון דער מיהל.

ס׳איז אחרון של פסח — אַ שענער, אַ וואַרמער ווענע־טאָג. די גילדענע זון האָט בײַ׳ם אויפגעהן צעריסען, צעטריבען די גרויע וואָל־קענס אין דער לופט און מיט איהר ליכטיג פּנים אַראָבגעקוקט פונ׳ם בלוי־ען הימעל מילד פריינדליך אויף דער ערד. גאַנץ בעשעפעניש, אַלע פון גרויס ביז קליין, האָבען אויפהאָפענדיג זיך פונ׳ם לאַנגען ווינטער־שלאָף לעבענדיג פרעהליך, זיך גענומען איטליכער צו זיין זאַך. פריש־געלע בלומען שטעקען אַרויס די קעפּלעך פון צווישען יונגע גרינע גראָז, קוקען אַרויס און מאַכען חן. ווערבעס בײַ׳ם טייך האַפּען זיך אָנטאָהן זייער נײַ־גרינע זופּיצע, שפּיגלענדיג זיך אין דעם וואַסער ריין קלאָר ווי זילבער. פון די ווייטע וואַרמע לענדער, דאָרט אין דער פרעמד, קומען עופות משאַטעסוויז צוריק אַהער אין זייער רוה אַריין. ווילדע גענז פליסקען זיך ערגעץ צווישען ווישפּעס דאָ אין טייך. ווילדע קאַטשקעס דרעהען זיך אַרום דעם טשערעט, אַרויס, אַריין מיט אַ געהילך, אַ געשווישטש. שוועלבע־לעך פלאַטערען, שוועבען אַהין, אַהער אין דער לופט, שטאַרק פערטראַ־גען אין דעם בויען, פערריכטען נײַע און אַלטע נעסטער. ברוך־הבאָ! דאָס אַלטע בעקאַנטע פּאָר־פּאָלק בושעלס איז אויך למזל דאָ אין אַ גו־טער שעה. זי, די בושעליכע, שטעהט אויף איין פוס, דאָס קעפּעל אין דער זייט, שטעהט בעטראַכט איהר אַלטע נעסט אויבען אויף אַ שפּיץ בוים, און ער אויף די לאַנגע שטעלצען שפּאַצירט זיך האָפּערדיג אויף דעם זומפּ דאָרט, צוקוקענדיג זיך צו אַ קאַליזשע, וואו עס שפּרינגען, קוואַקען זשאַבעס, און פלוצים פּיק־פּיק, אַ חאַפּ אין דעם רויטען ווייטען

פיסק אַריין... ס'איז אַ ליבע. אַ פרייד, אַ פליהעניש, אַ זונשעניע, אַ געזינגעריי, אַ געשווישטשעריי אומעטום.

ס'איז יום־טוב, ס'איז ווסנע־צייט!...

דאָס גאַנצע הויזגעזינד דעם אַרענדאַרס איז אַצינד אין דרויסען. חנאָ זיצט צעשפּילעט אויף דער באַנק נעבען דער שטוב, קוקט אויף גאָט'ס שען וועלטעל און געהנעצט... ער האָט, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין, באַלד נאָך מיטאָג געחאַפּט אַ דרעמעל. די עלטערע קינדער אַרום איהם שטעהען און שמועסען תוך־זאַכען: וועגען אַ גרעבליע, וואָס עס האָט ערגיץ נישט וויט פון דאַנען אָבגעריסען; וועגען דעם פאָהרען אַהין אין שטעדטעל מאָרגען פריה, איינצוקויפען דאָרט פאַר דעם פריץ און אויך פאַר זיך נויטיגע זאַכען; וועגען דער שקאַפּע, אַ זקנה פון אַ יאָהר דרייסיג, בלינדליך אַביסעל, וואָס ליגט, מחילה, צוּליגט אויפ'ן גוייִנעם גראָז אַקעגען, קויקעלט זיך און גלייכט זיך אויס די אַלטע קרצ-קע ביינער, וכדומה נאָך אזעלכע וויכטיגע זאַכען אין דעם בעל־הבתישקייט. די יונגערע לויפען אַרום פריי און זענען שטאַרק בעשעפטיגט: אַ טייל שטעהען אויפ'ן בריקעל נעבען דער מיהל, קוקען ווי דאָס וואַסער לויפט דורך די אָפענע זאַסטאַווקעס, פאַלט אין איין גוס, ווי איין שטיק גלאָז, אַראָב טיעף אונטען מיט אימפּעט, מיט גערויש, און צעשפּרינגט אין טויזענטער קליינע שפּריצלעך, שפּילענדיג אַקעגען דער זון אין אַלערליי קאָלירען, ווי בריליאַנטען. ווידער אַ טייל שטעלען־אונטער שיסעלעך נעבען בערעזענע בוימער, פון וועלכע עס רינט, דורך אַ געמאַכט שפּעלטעל אין זיי, אַ געשמאַקער, קלאָרער זאַפט. אַלע זענען פרעהליך, זעהען אויס יום־טוב'דיג. צוציק, דער הונד, אַ דיקבייכיגער מיט קורצע פיס און שוואַרצע פלעקען אויף דער שמוציגער ווייסער פעל, איהם פרייעט זיך אויס דאָס האַרץ, פיהלט אויך, אַז היינט איז יום־טוב. ער האָט היינט ניש'קשה געחאַפּט שריים אונטער דעם טיש, אָבגעלעקט אַ ביין. ער פערדרייסט דעם ווידעל, טאַנצט, שפּרינגט משוגע'נערהייז אַהער, אַהין, אונטערפּישטשענדיג עפּעס אויף אַ מין משונה הינטיש קול.

אויף אַ פריי־גרינעם פּלאַץ אין וואַלד הינטער דער שטוב, זיצט אויף אַ שטיק קלאָץ פון אַ גרויסער אומגעפאַלענער סאָסנע חנאָ מלינעצערס ווייב, אַ שענע בעטאָגטע יודענע, אינאיינעם מיט איהר טאָכטער, אַ גוייִ-

בעל פון עטליכע און צוואנציג יאָהר. אַקעגען אויפ'ן גראָז זיצען אָנגע־לעהנט צוויי קינדער איהרע — אַ מיידעל, אַ שענהייט, אַ בלאָנדינקע מיט געקרויזטע לאָקען פון אַ יאָהר פינפצעהן, און אַ יונגעל אויף אַ פּאָר יאָהר יונגער פון איהר. ס'איז עפּעס גאָר ניט דער פּנים, דאָס אויסזעהען בײ די דאָזיגע דאָ ווי בײ יענע דאָרט פאַר דער שטוב. יענע און די זע־נען עפּעס ווי אַנדערע מענשען. יענע זענען אויפגערוימט, יום־טוב'דיג און די זענען פערשאָלטענע, פערזאָרגט, זיצען עפּעס ווי תשעה־באָב צו די קינות. די מאַמע און די טאָכטערביידע זעהען אויס שטאַרק צעטראָגען. ביידע האָבען אויפ'ן הארץ זעהר פיעל און שטיקען זיך מיט אַ וואָרט, איינע וואַרט, די אַנדערע זאָל אָנהויבען צו רעדען.

— נו, לאָה! — האָט לסוף נאָך אַ היבשער צייט שווייגען די מאַ־מע גלייך ווי אין דער וועלט אַריין אַ זאָג געטאָן — זענען מיר שוין, ברוך־השם, דעם יום־טוב אויך איבערגעקומען. נו וואָס ווייטער, לאָה?

— ווייטער איז צרות. די אַלטע צרות. אַזוי, אַזוי, מאָרגען פאָהר איך, מאַמע.

— אַז דו ועסט בלייבען צוגאַסט נאָך אַ פּאָר טעג, לאָה, וואָס קען עס די אַרען? — זאָגט די מאַמע און די אויגען פערלויפען איהר מיט טרערען.

— איך קען נישט, איך קען נישט, — ענטפערט לאָה, אַ מאַך געבענדיג מיט דער האנד.

— זי קען נישט! — מאַכט די מאַמע בעוואַשענדיג זיך מיט טרע־רען — ס'איז איהר ביטער שווער געבען דער מאַמע!...

— זעהסט דאָך, מאַמע, אַז איך בין צו דיר געקומען

— געקומען, זאָגט זי... יאָ דו בינסט געקומען, אַ שענעם דאַנק דיר. נאָר... דאָס מאַמעס הארץ פיהלט — פיהלט, אַז דער טאָכטער איז שווער. זי זיצט דאָ ווי אויף שפּילקעס. זי שווייגט און די אויגען איהרע רעדען, איטליכער בליק איז אַ שטאָך, איטליכע מינע איז פול מיט פערדראָס, ביטער ווי גאַל. געוואַלד, איך האַלט עס נישט אויס עס שניידט מיר ביז אין דער זיבעטער ריפּ.

— מאַמע!...

— ווען איז דער מאמע, וואס האט די ווימטע מאמע געקענט טהאן, בעסער מאכען? ס׳איז מיר אויסגעקומען האטש לעגען זיך, שונא־ציון, און שטארבען, אויסגעהן פאר הונגער און וואס וואלט געווארען פון די ברעקלעך קינדער?

— און היינט, וואס וועט היינט פון זיי ווערען? — מאכט לאה, מיט א זיפץ פונ׳ם הארצען.

— היינט? ווי די מעשה איז, איידיל איז א כלה און דוד׳ל..

— איין איבערבייגדעל, א בילמע איטליכען אין די אויגען... און איידיל, מישטעהנם געזאגט, איז א כלה! ס׳איז נאר א וועהמיג צוהערען... איידילע, וואס איז דיר?! — טהוט זיך לאה א חאפ צו דער שוועסטערל, וואס האט פלוצים זיך א קרום געטאן און בלייך געווארען ווי וואנד — דיר איז נישט גוט, טוט וועה? ווייטער אין דעם הארצען?...

— ניש׳קשה, לאה, גארנישט. גלאט אזוי זיך א שטאך.

— געה, נשמה, — רופט זיך אן די מאמע — געה אין שטוב אריין און לעג זיך צו. געה, דוד׳ל, מיט איהר און דעק זי דארט גוט איין מיט מיין שאל.

ביידע קינדער הויבען זיך אויף און געהען אוועק אומעטיג מיט אראבגעלאזטע קעפ.

— שענע תכליתים! אייד, איז א כלה, יא נעבעך א כלה, א ווימטע כלה! — זאגט לאה בעטריבט, שאקלענדיג מיט׳ן קאפ — א יונגע רויז, ערשט אנגעהויבען בליהען און שוין פערדארט...

— לאה איך האלט עס נישט אויס! א הארץ האב איך פול מיט מכות און דו שיטסט מיר נאך זאלץ אויף די וואונדען. געוואלד וואס בין איך שולדיג, וואס האב איך געקענט טהון? געוואלד רחמנות, האב רחמנות!

— נו, גענוג, גענוג, מאמעניו!... קום בעסער זעהן, וואו איז ערגיץ שלמה. וואהין ווערט ער עס אזוי אפט עפעס ווי פערפאלען?

— זאל איך אזוי וויסען בייז. דעם היינטיגען ווינטער, וואס ער איז דא ביי מיר, האט ער פערבראכט אין לערנען. פלעגט אויפשטעהען

פארטאג לערנען גמרא פאר זיך, און ביי טאג — מיט די קינדער. די מאמע האט נאר אנגעקוואלען פון אזא זוהן. דאס הארץ האט מיר זיך געפרעהט קוקענדיג אויף איהם. די לעצטע צייט אבער איז ער עפעס ווי איבערגעביטען געווארען. די גמרא אין דער זייט, תמיד פערטראכט, שרייבט, טענטעלט, איך זאל אזוי וויסען פון צער, וואס ער טענטעלט אזוינס. און זינד ס'איז ווארם געווארען, עס האט אנגעהויבען אומעטום צו וואקסען, צו שפראצען, בלאנקעט ער זיך שטענדיג איינער אליין אין וואלד ארום. אלץ פערטראגען, פערפלאמט. תאמר ווייסט־דו וואס? איין מיטעל וואלט געווען — חתונה מאכען, נאר ער איז אבער, א פנים, א שלימ'מזל...

— אין וואס, מאמע, זעהסט־דו עס ארוים?

— ס'איז א וועהטיג צו זאגען. דריי כלות איינע נאך דער אנדערער האט מען מיר גער'עדט פאר איהם. איך בין געפאהרען זיי אנקוקען. און וואס לאזט זיך אויס? איינע איז א בלינדע אויף איין אויג, די צווייטע מיט א צוגעפלעטשטער נאז און די דריטע הינקט־צו אויף א פיסעל. דאס מזל זיינס איז שוין, א פנים, אזוי... מילא חתונה מאכען — נישט, וואס דען־זשע? ווייטער אין די ישיבות אריין, זיצען און לערנען דארט, דערפון וויל ער נישט הערען. לאז מיך צורוה, זאגט ער, מיט דיינע ישיבות, מיט דיינע תכליתים! גענוג געשווארצט דאס פנים, געגעסען טעג, גענוג געקוועטשט די באנק, געריבען זיך. רייבען זיך ווייטער דארט ביז איך וועל מיך אויסרייבען און ווערען א שמאטע — פע! גענוג אויסגעריבענע שמאטעס ביי אונז אהן מיר אויך... דו הערסט א לשון א ביסעל פון א בחור, א זיבצעהניעהריגען בחור! — שא, אט געהט ער, אט איז ער אליין, תאמר וואלסט־דו, ווי א שוועסטער, געפריווט מיט איהם א רעד טאן גלאט אזוי זיך.

א בחור'ל מיט שווארצע געגרייזעלטע האר, א הויכען שטערען און ברענענדיגע אויגען ווייזט זיך פונ'ם וואלד. ער לייענט געהענדיג עפעס א ביכעל, שטארק פערטיפט אזוי, אז ער זעהט נישט, וואס ארום איהם.

— הא, וואס איז עפעס אזוי פערטראכט שלמה! — מאכט די שוועסטער מיט א שמייכעלע, אפשטעלענדיג איהם אויפ'ן וועג.

— א־א, לאה! — טוט זיך שלמה א חאפ און באלד טאקי קוקט ער אריין ווייטער אין ביכעל.

— עפּעס ביזט-דו העט-העט דאָרט, גאָר ניט אויף דעם עולם — זאָגט לאה, ארויפלעגענדיג די האנד איהם אויפ'ן ביכעל — וואָס איז איך בעטדיך, דאָרט אַזוינס

— דאָרט איז נישט וואָס דאָ — ענטפערט שלמה, אַנקוקענדיג די שוועסטער — דאָ איז צרות...

— אוים יום-טוב, שלמה! רופט זיך אָן לאה און אין די אויגען שטעלען זיך איהר טרערען — מאָרגען פאָהר איך, דאָס וואָס איז דאָ צו רעדען, לאָמיר רעדען היינט. קום.

די מאַמע געהט אונטער איין אויסרעד אַוועק אין שטוב אריין, איבערלאָזענדיג די קינדער אַליין, און זיי, דער ברודער מיט דער שוועס-טער, שפּאַצירען אַרום, אַהין-אַהער, ביידע אריינגעטאָן אין אַ וויטען אַ ברייטען שמועס, און, ווי עס זעהט אויס, גאָר ניט אין קיין פרעהליכען שמועס.

דערווייל פאַלט צו די נאַכט. שטילער, שטילער ווערט דאָס גערויש, דאָס געוויממעל אַרום און אַרום. איינס נאָך דאָס אַנדערע צינדען זיך אָן שטערענדלעך אין הימעל. וואַלד און פעלד שווייגט, אַלסדינג דאָרט רוהט. עס גלעט זיי, פערוויגט זיי דאָס מילדע וואַרמע וועסנע-ווינטעל. דער סאָלאָוויי זינגט זיי אַ שען לידעל, זשאַבעס קוואַקען, דערצעהלען זייערע אַלטע מעשיות — און גאַנס בעשעפעניש שלאָפט. עס שלאָפט אונטער דעם שאָטען פון בוימער און טשערעט אויך דער טייך, איבערגעדעקט מיט טומאַן. שאַ, שטיל, נאָר וואָס אַ מאָל טוט זיך אַ וואָרף פון אונטען אַ פיש און דערלאַנגט איהם אַ פּאַטש.

בייַ חנאָ מליניצער אַ קעגען איז דאָס גאַנצע הויזגעזינד אַ צינד אויף — מען פּטר'ט אַרויס דעם פּסח פון שטוב, און דאָס אַרויס'פּטר'ן איהם, האַק און פאַק מיט אַלע זיינע כלים, מאַכט אָן אויף דעם יודענס נשמה עפּעס אַ מרה-שחורה. אַך, רבונו-של-עולם, וויפיעל חן עס ליגט אין דעם פּסח'דיגען פאַרעווען טאָפּ, אין דעם גרויסען בייכיגען בייטעל, אין די מאַקערטעס, פלעשלעך און גלעזלעך! דאָס אייגענע גלעזעל, וואָס אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָהר איז אַזעלכעס פּראָסט אַ קעלישיקעל, הלילה הזה, די נאַכט פון פּסח, איז עס אַ כוס... עס שיינט, עס רעדט עפּעס ווערטער, עס דערמאַנט אַ מאָל אויך אין אַלטע צייטען, ועלכע עס האָט איבערגעלעבט, און עס הערט זיך אַ גרוס אייניקלעך פון זיידעס, באָבעס...

ער איבערגאַנג פון יום־טוב צו וואָך לאָזט זיך איבערהויפּט שווער פיהלען דעם יודען, נאָך שווערער נאָך איז איהם אויפ'ן געמיט ביי'ם געזעגענען זיך מיט דעם פסח — אוים פריץ, ווייטער אַ יאָך!...

מאָרגען גאַנץ פריה האָט פון מליניצאַ זיך געלאָזט אַ וואָגען, וועלכען עס האָט געשלעפּט מיט איהר כבוד אַליין די אַלטע שקאַפּע, וואָס איז געלעגען נעכטען צולעגט, מחילה, קויקלענדיג זיך פראַנק און פריי אויפ'ן גרינעם גראָז. אויבען אין וואָגען אויף פּעקלעך זאַכען מיט אַ גרויסער קישען זיצט לאָה. איינער פון חנאָ'ם זיהן זיצט אויף דער קעלניע, מיט אַ בייטשעל אין דער האַנד, גלאַט אַזוי זיך, פון יוצא וועגען, נישט צו בעליידיגען דערמיט חלילה די זקנה נעבעך, וואָס איז כמעט צוויי מאָל געעלטער פון איהם און האט נאָך דעם זיידען זיינעם, עליו השלום, געפיהרט. זי געהט זיך איהר וועג געלאַסען, חעצקענדיג זיך שען, פיין, ווי איהר שטעהט אָן, און צוציק דער הונד לאָזט, ווי אַ טרייער געזעלען, זי נישט אָב: דאָ דרעהט ער זיך איהר אַקעגען, פלאָנטעט זיך איהר צווישען די פים; דאָ הייגגט ער זיך איהר אויפ'ן האַלז אונטערשפּרינגענדיג און אָנהאַווקענדיג איהרע פולע אויערען, דערנאָך טוט ער זיך העגדום־פענדום אַ יאָג, פערלויפט איהר דעם וועג העט־ווייט און שטעלט זיך וואַרטען אויף איהר דאָרט, אַרויסשטעקענדיג אַ צונג און מאַכענדיג מיט די זייטען. שפּילענדיג און חעצקענדיג זיך אַזוי איז דער וואגען אין אַ פּאָר שעה אַרום אַריינגעפאָהרען איז ק... גלייך אויפ'ן מאַרק.

2.

צווישען דעם רינג הייזער אויפ׳ן מאַרק, דער שענסטער פלאַץ אין דעם שטעדטעל ק... שטעהט אַ הילצערנע שטוב מיט אַ גאַניקעל, כמעט איין פאַסאָן, איין געשטאַלט מיט די אַלע אַנדערע הייזער דאָרט, נישט מעהר, וואָס זי איז אָבגעטינקעוועט, ווייס אָבגעשמירט פאָרענט אויף דער גאַס אַרויס. דאָס קליינשטעדטעלדיגע, אַלטפעטערישע לעבען איבערהויפּט און דאָס געבוי פון די הייזער איז, קען מען זאָגען, ווי דאָס לעבען אין דאָס בויען נעסטען ביי פייגעל, פראָסט איין שטייגער, איין שניט פאַר אַלע גלייך. עס וועט געגוג זיין, פון אַ זכר וועגען, אָבצומאָלען איין הויז פונ׳ם רינג הייזער אין שטעדטיל ק... למען ידעו דורותיכם...

לאָזען קינדס-קינדער וויסען, אין וועלכע הייזער די זיידעס זענען געזעסען און האָבען אָבגעלעבט זייערע יאָהרען אינאיינעם מיט קינדער, קליינע און גרויסע און פאָרפאָלקען אויף קעסט!

ביי׳ם עפענען די טיר קומט מען גלייך פון דער גאַס אַריין, אַזוי ווי מען שטעהט און געהט, אין אַ חדר, אַ גרויס, אַ לאַנגס, דער עיקר דירה, וואָס הייסט אייגענטליך שטוב. אין דער הינטערסטער וואַנד פון שטוב, אינוועניג אַקעגען דעם אַריינגאַנג, פיהרט אַ טיר אין אַ פינסטער צימער, אָהן פענסטער, אָהן אַ באַלקען — איין אָרט פאַר האָלץ וכדומה גוטינע זאַכען אין דעם בעל-הבתישקייט און אַ מאָל איז עס אויך אַ שטאַל פאַר דער בהמה, בשעת די גרויסע פרעסט ווינטער אָדער ווען זי איז קעלביג, אַ שטייגער, און קען נעביך נישט נעכטיגען, ווי געוועהנטליך, אין דרויסען. ביי דער זייט פון דער דאָזיגער הינטער-טיר לינקס, שטעהט אַ גרויסער אויבען, אויף צו קאָכען און באַקען, און אונטער דעם פריפעטשיק איז דאָ איין אָרט (אַ קאַטוך) פאַר עופות, וואָס לעגען דאָרט אייער און קוואָקען, וואָס נעכטיגען דאָרט ביינאַכט, קריכען גאַנץ פריה פון דאָרט אַרויס און שפּאַצירען זיך פריי אין שטוב אַרום, פול אין איטליכעס

ווינקעלע, אויף טיש און אויף בײַנק. האַרט נעבען דעם אויבען שטעהט א רובע פון גרינע קאַפּלעס, א הויכע, א לאַנגע מיט צוויי בײַנק: די פליישיגע און די מילכיגע באַנק. אַט די דאָזיגע בײדע אויבענס און א ווענטעל מיט טירלעך נאָך זיי, וואָס ציהען זיך איבער דער גאַנצער לענג שטוב, צעטײלען זי אין צוויי העלפטען, איין העלפט איז די הויפּט־דירה, וועלכע איז דאָ בעשריבען, און די אַנדערע בעשטעהט פון אַלקערלעך פאַר זיך און פאַר שכנים. אַקעגען דער רובע הײנגט פונ׳ם סופיט אַראָב א לײמע, קוימענדעל עפּעס ווי א מין גלאָק מיט צוויי דראָטענע קײטעלעך, אײנס א קעגען דאָס אַנדערע, אונטען בײם ראַנד, צו וועלכען עס ווערט צוגעקײטעלט עפּעס א מין אײזערנע סקאָוואָראָדע (א לוטשניק), אויף וועלכער עס ווערט צולעגט א פײער׳ל פון דאַרע שפּענדלעך צו בעלײכטען אַלע גווענד די שטוב, חוץ פרײטאָג צו־נאַכט, וואָס דענסטמאָל ווערט עס בעלויכטען פון חלב׳דיגע בענשליכט אין מעשענע לײכטער אויפ׳ן טיש און אין דעם זעקס־רעהרענדיגען קופּערנעם הײנג־לײכטער אויבען מיט איין אָדלער. דער דאָזיגער „לוטשניק" גיט, ווי די זון, ליכט, וואַרעמקײט דעם גאַנצען הויזגעזינד און טראָגט אַרײן פרעהליכקײט, לעבען אין שטוב אַרום איהם פערברײנגט מען די ווינטער־נעכט אין געזעלשאַפט מיט עפּעס אַנ׳אַרבײט, אָדער גלאַט אַזוי זיך א געשפּרעך. ווײבער, הײמישע און אַמאָל אויך אײנע אָדער א פּאָר נאָהענטע שכנות אין דערמיט, זיצען זיך אויף דער פלײשיגער, אויף דער מילכיגער באַנק, פליקען פעדערען און בערעדען די וועלט. שבת־צו־נאַכט ווערט צוגערוקט א טיש, מען לײענט פאָר פון „ספר הישר", פון „גדולת יוסף" — און מען עסט געקאָכטע קאַרטאָפלעס. חנוכה שפּילען די קינדער אין דרײדעל, די עלטערע אין קאָרטען — און מען עסט לאַטקעס. און גלאַט אַזוי א נאַכט, ווען מען פרעגעלט שמאַלץ, זיצט מען אויפגערוימט, דערצעהלענדיג מעשיות — און מען עסט גריוועש.

אויך לאָזען די קינדס־קינדער וויסען, אַז אויף מעבעל האָבען די זײדעס זיך שטאַרק נישט אויסגעבראַכט. א זײדענס שטוב איז אויסגעשטעלט געוועהנטליך אַזוי: לאַנגע הילצערנע בײַנק בײ די ווענד, אויבעגאָן א לאַנגער פיערפיסיגער, רויטגעפאַרבטער טיש, שוואַרצע און ווײסע קעסטלעך, אײנס איבער דאָס אַנדערע געהיפּערט, אין דערמיט טיש אויף צושפּיעלען אין דאַמקעס. דאָרט אין א ווינקעל פון דער העלפט וואַנד ביז צו דער סטעליע, שטעהט פעסט אײנגעפּאַסט א ווינקעל־שאַפעלע מיט

געגליזטע טירלעך, פון וועלכע עס קוקען אַרויס אַ בעכער מיט קידוש־גלעזלעך, אַ הדס'ל פון דראַט־אַרבייט, אַ חנוכּה־לעמפּעל, אַ פושקעלע פאַר דעם אתרוג סוכּות, אַ טייערקעפּעל אויף־חידושים, אַ טאַץ מיט שעלכלעך אויף איינגעמאַכטס, טעסבעקאָווע און וואַרשאַווער־זילבער'נע לעפעל. גאַנץ הויך אויף דער וואַנד הענגט אַ שפּיגעל, אין וועלכען ס'איז נישט מעגליך זיך אָנצוקוקען ביז מען שטעלט זיך נישט אויף אַ בּיינקעל, און נאָך אַלע מיה זעהט מען אין איהם אויס גרין און געל מיט געשוואָלענע באַקען פון ציינווערטאָג. ס'איז זיך גלאַט אַזוי אַ שפּיגעל פון־שענקייט וועגען, נישט חלילה צושפּיגלען זיך. פע!... דערפאַר אַז מען איז שוין אַרויף אויפ'ן בּיינקעל, זעהט מען חאָטש דאָס געמעל אויף די פּאָרטרעטלעך, וואָס הענגען איהם בּיי די זייטען: עפּעס אַ יוד אַ גאון אין טלית און תפילין, אַ מין יענעראַל אויף אַ פערד, האַלב צובּיסען פון פליגען, אויך אַ „מזרח„ מיט צאַצקעלעך און משונה ווילדע חיות, וואָס זענען נאָך לעת־עתּה אין אונזערע לענדער נישטאָ.

ד לאָזען קינדס־קינדער וויסען, אַז אַ ייִדענס שטוב אין דעם שטעדטעל ק... איז מסוגל צו אַלע מינים בּעדערפניש אין דעם מענשענס לעבען. אַ חוץ וואָס זי דינט פאַר אַ קיך, פאַר אַנ'עס־צימער, אויך פאַר אַ שלאָפצימער, וואו מען שלאָפט אויף צונויפגערוקטע בּיינק בּיי די ווענד און בּיי די אויוועגס, איז נאָך אין איהר געוועהנטליך דאָ אַ שיינקעל אויך. אַ גאַנצע וואָך, פאַר דעם ביסעל שטאָדט־גוים, דלפנים, איז דאָ טאָר בּראַנפען און בּייגעל: בּשעת די ירידים אָבער אין די מאַרק־טעג, זעט שוין אויסגעשטעלט פון פוינעל־טילך: געקאָכטע אייער, שטיקלעך לעבער, הערינג און פיש מיט דרילעס אויך. ווינטער בּשעת די קאָליאַדעס זיי'ע פערקלייבען זיך אַהער אלע אַוועגד אויסגעפּוצטע שיקסעס מיט ברוזינד־שקיים אַ טולע שטוב, אַזוי איז שוין פון אייביג אָן געשטעלט. זיי זיצען, קנאַקען ניס, בּלאָזען זיך, לאַכען, פּלוידערען, זינגען, שטיפען און כּשר־זיצען זיך שפּעט בּיז מען שפּריצט זיי אָב מיט וואַסער און שטופּט זיי אַרויס, אַזוי איז אויך שוין פון אייביג אָן געשטעלט. און ווען די שטוב טויג כאָר אַ טעאַטער, אַ פּשיטא שוין טויג זי פאַר אַ קאַזאַרמע. קיין בּעסער אָרט אויף צו מושטירען סאָלדאַטען ווי אין דעם ייִדענס שטוב ווינטער אין די אָבּענדען איז גאָר נישטאָ, ס'איז וואַרם, ס'איז ליכטיג, מען ועהט ווי צו געבען — אַ פּאַטש...

אָט אָט מין שטוב איז אויך יענע אַבּגעטיינקעוועטע צווישען דעם

רינג הייזער, וואָס האָט אָנגעהערט צו ר׳ הערש׳ן — אַ שיינער געהויבענער בעל־הבית, אַ פּאַרנעהם אין דעם שטעדטעל

צו זיין אַ שיינער יוסטער בעל־הבית איז אין ק... גענוג געווען צו האָבען אַ שטוב, אַ קוה און עפּעס אַ שטיקעל פּרנסה דערצו, אָבער צו זיין אַ פּאַרנעהם, געאַכט, געליעבט איז קאַרג אַ רייכקייט, אפילו אַ סך אַ גרע־סערע דערפון. אין דער ליטאַ אַ מאָל, היינט אפשר שוין נישט אַזוי, האָט מען געלערנט כבוד נישט אַזוי אויף געלד, ווי אויף תורה. אַ גראָבער יונג אַ רייכער בלייבט נאָך אַלע זאַכען פּאָרט טאַקי אַ גראָבער יונג, ווי דעם עולם׳ס ווערטעל טאַקי: פון אַ חזיר׳שען עקעל קען מען קיין שטריימעל נישט מאַכען. שפּרינגען אויבענאָן, זאָגען דעות — דאָס ליגט שוין אַזעלכען און זיין גלייכען בטבע, זינט די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען, מען מוז נאָך אפשר אַמאָל צוזעהן אַזוינס, הערען און שווייגען, נאָר נעהמען אַניעדערזעצען אַזעלכע אויבענאָן און קוקען זיי אין מויל אַריין מיט׳ן גוטען ווילען, ליעב האָבען זיי באמת פונ׳ם האַרצען — אָ, ניין, זוכה זיין דערצו בעדאַרף מען זיין אַ למדן, גוט און פרום, האָבען זכות־אָבות. יחוס איז נישט דאָס ביטעל, נאָר דער קאָפּ, דאָס האַרץ. אָט אַזוי איז אין דער ליטאַ איבערהויפּט, בפרט נאָך אין דעם שטעדטעל ק... אַנ׳אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו די איינוואוינער זענען כמעט אַלע לומדים, וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי־הבתים און בעלי־הבית׳לעך, וואָס זיצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פרושים פון דער פרעמד, וואָס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען די גמרא און עסען טעג; וואו אַלע פּאַרנאַכט, בין מנחה למעריב, פערקלייבען זיך אַרום בעזונדערע טישען בעלי־מלאכות און נאָך אַנדערע פונ׳ם עולם, צו הערען אַ גוט וואָרט פון די פּאַרזאַנער דאָרט — ביי איין טיש „מדרש“, ביים צווייטען „עין־יעקב“, ביים דריטען „פּסוק“, ביים פערטען „חובת־הלבבות“ וכדומה אַזעלכע הקירה און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום־טוב ווערט פונ׳ם בעל־מימר, נעבען דעם אָרון־קודש, געזאָגט פלאַמענדיגע דרשות, וואָס צינדען אָן דאָס האַרץ פון די כנסת־ישראל מיט הייליגער ליעבע צו דער שכינה, וואָס זענען געווירצט מיט טרייסט־ווערטער פון די נביאים, מיט משלים, קלוגע, שאַרפע גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול, מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אַלע אברים. אין אַזאַ שטעדטעל אַז מען איז זוכה צו זיין אַ פּאַרנעהם, מסתמא איז עס ניט אומזיסט, מסתמא איז מען גוט, פרום און געלערענט, מיט אַלע מעלות.

און ר׳ חיים האָט די אַלע מעלות אין זיך געהאַט. מען קען זיכער זאָגן, ווען ר׳ חיים׳ס „פּאַנדיש״, זיין גאַנץ פערמעגען בײ זיך אין שטעדטעל וואָלט ערגיץ אַנדערש זיך אָנגעזעהען ווי גאָרנישט, אַקעגען־זשע וואָלט דער אייגענער ר׳ חיים מיט זיינע מעלות אין אַ גרויסער שטאָדט געוואַקסען, געווען פיעל מאָל גרעסער, נאָך געהויבענער.

נאָך אין די רעכטע יונגע יאָהרען, ווען אַנדערע, נישט קיין יודישע קינדער, טראַכטען ערשט חתונה האָבען, איז שוין ר׳ חיים געוואָרען אַ זיידע און שרה זיין ווייב אַ באָבע למזל. לויט דעם חשבון יאָהרען, גערעכענט צוריק, פונ׳ם זיבעטען קינד לעת־עתה ביז דעם עלטסטען זוהן, שוין אַ טאַטע, אויף קעסט נאָך דערוויל, האָט ר׳ חיים חתונה געהאַט, אַ פּנים, זעהר פריה, כמעט נאָך גאָר אַ קינד. עס האָט געהייסען, ווי שרה פלעגט ליעב האָבען אָפט צו דערצעהלען, אַז זי איז נאָך געווען אַ קליין מיידעלע און ער, דער מאַן, אַ קליין יונגעלע, האָט מען זיי פּלוצ־לים אָבגעשטעלט אַ חופּה, אין דער בהלה, נישט הײנט גערעדט. נאָר חען בהלה, וואָס בהלה? — דאָס מאַכט אַ יודען נישט אויס, אַזעלכע אָדער אַזעלכע, אַלץ איינס. ווער קען זיך זיי אַלע אָנגעדיינקען?! מעגליך, אַז דאָס איז געשעהן בשעת דער גזרה, מען זאָל נעהמען יודישע קינדער פאַר רעקרוטען. דענסטמאָל האָבען יודען זיך געקלינגט, אין חאַפּעניש, אין איילעניש אָבצושטעלען חופות ברעקלעך קינדער, גאַנץ שכל׳דיג אַזוי: ווי באַלד אַז דו, שנעק איינער, קענסט זיין אַ זעלנער, קענסט דו דאָך זיין אַ בעל־הבית אודאי!...

ר׳ חיים איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאָט, אי צו לײט. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו דער פּרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאַכען. יאָהרענלאַנג אוועקגעווען אַ קאָזאָנער רב דאָרט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע לײט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס. קיין זאַך האָט זיך נישט געטאָן אָהן איהם, וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש איז ער געווען דער פערמיטלער. בשעת עפּעס אַ נויט אין כלל־זאַכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינס אַ עצה און ווענען אַלסדינג מיט איהם זיך מישב זיין.

נאָר צו וואָס אַ ים ברייען? אין סצענע דאָ, למשל, וועט זאָגען בעסער פון אַלע ווערטער. שאַ!...

ס'איז חינטער, שבת־צונאַכט, נאָך הבדלה. איפּץ „לוטשניק"
אונטער'ן קוימענדעל, בּרענט פרעהליך אַ פייערל, וואָס פון צייט צו צייט
הערט עם אונטערגעהאַלטען מיט דינע טרוקענע שפּענדלעך. דעם פייערל
אַקעגען, בּיי אַ טיש, צוגערוקט צו דער וואַרמער רובע, זיצט דאָס הויז־
געזינד, אַ שכנה פון דער צווייטער שטוב, פול מיט נייעם ווי אַ פּויק, איז
אויך דאָ, מען וואַרפט זיך איבּער מיט אַ וואָרט און מען פליקט פעדערען.
רערבּיי טאַקי לייענט איינער פון די קינדער פאַר די מעשה פון יוסף הצדיק
מיט די בּרידער אויף עבריי־טייטש. מען האָט הנאָה, מען וואונדערט זיך
אויף דער גבורה פון יהודה — פון זיינם אַ געשריי ווערט שיער נישט
אַ תל פון גאַנץ מצרים; די קאַץ זיצט צושאַרענדיג זיך צום אויווען, לעקט
אַ קאַפּקעלע, מאַכט מיט די אויערלעך און האָט, ווי עס זעהט אויס,
אויך הנאָה. אין אויווען הייצט זיך, עס קאָכט זיך וועטשערע, נאָר קודם־
כּל זידט דאָרט אַ טעפּעל קאַרטאָפּלעם אויף איבּערצוחאַפּען דערווייל. ר'
חיים געהט הין און צוריק איבּער דער שטוב, נאָך אין דער שבת'דיגער
קאַפּאָטע און זינגט זיך „אליהו־הנביא" מיט גרוים געפיהל. און ווי ער
לאָזט אוים דעם סוף „במהרה יבוא אלינו", גיך און בּאַלד קומט ער צו
אונז, עפענט זיך די טיר און לייטישע מענשען פונ'ם שטעדטעל קומען
אַריין — אַ גוטע וואָך, אַ גוט יאָהר!

און דאָס פערשטעהט זיך אַליין, אַז לייטישע מענשען גיבּען איינער
דעם אַנדערען אָב כּבוד בּיי'ם אַריינקומען, האַלטענדיג אַ שעה אָפען די
טיר אפילו ווינטער, נאָר אומצוקומען דערווייל אין שטוב פאַר קעלט,
אַזוי אויך בּיי'ם זעצען זיך. ס'איז אַוועק היבּש צייט אין רוקעניש, און
ווינקעניש, און בּעטעניש, פּלאָנטענדיג זיך דערווייל דער יענעם אונטער
די פים, בּיז די לייטישע מענשען האָבּען זיך לסוף אויסגעזעצט. שרה איז
מכבּד די געסט נאָר פריינדליך מיט טרינקען „שפּעציעס" — מיני קריי־

טעלצער, וואָס אַ כפרה פאַר זיי טיי — און מיט שטיקלעך קאַנדעל־צוקער, וואָס אַ כפרה דערפאַר הײנטיגער צוקער... מען זיצט זיך, מען בלאָזט און מען טרינקט, אײנער פערוויכערט זיך די פּיפּקע — אַ פּאַרצע־לייען לולקעלע מיט אַ זילבערן דעקעל און אַ לאַנגען געפלאָכטענעם ציבוק. אַ פּאָר הוסטען זיך אויס, טאַפּען זיך בײ די נעז, בײ די בערד און עס הויבט זיך אָן אַ שמועס. אהין-אהער, דאָס אַ ביסעל, יענס אַ ביסעל ביז מען קומט אַרויף לסוף אויף אַזאַ שמועס!

— אָח־חאָ־חאָ׳ די גזרה פון די קליידער איז דאָך טאַקי אַ מיאוסע זאַך! — מאַכען אַלע מיט אַ זיפץ — יודען זאָלען זיך אָנטאָן דייטש: אַ קאַרטוז מיט אַ דאַשיק... ס׳איז דאָך עפּעס משונה אַ שרעק! און געוואַלד צו וואָס, רבונו־של־עולם, צו וואָס?!... וואָס קען „זיי" דאָרט, זיי וואָס קען אַרויסקומען דערפון, אַז יודען וועלען זיך שוין אָנטאָן דייטש?... עס מוז דאָך עפּעס אַלץ מיט אַ גאַנג.

— מען שמועסט, דרינען שטעקט אַ שפּיצעל — רופט זיך אָן מיט אַ קנײטשעלע יענער פון פּיפּקעלע, פערציהענדיג זיך שטאַרק און אַרויס־לאָזענדיג פונ׳ם מויל רינגלעך רויך — וואַקסען זאָל ער נאַר, וואַקסען... פון וועמען מיינט איהר? — פון מאָנטעפיורען!

— גאָט איז מיט אייך, ר׳ בער! וואָס רעדט איהר?

— אָט דאָס וואָס איהר הערט. אָבער ר׳ ברוך הלל׳ס טעג מען גלייבען? ער קומט ערשט פון די ירידין און האָט דאָרט מיט זיינע אייגענע אויערען...

— איך האָב אויך עפּעס אַזוינס געהערט — פאַלט אַריין אין די רעד אַ ריהרעווידיקער צאַפּלענדיקער יוד, פּפּרבײסענדיג אַ ליפּ — האַ, וואַרט, וואָס האָב איך געהערט?

— שלאָגט נישט איבער, ר׳ יוסיל — מאַכט דער עולם — שאַ!... אַ־נו, ר׳ בער,

— מען שמועסט, הייסט עס — הויבט אָן ר׳ בער געלאַסען, פּאַ־מעליך און קייעט איטליכם וואָרט ביז ער ברײנגט עס אַרויס פון מויל — אָט וואָס: אַז מאָנטעפיורע האָט געזעהן ס׳איז פּע... איז ער געקומען מיט אַזאַ פּראָיעקט: אדוני מלך, זאָגט ער, פערקויף מיר דיינע יודען, איך וועל געבען פאַר זיי אַזויפיעל און אַזוי פיעל מיליאָן.

— הונדערט טויזענט, האָב איך געהערט, הונדערט טויזענט מי־ליאָן ! — פאַלט ר׳ יוסי׳ל ווייטער אין די רעד אַריין . געמיינט דערמיט נישט אַזוי די סומע געלד, ווי אַרויסצו־ווייזען דאָ דעם עולם. אַז ער ווייסט אויך, וואָס טוט זיך אויף דער וועלט, נישט ערגער פון אַנדערע.

— מילא וואָס מאַכט עס אויס — טוט ר׳ בער אַ זאָג פערדרע־סענדיג מיט דער נאָז און דערצעהלט ווייטער — מהיכא־תיתא ! ענטפערט דער מלכות בקיצור, מען מאַכט באַלד טאַקי אַ תקיעת־כף און מאַכט־פיורע גיט דערוויל איין אַוועראויף.

— חלילה, הונדערט טויזענט מיליאָן באַלד טאַקי, באַלד במזומנים — צושאָקעלט זיך ר׳ יוסי׳ל, ווי ביים שפּאַרען זיך מיט עמיצען איבער אַ שטיקעל גמרא.

— אי, זייט־זשע מוחל, ר׳ יוסי׳ל, שאַ ! בעטען איהם אַלע מחילה, ער זאָל שווייגען.

— בקיצור, ער גיט דערוויל איין אַדעראויף — דערצעהלט ר׳ בער ווייטער, רוהיג געלאַסען, נישט מאַכענדיג זיך אוים ר׳ יוסיל׳ם רייד — והמותר איז ער זיך מתחיב סילק׳ן צום טערמין ביים נעהמען די סחורה — די יודען הייסט עס. דערמיט איז מען זיך צוגאַנגען. זיי געזונד — פאָהר געזונד ! נאָך אָנבייסען געהט זיך דער מלכות, ווי דער שטייגער איז, אין סענאַט און איז שטאַרק אויפגעראַמט. — אדוני מלך, פרעגט איהם דער מיניסטער, וואָס איז די מעשה, וואָס דו בינסט היינט עפּעס אַזוי אויפגעראַמט ? — אַזוי און אַזוי, ענטפערט דער מלכות מיט אַ שמייכעלע, געמאַכט אַ געשעפטעל, פאַר אַזוי פיעל פערקויפט היינט מיי־נע יודעלעך. — אדוני מלך ! טוט זיך אַ חאַפּ דער מיניסטער זעהר דער־שראָקען, וואָס האָסטו געטאָן ? ס׳איז אַ מקח טעות !... און באַלד טאַקי פיהרט ער איהם אַרוים פון די קאָנטאָרסקע ביכער אַ קלאָרען חשבון, אַז דאָס פּראָצענט, וואָס אַזאַ סחורה — יודען הייסט עס, טראָגט אין אַ געוויסע צייט יאָהרען איין, טרעפט העט־העט מיט אַ שמיצעל אַריבער דעם מקח פאַר דער גאַנצער סחורה. — וואָס־זשע טוט מען ? מאַכט דער מלך. גערעדט איז דאָך גערעדט און פון מלכות אַ וואָרט איז דאָך אַ גזרה. אַדרבה זאָג, האָסט דאָך אַ קאָפּ פון אַ מיניסטער, פאַל עפּעס אויף אַ הסברה. — אדוני מלך ! רופט זיך דער מיניסטער אָן, נאָכדעם

זי ער האָט אַ ווײַלע געטראַכט, ס׳איז דאָ איין עצה. גיב אַרויס אַ בע-פעהל, אָבער טאַקי באַלד, יודען זאָלען זיך אָנטאָן דײַטש. גראָם-שטראָם! מאַכט דער מלכות, וואָס איז שייך דאָס דערמיט? — ס׳איז רעכט! זאָגט דער מיניסטער האַלב עפּעס אויפ׳ן ווינק — אַי באַלד דײַטש, איז דאָך שוין פערשטעהסט-דו מיך, גאָר עפּעס אַנדערש... מיט דיר איז דאָך גע-נוג אויפ׳ן ווינק — אַ-אַ שׂכל׳דיג! גיט זיך דער מלכות אַ חאַפּ, דו בינסט ווערטה פאַר דער עצה אַ גילדענעם מעדאַל. — הערט-זשע רבותי, דעם שפּיץ — מאַכט ר׳ בער, געמענדיג זיך אויסרייניגען מיט אַ דרעטעלע דאָס פּיפּקעלע פונ׳ם אַש — אַקוראַט צו׳ם טערמין קומט מסתמא מאָנ-טעפיורע.

— ניין, נישט אַזוי, ער קומט נישט, ער לאָזט פריהער מעלדען — קען זיך ר׳ יוסי׳ל נישט איינהאַלטען, צעשאַקעלט זיך און פאַלט ווידער אַריין אין די רעד.

— שאַ, זײַט זשע מוחל! האַלט זיך איין אַ ווײַלע און שלאָגט נישט איבער, ר׳ יוסי׳ל! — בעט דער עולם, וואָס איז זעהר ציקאַווע צו הערען דעם סוף — נו ר׳ בער, נו-נו.

— קומט ער, הייסט עס — הויבט ר׳ בער אָן ווייטער דעם שמוע-עס, ציהענדיג די ווערטער ווי יענעם אויף צו להכעיס און שמאַכענדיג פאַר הנאה — קומט ער, אַזוי ווי איך זאָג אייך דאָ, צו׳ם טערמין און מאַכט כּהאי לישנא: אדוני מלך! נאַ דאָס מותר געלד און לאָמיך, כּפי השליש-צעטעל, נעהמען די סחורה — יודען הייסט עס. — אָך! מאַכט דער מלכות, מהיכא-תיתי... געה דיר, זיי מוחל, און וואו דו וועסט דערזעהן אַ יודען, נעהם דיר איהם, בשם אלהי ישראל, די סחורה דיינע... מאָנטעפיורע לאָזט זיך לאַנג נישט בעטען און געהט. ער געהט אין איין שטאָדט — נישטאָ, נאָך אין אַ שטאָדט — נישטאָ. בקיצור אין בערדים-שוב — אויך נישטאָ. קיין סימן אפילו נישט פון אַ יודען. אַלע יודען זע-נען אָנגעטאָן דײַטש — דײַטשען.

— אָווא, אָווא! — מאַכט דער עולם פערוואונדערט — אַזוי, זאָגט איהר, אַזוי שמועסט די וועלט!

— עט! — מאַכט ר׳ חיים מיט אַ שמייכעלע — נישט תּמיד איז אמת, וואָס טראָגט זיך אַרום אין דער וועלט. ס׳איז זיך אַ מימרא...

— אַ צו אַזוי, דערווייל איז שפּל — זאָגט דער עולם מיט אַ קרעכץ — די גזרה איז דאָך טאַקי אַ גזרה! מילא די קאַפּאָטע יאַק קאַפּאָטע, וועט מען אין איהר מאַכען אַ האַק, דער גוטער יאָהר וועט זי נישט נעהמען מיט אַ שפּאלט פון הינטען אויך, אָבער אַ קאַרטוז — רבונו־של־עולם, אַ קאַרטוז!... ר׳ חיים, פאַלט עפּעס אויף איין עצה, האַ, וואָס טראַכט איהר, ר׳ חיים?

— איך טראַכט — ענטפערט ר׳ חיים נאָך עטליכע מינוטען שווייגען, רייבענדיג זיך דעם שטערען — איך טראַכט, וואָס פאָרט האָבען אין אַ נויט די חכמים מיט זייער חכמה נישט געמאַכט. מע טאָר אַ שטייגער שבת נישט טראָגען, נאַ ציה איבער אַ שנירעל און טראָג. מען טאָר נישט נעהמען פּראָצענט, נאַ דיר היתר־עסקא און נעהם! — ס׳איז דאָ איין עצה, יודישע קינדער! זאָגט מיר, רבותי, וואָס איז אַזוינס אַ קלאַפּאָווע היטעל (אַ חצי שבת׳ל)?

— וואָס הייסט? — וואונדערן זיך אַלע אין איין קול — אַ יודיש קלאַפּאָווע היטעל איז אַ קלאַפּאָווע היטעל, אַ וואָכענדיג היטעל מיט קלאַפּען! פון ביידע זייטען האָט עס אויפגעשטעלטע, מיט קליאָטשע אָנגעשטאָפּטע קלאַפּען, פון רויכוואַרג, פערשטעהט זיך, און פאָרענט איז עס בעלעגט, פון איין קלאַפּען צום אַנדערן, מיט אַ שמאָל שטיקעל רויכוואַרג, גוט צוגענעהט אונטען, אויך צום ווערכעל אויבען. ווער גייסט עס דען נישט אַ יודיש קלאַפּאָווע היטעל?!

— מילא — שמייכעלט ר׳ חיים מיט אַ קנייטשעלע — מה רעש? וועט יענם שטיקעל פאָרענט נישט צוגענעהט זיין צו׳ם ווערכעל נאָר מיט דער אונטערסטער זייט אַליין, אַזוי אַז עס זאָל זיך קע־ען אָבלעגען: וויל מען, איז דאָס ווי היינט אַ היטעל, כשר יודישליך, וויל מען, לעגט מען עס אָב, קומט עס אויס אַ דאַשיק, איז מען יוצא לכל הדעות און פטור. און וואָס קען מען צו אַ יודען מיט אַזאַ היטעל האָבען? אַ דייטש!...

— טאַקי וואו תורה דאָרט חכמה. מאריך ימים ושנים זאָלט איהר, ר׳ חיים, זיין! — זאָגט דער עולם גאַנץ צופרידען, אָנווינשענדיג איהם אַ פולע קאָפּ.

דאָס דאָזיגע מין היטעל מיט דעם אָבגעלעגטען דאַשיק איז דערנאָך אָנגענומען געוואָרען בכל תפוצות ישראל און גילט נאָך עד היום בּי־

אַלע פרומע יודען דאָרט אונטער דעם נאָמען „נאַפּאָלעאָנקע״. די וועלט אָבער בעדאַרף וויסען, אַז נולד איז דאָס היטעל געוואָרען אין דעם שטעד־טעל ק... און אין דער היסטאָריע בעדאַרף עס שטעהן פערשריבען אויף דעם נאָמען ר׳ חיים׳ס, דער ערשטער, וואָס האָט עס ממציא געווען. — נאַפּאָלעאָן, מעגליך, האָט געטראָגען פון אַזא פאַסאָן אַ היטעל גאַנץ זי־בער אָבער, מען מעג שווערען, אַז ר׳ חיים האָט מיט נאַפּאָלעאָנען זיך כּלל נישט אָנגעהערט און קיינמאָל זיין היטעל אפילו אין די אויגען נישט געזעהן.

צו ר׳ חיים׳ן פלעגט מען אָנקומען אויך בשעת, נישט־דאָ געדאַכט, עפּעס אַ קראַנקהייט. קיין דאָקטאָר אין שטעדטעל איז נישט געווען, חוץ אַ רופא, וואָס האָט מעהר נישט געוואוסט, ווי שלאָגען צו דער אָדער, שטעלען פּיאַווקעס, באַנקעס, אויך גאָלען און טערען. ווי באַלד עפּעס אַ שלאַפקייט, האָט זיך געוויזען דער רופא מיט דעם גאַנצען קליפּערגעצייג און געאַרבייט אויף אַלע כּלים: צוקאַראַדאַשעט רוק און לענד, האַלז און געניק, צו־ווישענדיג דערנאָך עפּעס אויף דייטשער׳עס, „צו געזונד!״ און אַז די בּרכה זיינע האָט נאָך אַלע מיטעל נישט געהאָלפען, דעם קראַנקען איז נאָך געוואָרען ערגער, פלעגט מען קומען מיט אַ געבעט צו ר׳ חיים׳ן, ער זאָל מוחל זיין געהן, דעם חולה „צו בעטראַכטען״ — און ר׳ חיים, וואָס האָט ער געקענט טאָן, איז געגאַנגען בעטראַכטען. ביים עולם איז איינגערעדט געווען, אַז ר׳ חיים איז אַ מעטער, אַ גרויסער מבין אין דאָקטאָר־יע. ער אַליין ווידער האָט זיך געהאַלטען טאַקי דרינען פאַר אַ שטיקעל מבין. פון וואַנען האָט אַזוינס צו איהם זיך גענומען? דערויף איז דאָ אַ טעם. ר׳ חיים אַליין איז בטבע געווען אַ שוואַכער, אַ שלאַפער מענש. חוץ דער יודישער קראַנקהייט „מערידין״, אַ ירושה פון די עלטערן, האָבען איהם אין לעבען נישט אויסגעלאָזט נאָך אַנדערע מיני וועהטאָגען: שטעכעניש אין די קריזשעס, אַ שפּאַרעניש אונטערן לעפעלע, קוועטשעניש, מאַטקייט אין די גלידער, וואָס היינט הייסט עס עפּעס „נערווען״, איבער וועלכע ער האָט אַ מאָל, ביי אַ געלעגענהייט, זיך מיישב געווען מיט גרויסע דאָק־טוירים ערגעץ, און צום גרעסטען טייל אָבער זיך נישט וויסענדיג גע־מאַכט — עט, גאָרנישט, אַ מיחוש, עס וועט אַזוי זיך איבערגעהן. איינמאָל אָבער איז ער טאַקי שטאַרק פערשלאַפט געוואָרען, בעקומען אַ היציגע קראַנקהייט עפּעס, אַזוי אַז מען האָט צו איהם עטליכע מאָל אַראָבּגע־בראַכט אַ גרויסען דאָקטאָר פון דער סביבה, דאַכט זיך, דעם שלאָס־דאָק־טאָר, וואָס ביי׳ם דוכס אַליין, און דאָס אויסגעהען זיך זיינס פון דער

קראַנקהייט איז געווען בעשיינפערליך אַ וואונדער ווי פון טויט לעבעדיג.
דאָס אַלסדינג האָט געמאַכט ר׳ חיים׳ן פאַר אַ געניטען. איהם געגעבען
דאָס רעכט אַ מבין צו זיין אויף קרענק, שוין נישט צו ריידען פון רפואה-
ביכלעך פאַר׳ן פאָלק, אין וועלכע ער פלעגט אַריינקוקען, פון אַלע רע-
צעפטען, וואָס האָבען מיט דער צייט ביי איהם זיך אָנגעקליבען. פרעגט
נישט, זאָגט מ׳ין, דעם דאָקטאָר, פרעגט דעם קראַנקען, — און קראַנק
איז דאָך ר׳ חיים אין זיין לעבען פיעל מאָל געווען, און באמת טאַקי פאַר
װאָס זאָל דאָקטאָריע ערגער זיין פון אַדוואָקאַטור, אַ שטייגער? אין
יענער שטאָדט, נישט וויט פון ק... איז דאָ אַ ר׳ אהרן, דוקא נישט
אזאַ למדן, אין די שקאָלעס ערגעץ נישט געלערנט, פון דעסטוועגען גילט
ער אין דער סביבה פאַר אַ „זאַקאָנשטשיק״ נאָר אַ מורא! ביי עפּעס אַ קרעצעל,
אַ מיאוסען עסק, ווענדעט מען זיך צו איהם, נאָר טאַקי דערפאַר אַליין,
וואָס ער, ר׳ אהרן, איז אין זיין לעבען אין פיעל תפיסות איבערגעזע-
סען, פאַר בלבולים און גנבות, פאַר פאַלשע מסירות וכדומה נאָך בלבולים;
אזעלכע, בעהיט זאָל מען ווערען, און איהם איז אויסגעקומען דורכדעם
גוט בעקאַנט צו־ווערען מיט „נאַטשאַלסטוואָ״, ווייסט די אַלע גיינג, וואָס
מען האָט צו טאָן, וואָס צו שרייבען, וואָס צו רעדען מיט אַלע דרעהד-
לעך, שפּיצלעך און אָבשניצלעך.

ר׳ חיים אָבער איז געווען אַ דאָקטאָר נאָר צו געוויסע קרענק, פון
וועלכע מען קאָן חלילה ליגען אָדער מען ליגט שוין טאַקי אין בעט,
קיין כח נישט האָבענדיג זיך צו־דיהרען. צו אַנדערע, גלאַט אַזוי זיך וועה-
טאָגען זענען שוין געווען אַנדערע אין שטעדטעל, וואָס האָבען געטויגט
איטליכער צו זיין זאַך. אויגען־וועהטאָג, אַ שטייגער, דערויף איז געווען
אַ ר׳ פישעל. ער האָט געהאַט בסוד עפּעס אַ וועסערל, פון וועלכעס ער
פלעגט געבען עטליכע טראָפּענס אויף אַ רפואה, אומזיסט, נאָר פון מצוה
וועגען. צו מאָגערקייט, אויסדאַרעניש האָט פּעטרוכאַ, די אַלטע גויה גע-
געבען עפּעס מיני קרייטעכער אַזוינע. צו דער ניכפּה, צו אַ מאַנקאָליע,
אַ רוישען אין קאָפּ — דערויף איז געווען אַ מייסטער יאַש דער טאָטער.
אויף איין עין־הרע אָבשפּרעכען, צייהנוועהטאָג פּעררעדען, גיסען וואַקס,
מיט אייער אויסקויקלען — דערצו איז געווען אַ בריה גיטעל די זאָגערין,
און צו קדחת, מאַיאָווע אָדער קדחת רביעית, פלעגט זעהר גוט העלפען
דער מלמד ליפּא ראובן׳ס, וואָס איז באמת געווען אַ גרייליכער (זעלטע-
נער) מענש, נישטאָ, האָט עס געהייסען, וויט אין דער וועלט צוזוכען
זיין גלייכען.

4.

ליפא ראובן׳ס, אַ יוד אין די מיטעלע יאָהרען, איז איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגעלעגט אַלע גוטע מתנות: גייסט, הארץ און געפיהלען, נאָר פערגעסען אָבער זיי צוגעבען איין קליינינקייט — מזל! ביים אַרויסגעהן פון גאָט׳ס הענד אַהער אויף דער וועלט האָט זיי דער רוח, ווי אַ קערנדעל תבואה, פערטראָגען ערגעץ אין אַ העק, אין אַ וויסט אָרט, וואו עס איז נישטאָ די אַלע מיטלען, ווי געהעריג איז צו וואַקסען. דער גייסט אין זיי רייסט זיך, זוכט זיך ערגעץ איין אָרט, וואו צו ווייזען זיך פריי, צופיהרען אַביסעל די הענד — ביי אַ טייל אָבער ווערט ער, נאָך אַלע אומזיסט׳ע מיה, נאָך דעם אויסגליטשען זיך אויף שטיינער אין דעם וועג, אַלץ שוואַכער, און זיי ווערען אינגאַנצען אָבהענ־דיג. זיי ליגען, פוילען, נעהמען זיך אַמאָל אויך פאַר קרענקונג צו דער משקה, טויגען צו גאָרנישט און הייסען ביי דער וועלט: טויגעניכטסען, פערלוירענע מענשען. ווידער ביי אַ טייל הערט דער גייסט פאָרט טאַקי נישט אויף צורייסען זיך אַרויס, אַרויס, עפּעס קאָכט עס, בורטשעט עס אין זיי, ס׳איז אַ שטענדיגע קאָכעניש, אַ ראַנגלען זיך, איין אינוועניגסטע נישט־צופרידענהייט. פאַר עסעניש געהען זיי פונ׳ם לייב אַראָב, זענען עפּעס פעראומערט, פערטראַכט, דער גייסט לאָזט זיי נישט רוהען, זיי חאַפּען זיך צו אַלצדינג, דאָ צו דער, דאָ צו יענער זאַך, נאָר איטליכע זאַך קומט אויס עפּעס משונה, עפּעס ווילד ווי די נאַטור אַליין, וואָס איז נאָך רוי, נישט בעאַרבייט — דאָס זיינען יענע מיני קינסטלער, וואָס, ווי די וועלט זאָגט, אין דער האַנד הונדערט מלאכות און ווייניג ברכות.

ליפא ראובן׳ס איז געווען אַ דאַרער, אַ קורצזיכטיגער מיט בלייך פּנים, אַ שטילער, אַ גוטער און זייער בעליעבט ביי איטליכען אין דעם שטעדטעל. זיין כאַראַקטער, זיין וואוינונג, זיין שטייגער לעבען. זיין טאַ

און אלץ מיט אנאנדער האט בעשיינפערליך געוויזען, אז אין איהם איז דא דאס פינטעלע, דער ברען פון א קינסטלער. ער האט געהאט א האנד צו שניצען, צו מאלען, צו שרייבען און צו קריצען אויף קופער און אויף שטיינער, נישט צו מאכען זיך דארויס א פרנסה, נאר גלאט אזוי, ווייל דאס איז געווען זיין בעסטער פערגעניגען; ווייל עס האט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האט בעדארפט, געמוזט מייסטע'ען. בּיי דעם שטעדטילדיגען עולם יודען האט ער געהייסען א בריה צו אלצדינג, א קענער, עפּיס גאר א שרעק — און זיי האבען בּיי איטליכער געלעגענהייט זיך מיט זיין בריה'שקייט בעניצט. מען האט איהם מכבד געווען מיט שניצען דעם ארון־קודש, מאלען א „מזרח", שלאגען מצבות, קריצען חתימות. מיידלעך, כלות, פלעגען איהם מטריח זיין, מיט זיין גוטען ווילען צו מאכען פאר זיי מוסטערען, אויף קייטעלשטיכלעך, אויף העפּטען, אויסנעהען פאר זייערע חתנים תּפילין־זעקלעך. און אז ער טויג שוין יא צו אלע זאכען און איז דערצו נאך א גוטער מענש אויך, טהוט איטליכען צוליעב, אזוי זיך, אומזיסט, פאר וואס־זשע זאלען חייבער נעבעך אזוי זינדיג זיין, נישט צו בעניצען זיך מיט איהם אויך — צו קדחת א שטיינער? מען האט איהם געבעטען, האט ער געשריבען עפּיס אזוינס אויף מאנדלען, אדער אויף טעלער מיט טינט, וואס צופיהרענדיג עס דערנאך מיט וואסער גיט מען עס דעם קראנקען — טרינקען — און עס העלפט!... צו די אלע זאכען האט ליפא ראובנ'ס נאך צוגעקנעלט אויך.

פאר א מלמד האט איהם געמאכט ר' חיים!

שלמה ר' חיים'ס, א יונגעלע פון א יאהר זיבען, האט פון דער קינדהייט זיך געוויזען פאר א וואוילעס, א לעבעדיגעס, מיט א שארף קעפּיל צום לערנען. אין איין יאהר האט ער זיך אויסגעלערנט בּיי משה שלייען גוט עברי, געלייענט גיך ווי א וואסער און אנגעהויבען חומש, ווי דער שטייגער איז, פון „ויקרא", וואס אנדערע קינדער בעדארפען דערויף אוועקזיצען אין חדר א צוויי דריי יאהר. ביים גאנצען הויזגעזינד ר' חיים'ס ווי אויך בּיי פרעמדע, אריינגעהערט צו איהם אין שטוב, איז שלמה'לע געווען זעהר בעליבט פאר זיין לעבעדיגקייט, פאר זיין פאלען אמאל אויף קלאץ־קשיות, און נאך מעהר — פאר זיינע אנשטעלען. ס' איז אין איהם געלעגען בטבע עפּעס אזוינס, אויפצוחאפּען באלד ביים ערשטען בליק יעגעמס א מינע, א ווארט, וואס עפּעס נישט אזוי, משונה ווי בּיי

אַנדערע. ער פלעגט וואונדער־שען נאָכמאַכען אַבי וועמען מיט אַלע פּאַסמעקעס — ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט, אַזוי אַז מען פלעגט זיך האַלטען בּיי די זייטען פאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בּעזאָנדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָגערין, ווי זי קושט די מזוזה בּיי׳ם אַריינקומען אין שטוב, אָנגעטאָן אין דער יופּע אויף אַיין אַרבּעל; ווי זי פערציהט די ליפּעלעך, זאָגט: „אַ גאָט העלף!״ מיט חן; ווען זי גיט אַ בּייג דעם רוקען ווי אַ קעצעלע, אַזוי אַז איין אַקסעל קומט אויס נידעריג, די אַנדערע העכער, דאָס קעפּעלע אין דער זייט, אונטערגעהאַלטען מיט דער האַנד, און אַ פינגער אויף דער בּאַק; ווי זי קנייטשט דאָס פּנים׳ל, אַ סמאָרע מיט דעם נעזעל, פערגלאָצט די אייגעלעך און רעדט מיט תחינה־לשון, אַלץ: „געלויבּט און געאַכפּערט דער אַלמעכטיגער, בּרוך הוא וברוך שמו, וואָס בּעשירעמט זיין פאָלק ישראל!״ אַריינוואַרפענדיג אין דערמיט שטיקלעך פונ׳ם „נחלת צבי״ און רבּינו בּחיי. — די מאַמע פלעגט מיט אַנדערע גלייך טאַקי אויך לאַכען, נאָר דערבּיי, מיט אַ פינגער אויף דער נאָז כּלומר׳שט אין כּעס צו איהם מאַכען:

— וואַרט נאָר, וואַרט, שען בּחור׳ל איינער! איך וועל ניש׳קשה דערציהלען דעם טאַטען, וועסט־דו שוין וויסען, נישקשה, ווער עלטער איז, ווי איין עלטערען נאָכצוקרימען זיך. — זאָל איך אַזוי וויסען בּייז, אויב איך פערשטעה. וואָס פאַר אַ מין שלאַק דאָס איז, רבּונו־של־עולם!..

דער טאַטע אָבער איז אויף דעם קינד אַ מבין געווען. ער האָט, נוט פערשטאַנען, אַז בּיי אַ געהעריגען סדר לערנען אַלצדינג, וואָס מען בּעדאַרף, און בּיי אַ רעכטען מלמד אין די הענד, קען פון אַזאַ קינד, מיט דער צייט, ווערען אַ לייט.ן לערנען אַלצדינג, וואָס מען בּעדאַרף, האָט בּיי יודען צו יענער צייט, און בּפרט נאָך אין אַזאַ שטעדטעל ווי ק... נישט געהייסען שפּראַכען, חכמה־זאַכען, דאָס וואָס היינט. צו גמרא און פּוסקים זיין נאָך אַ בּעל־תּנ״ך אויך, פערשטעהן אַבּיסעל דקדוק — איז מען שוין אַ פאַרטיגער מענש, אַ ווילדער בּריה איינער אין דער וועלט, מעהר דערפון איז גאָר נישטאָ, טאַקי אַיין איבּעריגע זאַך. נאָר ווער אָבער האָט, חוץ דעם אָנהויב פון איטליכער סדרה, געלערענט קינדער תּנ״ך? מען האָט זיך עפּעס געשייעט, עס האָט עפּעס געשמעקט מיט

אפיקורסות. ס׳איז מאקי א גרויס וואונדער, נישט צו פערשטעהן אזוינס...
נאר ווי די מעשה איז, אזוי איז עס געווען, און אזוי איז עס ביי א טהייל יודען נאך היינט. גרויסע רבנים, פארצייטען און אויך היינט, האבען נישט געוואוסט און וויסען נישט רעכט גוט עד־היום, וואס שטעהט אזוינס אין תנ״ך, און פון דעסטוועגען שא! מען קען זיין א גרויסער למדן פסקענען שאלות אהן פסוק אויך... ר׳ חיים׳ן אבער האט זיך געגלוסט פאר שלמה׳לען זיינעם מאכעם איין אויסנאהמע, פרובען לערנען איהם דוקא גאנץ תנ״ך, מיט דעם תרגום אויך, כסדר פון אנהויב ביז צום סוף. ר׳ חיים אליין האט געקענט תנ״ך, און געשריבען מליצה. פון זיינע בריוולעך פלעגט מען לעקען די פינגער. ער האט געהייסען צווישען זיינע אלע בע־קאנטע א „בעל־לשון״... נאר וואו נעהמט מען אבער דעם מלמד דערצו? אט דאס האט ר׳ חיים געטראכט און איז לסוף געפאלען אויף ליפא ראובן׳ס. איהם האט עס ר׳ חיים געמאכט פאר א מלמד, צו קנעלען מיט זיין שלמה׳לען, מתיר־געווען איהם צוצונעהמען נאך עטליכע קינדער, כדי ער זאל קענען ווי־עס־איז מיט וייב און קינד, ווי אלע יודישע קינדער, עט אזוי זיך לעבען...

און דער זיווג האט עולה־יפה געווען! דער רבי און דער תלמיד האבען זיך איינער דעם אנדערען זעהר גוט געפאסט. דער רבי האט גע־קנעלט געטריי, און דער תלמיד — געלערנט געשמאק. דער שטייגער איז געווען געוועהנטליך געווען, בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין ארט מיט עפעס איין ארבייט — מאלען אדער שטעכען א חתימה׳לע. נאר דאס האט אבער נישט געשאדט צום גאנג פונ׳ם לער־נען, ער האט ניש׳קשה, זיך גוט צוגעהערט, פערקעהרט דאס לערנען איז געגאנגען נאך פיעל בעסער. די ארבייט איז פאר איהם געווען דאס איי־גענע וואס א פראסטען בעל־מלאכה א גוטער טרונק בראנפען. זי האט איהם בעגייסטערט, בעלעבט, געמאכט בערעדעוודיג. ערשט דענסטמאל האט ער דערקלערט אלצדינג שארף, קלאר, פונ׳ם מויל האבען זיך איהם געשאטען פערל, אין די אויגען האט געפינקעלט א הייליג פייערל, ער האט געקוקט מיט ליעבשאפט עפיס אזוי גוט, אזוי גוט... און דעם תלמיד פלעגט עס געבען א נעהם, א ברען, אונטערגעגעבען איהם א חשק, ער האט געשלונגען איטליכעס ווארט, אויפשטעלענדיג די אויערלעך, דאס לערנען איז נישט געווען, ווו ביי יענע, ערגעץ אנדערש א שטייגער, א שווערע משא, א ריין אבקומעניש, וואו דער רבי מיט דעם תלמיד

לײדען נעבעך בײדע גלײך: אײנער שלאָגט אין קאָפּ אַרײן מיט געוואַלד, איז דערבײ אויפגעבראַכט, היצט זיך אַ שרעק, און דער אַנדערער, וואָס זאָל ער נעבעך טאָן, מאַכט זיך כלומר'שט ווי איהם איז עס אין קאָפּ אַרײן, ציטערט, פלאַטערט — און בײדע װינשען אײנער פונ'ם אַנדערן פטור צו װערען..." נײן! דאָס איז געװען גאָר עפּיס װי אַ שמועס צװישען צװײ פרײנד, אין װעלכען אײן האַרץ פיהלט דאָס אַנדערע — אַ שמועס, װאָס מאַכט פערגעניגען אי דעם, װאָס רעדט, אי יענעם, װאָס הערט, בײדע פערשטעהען זיך זעהר גוט, און עס װילט־זיך צוברײנגען אַזױ די צײט נאָך און נאָך.

שלמה'לע איז מיט דער צײט אַלץ געװאַקסען, געװאַקסען װי אַ בלומעלע אונטער אַ גוטער השגחה, און װערענדיג אַלץ װאָס װײטער פערשטענדיגער, הערט ער נישט אויף פונדעסטװעגען צו בלײבען, נאָך זײנע יאָהרען נאָך, אַ קינד. שלמה'לע אין חדר און שלמה'לע אין דרױסען זענען עפּעס גאָר אַנדערע, פערשײדענע מענשען. לערענט ער איז געלערענט, ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַרײנגעטאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט װיל גרינדליך איטליכע זאַך פערשטעהן; נאָר קוים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער װי איבערגעביטען געװאָרען, ער לעבט, שטיפט — אַ יונגעל מיט די בײנער. איבערהױפּט האָט שלמה'לעס כאַראַקטער פון קינדװײז אויף זיך געװיזען עפּעס װי אַ צונױפגעשטעלטער פון פערשײדענע מינים, נישט פון אײן שטיק מאַטעריע. עפּעס האָבען צװײ נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח, געשטעקט אין איהם בײדע אינאײנעם. ער איז געװען אי אײנגעשפּאַרט, האַרט װי אַ שטײן, אי װײך װי אַ טײג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל בײ דער נאָז; אי בײז, אי מילד, גוט װי די װעלט; אי ביטער־גאַל, אי צוקער־זיס; אי ערנסט, אי אַ קאַטאָװעס־טרײבער; אי אומעטיג־פערטראַכט, אי לוסטיג פרעהליך. שלמה'לע איז בטבע געװען אַ הײס־בלוטיגער, אָנצינדענדיג זיך װי אַ שװעבעלע, װי באַלד נאָר עפּעס האָט איהם געטאָן אַ ריהר. די פײערדיגע רעד פון די נביאים, די דערצעהלונגען זײערע איבער גאָט, איבער די װעלט, האָבען אויפגעװעקט זײן כח־הדמיון און איהם געגעבען גענוג שטאָף צו דענקען, צו טראַכטען. — „איך האָב געזעהן גאָט, זאָגט ישעיה הנביא, װי ער זיצט אויף זײן הױכען שטול, די פּאָלעס צעשפּרײט, פערנעהמען דעם הײליגען פּאַלאַץ. שרפים — ברענעדיגע מלאכים, שטעהען איבער איהם, איטליכער מיט זעקס פליגעל... און עס רופט אײנער צום אַנדערן און

אַנט: קדוש, קדוש, קדוש — הייליג, הייליג, הייליג איז דער גאָט צבאות, פול איז די וועלט מיט זיין כבוד! און עס וויגט זיך, עס ציטע־רען די ווילען דאָרט פונ׳ם שרייענדיגען קול, און דאָס הויז ווערט פול מיט רויך. אוי, זאָג איך, וועה איז מיר, איך בין פאַרביי! איך בין דאָך אַ מענש מיט איין אומריין מויל און צווישען אַ פאָלק מיט אַ בייז אומ־ריין מויל געפין איך מיר". שלמה׳לען זיינען די דאָזיגע ווערטער שטאַרק אין קאָפּ אַריין. ער הויבט אָן צו טראַכטען איבער גאָט, זיך פאָרצושטע־לען מלאכים מיט פליגעל, און וויל אַלץ וויסען זעהר פיעל אַזוינס, וואָס פיקט איהם דעם מוח, פאַדערט אַ דערקלערונג. פרעגען דעם רבי׳ן — דערצו האָט ער נישט תּמיד גענוג מוט געהאַט. איינמאָל האָט ער יאָ זיך געפּרובט מאַכען מיט איהם אַ רעד. רויט־ווערענדיג דערביי פלאַם־פייער, נאָר דער רבי האָט אויסגעהערט מיט אַ שמייכעלע, שווייגענדיג אַ קרים זיך געטאָן, ווי איינער רעדט: עט!... אויף זיינע שאלות ביי אַנדערע, עלטערע מיט בערד, פלעגט ער בעקומען תּמיד איין ענטפער: שאַ, שקאָץ! אַ יונגעלע מאָר נישט פרעגען. אַ יונגעלע בעדאַרף נור פאָל־גען, טאָן וואָס גאָט הייסט — לערנען, דאַווענען, אַז נישט, וועט דער אוי־בערשטער שטראָפען, שמייסען דאָרט מיט אייזערנע ריטער — און פאַר אַ רוט האָט שלמה׳לע געציטערט, נישט אַזוי פאַר דעם וועהטאָג, ווייל אַז מען שמייסט, טוט וועה, ווי פאַר דער שאַנדע — פע, ס׳איז אַ חרפּה!... שלמה׳לען איז פאַרגעקומען גאָט עפּעס נור ווי אַ בייזער פּריץ מיט אַ קאַנטשיק אין דער האַנד, פאַר אַ מינדעסטע קליינינקייט ווערט ער אָנגע־צונדען, אש להבה — שמייסט! ביי אַ מינדסט עבירה׳לע: איבערהיפּערן אַ שטייגער אין דאַווענען עפּעס אַ וואָרט, נישט ענטפערן אמן, אַ טרונק וואַסער טאָן אַ מאָל אָהן אַ „שהכל", האָט ער געהאַפּט אַ ציטער און גע־טראַכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פאַרביי.

און ווער שמועסט ימים־נוראים, וואָס, כּפי יודען זאָגען, אפילו אַ פיש אין וואַסער ציטערט דענסטמאָלט — איז שלמה׳לע געווען אין איין שרעק. דער גאַנצער ענין פונ׳ם אויפשטעהן צו סליחות, דאָס האָפעניש, לויפעניש אין שול, אויפ׳ן פעלד, דאָס יאָמערן־וויינען, דאָס טרויעריגע ניגון׳דיל ביי׳ם דאַווענען, דאָס אומעטיגע פּנים׳ל פון דער מאַמע און פונ׳ם גאַנצען הויזגעזינד, גלייך ווי עס הענגט איבער זיי די רוט און מען קען זיי, מחילה, מקיים־פּסק זיין — אָט דאָס אַלסדינג האָט אויף איהם אָנגע־מאַכט אַ שרעקליכע פינסטערע מרה־שחורה, ס׳איז איהם נישט ניחא גע־ווען דער גאַנצער יום־טוב, די פיש מיט דעם צימעס, עס האָט איהם

זיך נור געדאַכט, ווי ער, דער אויבערשטער, זיצט אויף דעם הויכען שטול, די פּאָלעס איבער דעם מקום קדוש, ברענענדיגע מלאכים אַרום איהם, פליהען ברענגען ספרים, שרייבען, רעכנען איטליכענס עברות מיט אַ רעש, אַ געפּילדער, און עס וויגט זיך די וועלט, עס ציטערן די טויערן פונ'ם הימעל פון זייער געשריי — און ער טראַכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פאַרביי!“...

נאָר אַזוי ווי אין דער וועלט איז שוין געשטעלט, אַז עס נישטאָ אין איהר אינגאַנצען גוט'ס, אָהן עפּעס שלעכטס, און ריין שלעכט, וואָס דרינען זאָל נישט שטעקען עפּעס גוטס, איז דעריבער אויך מיט די ימים־נוראים געקניפּט און געבונדען געוועזן זאַכען אַזעלכע, וואָס האָבען געלינדערט אַביסעל דעם שרעק, צוגעגעבען אַ זיסקייט דער ביטערע מרה־שחורה. די וויכטיגסטע פון יענע אַלע זאַכען זיינען עס די „ישובניקעס“, די אַרענדאַרעס פון די דערפער, וואָס פלעגען אויף די הייליגע טעג קומען מיט זייער הויזגעזינד אין שטאָדט אַריין. דאָס אָנקומען זייערס האָט אויפגערירט דאָס שטעדטעל, אָבגעמונטערט, אָבגעפרישט אַביסעל דעם עולם, און עס האָט געהאַט עפּיס אַ מין בעזונדער טעם — כצפיחית בדבש, האָניג מיט פעפער און ציבעלעס אינאיינעם.

די היסטאָריע פאָדערט, אַז די זאַך זאָל דאָ אַביסעל מעהר דערקלערט ווערען, זיסט, ווען אפשר אין איהר פעהלען זעהר אַ וויכטיגע בלעטעל, און פאַר די שפּעטערדיגע דורות — זאָגט! ווער ווייסט? — קענען די זאַך בלייבען נישט פערשטענדליך.

5.

פונ'ם חודש תשרי הייבט זיך אן א צעטעל ימים־טובים: די בײדע ערשטע טעג פונ'ם חודש איז ראש־השנה, דער צעהנטער טאג — יום־כפור, זײ הײסען ימים־נוראים, שרעקליכע טעג, און אינאײנעם מיט די טעג, וואס צווישען זײ, הײסען זײ אויך עשרת־ימי־תשובה — צעהן טעג צייט, חרטה צו האבען אויף די זינד: װײנען, בעטען און אויסבעטען א גוט יאהר. דענסטמאל איז אויפ'ן הימעל א יריד, עס קאכט זיך דארט א שרעק.

„ונתנה תוקף קדושת היום, און דערצעהלען װעלען מיר — אזוי מוט זיך דער מהזור דארט א זאג — די שטארקע הײליגקײט פונ'ם טאג. דען שרעקליך פארכטיג איז ער צוגלײך, אין איהם שטײגט הויך דײן קעניגרײך. אויף חנאד איז, גאט, דײן שטול געשטעלט, דו זיצט מיט אמת אויף איהם צו ריכטען די װעלט. יא, אמת! דו ביזט דער ריכטער און פערקלאגער, דו װײסט און ביזט דער עדות־זאגער. דו שרײבסט און חתמ'סט, צעהלסט און רעכענסט אלץ מיט צאהל, געדענקסט פערגעסענע זאכען, װאס העט אמאל. דו עפענסט אויף דאס קאנטעבוך, עס לײענט דרוים אלײן זיך איטליכס װארט, פון יעדען מענשען אײגענהענדיג שטעהט די חתימה זײנע דארט. מיט'ן גרויסען שופר טוט מען דארט א בלאז, אווא! א דינע שטימע לאזט זיך הערען — שטיל, שא. מלאכים יאגען, אין אײנע שרעק אהער־הין און זאגען: עס־איז אט־א דער יום־הדין, אויף אבצורעכענען זיך מיט'ן גאנצ'ן געזימעל, א־דא אין הימעל! דען װײל אין דײנע אויגען רײן און פײן, איז בײ'ם געריכט נישט מעגליך זײ צו זײן, און אלע אויף דער װעלט װי ברײט זי איז און לאנג, געהען דיר פארבײ, װי שעפעלעך א גאנג. װי זײנע לעמער קוקט דער פעסטיך איבער גוט, ער לאזט שאף זײנע דורכגעהן אונטער'ן רוט, אזוי אט נעהמסט דו אלע ב'שעפעניש אפיר, דו רעכענסט, צעהלסט און לאזט פאסירען זײ

פאַר דיר. בעשטימסט פאַר יעדען זיינס פאָראויס, און גיבסט זיין פסק יעדען אַרויס, ראש־השנה ווערט אויף זיי דאָרט אָנגעשריבען, יום־כפור אָבגע׳חתמ׳ט אונטערשריבען. וויפיעל זאָלען אומקומען, וויפיעל זאָלען צוקומען, ווער זאָל לעבען און ווער שטאַרבען, ווער אויסלעבען זיין צייט זאָל ביז צום עק, און ווער פון דאַנען פאַר דער צייט אַוועק. ווען אין פייער אַ טויט אַ שווערען, ווער דורך אַ שווערד, ווער דורך אַ חיה זאָל דער׳הרג׳ט ווערען, וועמען פאַר הונגער, וועמען פאַר דאָרשט און נויט, וועמען דורך שטורם און וועמען דורך מגפה אַ טויט. וועמען דערשטיקעניש, אין האַלז אַ ביין, און וועמען — אין קאָפּ אַ שטיין, ווער זאָל צו הויז זיך רוהיג בלייבען, און ווער אין דער פרעמד זיך אַרומצוטרייבען, ווער זאָל זיך לעבען שטיל, און ווער אין דולעניש פיעל, ווער אין פריידען, ווער אין ליידען, ווער אָנווערען, ווער רייך ווערען. ווער האַלטען זאָל אַראָב און ווער אַרויף דעם קאָפּ".

און ווי דער יריד. דער רעש אויפ׳ן הימעל, אַזוי רעש׳ט זיך אויך דאָ אויף דער ערד. נאָך מיט אַ חודש פריהער טוט אין די שולען אַ בלאָז דער שופר און וואָהרענט: יודען, עס געהט דער יום־הדין! און יודען הויבען בעצייטענס אָן זיך אַרומקוקען, מאַכען אַ קלאָרען חשבון פון זייערע מעשים אַ גאַנץ יאָהר, און טוען אַלע מיטעל, ווי אַרויס ריין פונ׳ם משפט, וואָס שטעהט זיי פאָר — זיי זאָגען סליחות, זוכען זיך גוטע אַדוואָקאַטען אין צדקה. אין אַלטע זכות אָבות, צו זיין מליצי יושר, פירשפּרעכער פאַר זיין הייליגען כסא־הכבוד.

טאָן תשובה, בעטען, מיט צדקה שמירען —
דאָס העלפט אַ שלעכטען פסק צו קאַסירען.

די אַרענדאַרעס פון דערפער אַרום און אַרום קומען מיט קינד און קייט, האַק און פאַק אין די שטעדט אַריין, אינאיינעם מיט כל־ישראל צושטעהן דאָרט פאַר גאָטס געריכט און אויסבעטען פאַר זיך און פאַר דער גאַנצער וועלט מענשען, גאָר אָהן אַ שום חילוק, אַ גוט יאָהר, אַ דערלייזונג פון אַל־דאָס בייז.

דאָס ...ערטעל ק... איז גאָר נישט דאָס שטעדטעל, וואָס אַ גאַנץ יאָהר, וואו מען זעהט קיין פרישען מענשען נישט און וואו דאָס לעבען פליסט געוועהנטליך ווי אַ שטיל וואַסערל רוהיג, עפּיס ווי פערשלאָפען. אַ פּאָר טעג פאַר ימים־נוראים חאַפּט עס זיך אויף. עס ווימעלט פון נייע

פאַרשווינען, וואָס קומען פונ׳ם ישוב, פוהרלעך אָנגעזעצט מיט ווייבער און קינדער אויף גאַנצע בערג בעבעכעס, איבערבעטען, זעקלעך שפּייז און שטייגען מיט עופות ציהען זיך איבער די גאַסען. בעלי־בתים, יונגע־לעך, ווייסע חברה, געהען און לויפען אַ קעגען, איטליכער אַקעגען זיין אַרענדאַר, וואָס שטעהט ביי איהם יום־טוב אויף סטאַנציע. פון ביידע זייטען שיטען זיך רייד הויך אויף אַלערליי קולות — פון דאַנען שאלות: פאַר וואָס אַזוי שפּעט? פאַר וואָס אַזוי און פאַר וואָס אַזוי? און פון דער אַנדערער זייט מעשיות, וואונדער און נסים גרויסע: עס האָט געלאָפענט אין וועג אַנ׳אַקס, געפאַלען אַ פערד, אָבגעריסען אַ בריק, אַ מעוברת ווייבעל האָט זיך פערוואָלט אין מיטענדרינען געהן צו־קינד, זיך איבער־געקעהרט אַ וואָגען, מע בעדאַרף גומל בענשען, קוים מיט דעם לעבען אַרויס... דאָרפס־הינט ביי׳ם אָנקומען מיט זייערע בעלי־בתים רייצען אויף די אַלע שטעדטעלדיגע הינט, עס ווערט צווישען זיי אַ געבילעריי, אַ געשלעגעריי, גלייך ווי זיי זיינען נישט ברידער פון דער הינטישער זרע, מיט איין הינטיש מויל, איינע הינטישע צייהן. און באמת טאַקי איז דאָ צווישען זיי אַ גרויסער אונטערשייד. דער דאָרפס־הונט איז דאָס, ווי גאָט האָט איהם בעשאַפען, ווייסט נים קיין פּאָליטיקע, חוץ דעם בעל־הבית און די שטוב קען ער נישט קיינעם, בילט אויף איטליכען אָרים און רייך אַלע גלייך. חאַפּט טאַקי אַ ביין, אַז יענער גיט, חאַפּט און בילט פאָרט ווייטער טאַקי, בילט מיט זיין אייגען קול, נישט פערשטעלט, ער איז פּראָסט אָהן אָנשטעלען. דער שטאָדט־הונט אַ קעגען איז שוין עפּעס גע־מלאָכה׳ט, אויסגעפיינט, אַביסעל פאַלש און האָט מורא פאַר אַ שטעקען — בילט אויף אַנ׳אָרימאַן, אויף אַזעלכען, וואָס קען זיך נישט וועהרען, פאַר אַ שטאַרקען האָט ער אָבשיי, פאַר אַ רייכען שען געקליידט — אַ שרעק! מיט אַ שטיקעל ברויט שוחד פערשטאָפּט מען איהם דאָס מויל, שאַ! גיט יענער פון דער אַנדערער זייט, אַ ווילד פרעמדער גאָר, אַ גרע־סער־שטיקעל, טוט ער שוין איהם צוליב, פאָלגט וואָס מען הייסט. ער שפּאַצירט זיך אָפּט אַרום, שמעקט וואו עפּים אַ קערמעשיל, וואָס מען קען חאַפּען אַ לעק, מאַכט בעקאַנטשאַפטען, דרעהט מיט דעם ווידעל, שטעהט אויף די לאַפּקעס און בילט אַמאָל עפּעס גאָר ניט מיט זיין קול, גלאַט אַזוי זיך, מען זאָל נישט פערגעסען, אַז ס׳איז דאָ אַ הונט... אַז ער האָט צייהן און קען, אין אַ נויט־פאַל, הינטען אַרום אַ ביס טאָן אויך... אָט די דאָזיגע ביידע מיני הינט אָנקוקען קענען זיי זיך נישט איינער דעם אַנדערען. די גאַנצע צייט, וואָס זיי ביידע געפינען זיך אין דעם שטעדטעל

הערשט דאָרט אַ בילען, אַ האַווקען, אַ שרייען אויף די צייהן, עפּעס אַ „הינטישער וואָפּראָס„, שטענדיגע קריעג און שטענדיגע געשלעג, דער קאָפּ אַזש ווערט דול! וואָרטשון אַ שטייגער, אַ דאָרפס־הונט אָהן אויסגעחכמות, ווייסט נישט מעהר ווי צו היטען די שטוב, ליגט זיך אויסגעצויגען אין דרויסען פאַר דער טיר, קוקט בייז ווי אַ רוח מיט פערלאָפענע פון בלוט, האַלב צוגעמאַכטע אויגען, רייבט, קראַצט דעם בויך אין דער ערד, שטיל אונטערפישטשענדיג פאַר גרויס הנאָה, פלוצים רוקט זיך אונטער קאַשטאַן, אַהויכער, אַ דאַרער, איינער פון די שענע בעלי־בתישע שטאָדט־הינט. ס׳איז איהם פון דערוויטענס אין דער נאָז אַריין אַ ריח פון יודישע פיש, אויף וועלכע ער איז אַ גרויסער בעלן, אויך אַ ריח פון געבראָטענס, וואָס קאָכט זיך לכבוד יום־טוב דאָרט אין שטוב, און ער לאָזט זיך, ווי געוועהנטליך, צוקומען נאָהענט, שמעקען, נישטערן, תאָמר וועט דאָס מזל איהם דיענען אַ חאַפּ טאָן עפּיס. וואָרטשונען אָבער איז די זאַך נישט געפעלען — וואָס געהסט־דו, עזות־פּנים, אין מיין גבול אַריין? און וואָס איז עס גלאַט פאַר אַ מאָדע, הונט איינער, אַרומגעהן איבער די הייזער. אַריינשטעקען אַ מאָרדע, וואו מען בעדאַרף נישט?! ער גיט זיך אויף איהם פון הינטען פלוצים אַ וואָרף. טוט אַ ביס און רייסט איהם אויס אַ זשמענע האָר. קאַשטאַן ווערד אַזש פערצאַפּעלט, פערלעגט, מחילה, דעם ווידעל, חאַפּט די פיס אויף די פּלייצעס — און אַוועק־אַוועק מיט אַ קוויטש... דאָס אייגענע איז אויך מיט פּילקען, אַ שוואַרץ הינטעל מיט אַיין אויסגעקרימטען רוקען און הינקענדיג פיסעל, וואָס לעבט פון קצבה — פון יודישע פאָמוניצעס. ער לאָזט זיך, ווי דער שטייגער זייגער איז, צו אַ יודענס שטוב, וואָס זאָל ער דאָ איבער־טראַכטען? פלוצים טוט איהם אַ חאַפּ טרעזאָר, אַ געזונטער, אַ קודלאַטער דאָרפס־הונט, און ברעכט איהם אַ פיין, אַזוי אַז ער פערגעהט זיך נעבעך פאַר וועהטאָג, לויפט שפּרינגענדיג, דאָס הינקענדיג פיסעל אין דער לופטען. דאָס געזעסעל אין דער זייט אויסגעקרימט און הייזט, רויעט אויף אַ גרילצענדיג קול. אַזאַ פּסק חאַפּען אויך נאָך אַנדערע שטאָדט־הינט. ס׳איז זיי פערשטערט דאָס לעבען — נישטאָ קיין צוטריט צו אַ יודישע שטוב! דערפאַר אָבער דערטאַפּען זיי אַ דאָרפס־הונט ביי זיך, ערגיץ אויף דער גאַס, מעג ער שוין זיך געזעגענען מיט דעם לעבען. זיי וואַרפען זיך אויף איהם פון אַלע זייטען, שאַרפען די צייהן, צופּען אין רייסען. עס ווערד אַ געקוויטשעריי, נישט אויסצוהאַלטען. קונדסים מישען זיך אויך אַריין, הידען אונטער, וואַרפען שטיינער, כּאָטעס שטעהען אין

די מהירען, רופען, שרייען און שעלטען. יודען אויף דער גאס האַפּען אַ ציטער, ראַטעווען זיך און לויפען נאָר און איין אָטעם, האַלטענדיג זיך ביי די פּאָלעס.

הכלל עס רעש'ט זיך, עס קאָכט זיך, דאָס שטעדטעל איז אויף, ס'איז, ווי מען זאָגט, ליהודים! דאָס לעבען אין דעם שטעדטעל געהט שוין שטאַרקער, עס זעהט אויס, ווי אַ שטעהענדיג טייכעל. וואָס וועסנע־צייט צוגיסט זיך עס, פלייצט גיך, האַסטיג מיט אַ געריוש.

און בשעת דעם געריוש ווייזט זיך פון דערווייטענס אַ לאַנגער וואָגען פול אָנגעזעצט מיט חנאָ מליניצערס הויזגעזינד. די אַלטע שקאַפּע, וואָס האָט אַ ביסעל זיך צוגעשטעלט אויפ'ן וועג, טוט זיך אַצונד אָן אַ כח, אַריינפאָהרען אויף דעם מאַרק קוממיות, האָפּערליך, מיט דער פּאָמפּע. און לכבוד דעם שטעדטעל ולכבוד די פאַרשוינען, המסובין בכאָן אויפ'ן וואָגען, פערדרייסט זי דעם וויידעל, שטעלט אויף די אויערען, הייבט פיסלעך און העצקעט זיך לעבעדיג־פרעהליך מיט אַ טאַראַראַם, אַ געקלאַפּעריי פון די רעדער. צוציק לאָזט זיך פּאָראויס מיט דער בשורה — אַז מען פאָהרט! היטענדיג זיך, פון דעסטוועגען, די ביינער ביי אַ בעגעגעניש מיט זיין גלייכען, און הינטישע מיילער נישט אַריינצופאַלען. יענע איהם אַ שמעק — שלום עליכם, און ער יענע אַ שמעק — עליכם שלום! מאַכט ער אָב בקיצור, אַ שמעק נאָר פון יוצא וועגען, דרעהט זיך באַלד טאַקי אויס און לויפט ווייטער, די „זקנה" נאָך איהם, האָץ־האָץ ביי ר' חיים'ס שטוב, וואָס פון אַ ד־־שע צייט יאָהרען שטעהט דאָרט אַיין חנאָ פון דער מיהל מיט ווייב אוּ קינדער — אַ גרויס פּעקעל, אָהן עין־הרע!

פאַר שלמה'לען שטעלט זיך דערנסטמאָל אַ וועלט מיט נייע עסקים, ס'איז דאָ ברוך־השם וואָס צו טון, אויף וואָס צו קוקען, וואָס צו בעטראַכטען. לאָזט זיך שוין גאָט אָנשרייבען דאָרט. וואָס ער וויל, דערווייל אָבער אַז מען לעבט, בעדאַרף מען לעבען.

קודם־כל האַפּט שלמה'לע זיך אַרויף. באַלד טאַקי נאָך חנאָ'ס אָבקומען אויף דעם וואָגען, עטליכע קונדסים אַריין מיט איהם, אַ פּאָר שטעהען, אָנהאַלטענדיג זיך פון הינטען, צווישען די רעדער — און היידאַ! מען ציהט ביי די לייצען, מען שמייסט, מען מאַכט מיט די ליפּען, שרייעט אין איין קול: „וויאָ־וויאָ: אין כעך טוט אַ פאָהר אַ ביסעל פאַרביי

דער שטוב. דערנאָך נעהמט מען צום סמיק צוציק׳ן, מען טוט מיט איהם אַ רעד עפּעס אויף אַיין אַנדער מין לשון, אַריינלאָזענדיג זיך מיט איהם אין די הויכע דרכים, פערהערענדיג איהם. וואָס ער קען, פריהער פון דערווייטענס, מיט אָבשיי, אונטערוואַרפענדיג איהם שטיקלעך ברויט, שפּעטער אַלץ נעהנטער ביז מען פערלירט דעם דרך־ארץ, און עס ענדיגט זיך, ווי דער שטייגער איז, מיט אַ שטיין און מיט אַ קוויטש...

שלמה׳לע אינטערעסירט זיך אויך שטאַרק מיט די נייע מיני דאָרפס־פאַרשוינען, אַלצדינג אין זיי קומט איהם אויס עפּעס משונה. מיידלעך אין נייע גראָבע שיך און זאָקען, אין נייע סיטצענע קליידעלעך פון אַ מיתה־משונה־קאָליר, מיט גרויסע רויטע קווייטען, גלאָצען אויס גרויסע קעלבערנע אויגען, אַ פינגערל אין דעם מויל — און קוקען. יונגלעך אין האַלאַטלעך, אין נייע קנאַקענדיגע לייבסערדאַקלעך אין לייווענדענע פלידערלעך, בלאָזען זיך, שעמען זיך, קאַלופּען די נאָז — און שיסען פלוצים אויס, אין קולאַק, אַ געלעכטער, ווישענדיג בשעת מעשה טאַקי מיט דעם אַרבעל, מיט דער פאָלע די נאָז, מחילה. היינט דאָס רעדען זייערס, דאָס עסען, איז אויך עפּעס אומגעלומפּערט — דאַכט זיך גערעדט, און ס׳איז עפּעס גאָר געבעבעט, דאַכט זיך, געגעסען, און ס׳איז עפּים גאָר געפרעסען. אַ קייען אַ ביסעל, מישטעהנס־געזאָגט, אַ מאַכען מיט די באַקען, אַ זופּען מיט אַ הילך! דאָס אייגענע פּנים, דאַכט זיך, דאָס אייגענע פלייש, און פאָרט עפּעס נישט אַזוי ווי ביי שטאָדט־לייט — עס שמעקט עפּעס מיט דאָרף. די ווילדע גאַנז, אַ שטייגער, איז דאָס אייגענע טאַקי וואָס די היימישע, איין פלייש, און דאָך עפּעס אַנדערש — אַנ׳אַנדער טעם, אַנ׳אַנדער קאָליר. חנאָ אַליין איז אייגענטליך געווען נישט קיין גראָבער מענש, נאָר צווישען איהם און ר׳ חיים׳ן איז גאָר קיין פערגלייך. דער חילוק צווישען זיי ביידע האָט שלמה׳לען געוואָרפען זיך אין די אויגען — חנאָ אַקעגען דעם טאַטען האָט גאָר עפּעס קיין פּנים נישט! ס׳איז אויך אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנאָ׳ס ווייב, און דער מאַמע זיינער. טויבע־סאָסיע איז אַ ברייטביינערדיגע, אַ יאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פּנים זיינען עפּים מגושם: פערברענט, פערבראָטען פון דער זון. געהט זי — איז גענאַנגען, מען פיהלט, אַז זי שטעלט אַ פוס, רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפצען, אויף דער געמבע. זי איז גוט, נאָר אָבער פּראָסט. זי איז פרום, וויינט ביי ליכט־בענשען, חליפעט ווי באַלד זי דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, האָטש זי פערשטעהט ניט קיין וואָרט. אַקעגען־זשע שרה די מאַמע זיינע,

איז אַנ׳אײדעלע, אַ שוואַכע. האָט קלײנע, װײסע הענד מיט דינע בלױע עדערלעך, אַ פערפרומט בלײך פּנים מיט דינע ליפּען — אינגאַנצען עפּעס אַ רוחניות, און אַז זי געהט, דאַכט זיך, זי שװעבט. זי איז אַ װאױלקענע־דיגע, קען אַלע תּחינות פון ארץ־ישראל, װײסט אױך דעם „מעין־טהור״, אַלע דינים פון „חנ״ה״, װאָס געהערען זיך אָן מיט אײן אשה, לײענט דעם „צאינה־וראינה״, דעם „מנורת־המאור״ און נאָך אַזעלכע ספרים. װײזט װײבער אין שול צו דאַװנען, װאָס צו זאָגען, װען צו שפּרינגען קדוש, לײענט זײ אױך פאָר, און האָט מיט זיך דאָרט, אין דער װײבער־שער שול, אַ לימענע אָדער טראָפּענס אַזױנע, אױפצומינטערן אי זיך אי אַנדערע בשעת דעם חלש׳ן.

און באמת טאַקי, אַז שרה פלעגט לײענען, האָט מען געקענט טאַקי חלש׳ן. איהר לײענען איז געװען פול מיט געפיהל, איהר גנון׳דיל דערבײ האָט געריהרט, געצופּט בײ דער נשמה, אַ שטײן אפילו װאָלט פון איהרע טרערען אױך צוגאָסען געװאָרען. ס׳איז כדאי אױף אַ ציקאַ־װעשט צו שטעלען דאָ האָטש אַביסעל פון דער תּחינה ערב יום־כּפּור, בײ די װעקסענע ליכט מאַכען.

שרה לענט קנײטלעך. װײבער, שכנות מיט געבראָכענע הערצער שטעהען אַרום איהר. זי לײענט און לײענען זײ דערבײ פיר מיט אַ ריהרענ־דער שטימע טיעף פונ׳ם האַרצען:

„רבונו של עולם, דערבאַרמדיגער גאָט! די ליכט װאָס מיר װעל׳ען מאַכען אין שול אַרײן פאַר דײן הײליגען נאָמען װעגען און פאַר די הײליגע רײנע נשמות, זאָלען דערװעקען די הײליגע אָבות ואמהות, זײ זאָלען אױס זײערע קברים פאַר אונז בעטען, אַז קײן בײז, קײן צרות, קײן לײד זאָלען אױף אונז נישט קומען, און אונזער ליכט און אונזער מאַנענס ליכט און קינדערס ליכט זאָלען נישט אױסגעלאָשען װערען פאַר דער צײט, חס ושלום... װי איך װעל לעגען דעם פאָדעם פון די קנײטלעך פאַר אונזער פאָטער אַײרהם, װאָס דו האָסט איהם מציל געװען פון דעם פײער אין קאַלכאױװען, אַזױ זאָלסט־דו אונז רײניגען פון זינד, אונזער נשמה זאָל קומען רײן פון שולד צו דיר, װי זי איז גע־קומען רײן אין אונזער גוף אַרײן. — אין דעם זכות, װאָס איך לעג דעם פאָדעם פאַר אונזער מוטער שרה, זאָל גאָט ברוך־הוא אונז געדענקען דעם זכות פון איהר צער, אַז מען האָט איהר ליבש זוהן יצחק געפיהרט

צו דער עקדה. לאז זי א גוטע מליצה זיין, אז מען זאל ניט חאפען ביי אונז אונזערע קינדערלעך, זיי זאלען פון אונז נישט אוועקגענומען ווערען און נישט פערווארפען ווערען ווייט פון אונז ווי די בלודנע שעפעלעך. — אין דעם זכות, וואס מיר לעגען דעם פארעם פאר אונזער פאטער יצחק, זאלסט דו זיך איבער אונז דערבארמען, אז מיר זאלען קענען מגדל זיין אונזערע קינדער, זיי קענען האלטען ביי א רבי׳ן, עס זאלען, ווי דאס ליכט, אונזערע קינדערס אויגען לייכטען אין לערנען, אין דער ליעבער תורה... פאר דעם פארעם, וואס מיר לעגען פאר אונזער פאטער יעקב, וועלכען דו האסט געהאלפען פון די שונאים, בייגעשטאנען איהם אין זיינע נויטען, אזוי זאלסט־דו אונז העלפען פון כל המשחיתים והמקטרגים, זיי זאלען נישט קענען אנרעדען אויף אונז שלעכטס, אויסטראכטען בלבולים, צו פערשווארצען אונזער נאמען... מיר זאלען אין דעם יום־הדין האבען א גוטען משפט מיט אונזערע מאנען און קינדער, מיר זאלען חלילה נישט זיין קיין אלמנות און אונזערע קינדער קיין יתומים... בזכות שלמה וואס האט געבויעט דאס בית־המקדש און תפילה געטאן, ווען אפילו נישט קיין יוד, א פרעמדער נאר פון איין אנדער אומה, אז ער וועט קומען אין בית־המקדש אריין און דיך בעטען, זאל זיין געבעט אויך אנגענומען ווערען — אין דעם זכות, רבונו של עולם, זאל נישט פער־שלאסען ווערען דער טויער פונ׳ם הימעל פאר מיין געבעט און לאמיר געדאכט ווערען מיט מיין מאן און מיט מיינע קינדער און מיט אלע לייט צום גוטען אין דעם נייעם יאהר. אמן!״

לאז נאכדעם לאכען, ווער עס קען, לאז ער זאגען, אויב עס לעגט זיך איהם דאס מויל, אז דאס איז נארישע זאכען — אהער ליכט, אהער א סך אזעלכע ריינע נשמות־ליכט! א סך אהער אזעלכע ברענענדיגע געפיהלען, ריינע הערצליכע ווערטער, הייסע טרערען, געבעט און ליעבשאפט צו תורה און חכמה, ליעבשאפט צו מענשען, צו א גאנצער וועלט מענשען! און דאס אלצדינג ביי וועמען איז עס? ביי יודענעס, ביי פראסטע יודענעס, וואס אנקוקענדיג זיי פון דרויסען. דאכט זיך, זיי זיינען נאר נישט; וואס אנקוקענדיג זיי פון מארק, דאכט זיך. זיי זיינען משונה פערגרעבט... הלואי א סך אזעלכע ווייבער מיט אזעלכע געפיהלען און אזעלכע ווערטער!

דאס מעגען הערען יענע, יענע... און וויסען וואס אזוינס א יודיש הארץ בעטייט, מעגען הערען און — שטומען!

6.

אַ פּאָר יאָהר איז דרינען זינט שלמה׳לע האָט אָנגעהויבען לערנען תנ״ך, אינגאַנצען איז ער נאָך אַ קינד, און ווּאָס פאָרט, רבונו של עולם, האָט ער שוין נישט איבּעגעלעבּט, וואו איז ער אין דער דאָזיגער צייט שוין נישט אויסגעוועזען? טאַקי גאָר עפּעס ווי אַיין אַלטער, וואָס וואָלט אָוועקגעלעבּט מתושלח׳ס יאָהרען! — ער איז געוועזען אין ארם־נהרים, אין כּנען, אין מצרים, אין פּרס ומדי און שושן הבּירה דאָרט, און נאָך אין מדינות, פון הודו בּיז כּוש, אויך אין דער וויסטעניש, אין מדבּריות און אַנגעזעהן זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאַכען. לאָז מען פון דעסטוועגען קיין טעות ניט האָבּען, מ׳שט מיינען, אַז עס האָט זיך געמאַכט עפּעס אַיין אומגליק, און ר׳ חיים האָט געמוזט עוקר זיין, זיך אַרומוואָגלען מיט זיין הויזגעזינד נעבּעך, אָדער אַ שרפה, אַ מגפה, אַ בּייזע מהומה, נישט דאָ געדאַכט, איז אָנגעשיקט געוואָרען אויף דעם שטעדטעל, און די אַיינוואוינער זיינען זיך צעלאָפען, האָבּען, ווי דער שטייגער פון יודען איז אין גלות, זיך צעשלעפּט אהער, אַהין, איבּער דער גאַנצער וועלט. חלילה, קיין צער קיין בּייז! דאָס שטעדטעל איז ווי פריהער אַ שטעדטעל, די אַיינוואוינער ווי פריהער אַיינוואוינער, ר׳ חיים איז ר׳ חיים, אַלצדינג ווי פריהער, איטליכער, בּרוך־השם, אויף זיין אָרט און שלמה׳לע האָט פונ׳ם שטעדטעל קיין פוס אפילו ניט אַרויסגע־שטעלט. — וואָס־זשע דען? דאָס איז אַזוינס, וואָס פאַר אַלע אַנדערע פעלקער איז עס אַ סוד, גאָר ניט צום פערשטעהן, נאָר בּיי יודען פער־לויפט זיך עס זעהר אָפט. בּיי יודישע קינדער נאָר געשעהט אַזוינס, אַז מען זאָל זיצען טאָג ווי נאַכט פערשפאַרט אויף אַיין אָרט, נישט צו ווי־סען, וואָס דאָ אַרום געהט פיר, וואָס מען בּרויכט צו לערנען, צו טאָן, בּכדי צו לעבּען מיט לייטען גלייך; מען זאָל אויסגעטאָן זיין פון אַלצדינג

דאָ, מבטל זיין אַלע זאַכען, וואָס זיינען ווייט פּשוט פון לעבען אַריין און איבערטראָגען זיך איינגאַנצען מיט די ביינער און אַלע געדאַנקען העט ווייט אין איין אַנדער עולם, אין אַנדערע צייטען; מע זאָל נישט זעהן פאַר זיך די וועלט, דאס וואָס פאַר דער נאָז, און אָבגעבען זיך איינגאַנצען נאָר מיט אַזעלכעס, וואָס העט אַ מאָל, צו וועלכעס מען בעדאַרף נישט האָבען אַזוי די אויגען און די אַנדערע מענשליכע גראָבע חושים ווי אַ שאַרפען כח הדמיון — אַ העלע נאַקעטע נשמה אָהן לייב, אָהן לעבען!

שלמה׳לע נאָך אַ יונג קינד, אַ הינדעלע וואָס ליגט נאָך אין דער איי, נישט צו וויסען דאָס אָרט, דאָס לאַנד, וואו ער איז, נישט דאָס פאָלק, די מענשען, צווישען וועלכע ער געפינט זיך; וואָס פרעגט איהם בחרם פון אַ לעבען דאָ צו זאָגען — ער, שלמה׳לע, בעקלאָגט זיך אין די געדאַנקען אַרום ערגעץ אין די ווייטע מקומות דאָרט! ער איז פאַר־וואָגעלט אין מצרים, אין די לענדער פון סיחון, עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאָפּ ליגט איהם אין דעם ים־סוף, אין דעם ים־המלך, אין דעם טייך פרת און דעם ירדן. פאַר איהם געפינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען בעדאַרף רעדען לשון־קודש, עפּעס נאָר תרגום, מען זיצט זיך ביי זיי אין געצעלטען, מען רייט אויף מויל־איי־לען און קעמלען, מען טרינקט פון אַ „לאָגעל“, מען געהט באָרפיס און טראָגט נאָזבאַנדען, אַלצדינג ווי דער שטייגער איז. אונזער נאַטור דאָ, מיט איהרע מיני געוועקס, חיות און עופית געהער זיך מיט שלמה׳לען נישט אָן. וואָס מאַכט עס איהם אויס פעלדער מיט תבואה — קאָרען, רעטשקע, קאַרטאָפלעס, פון וואַנען ער עסט אַ „קרופּניק“ מיט ברויט אַלע טאָג? וואָס וויסט ער אַ סאָסנע, בערעזענע און דעמבענע בוימער! ער ווייסט נאָר ביי זיך אין האַרצען: וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבערטען, פימסענהאָלץ און בוקסענבוימער. פון לע־בעדיגע מיני בעשעפעניש ווייסט ער: אַ וויזעלטיר, אַ לינדענוואָרם און אַ פּיפערנאַטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען אויף קוואַ־לען וואַסער, אַ שור־הבר און אַ טירקעלטויב. הכלל, שלמה׳לע איז נאָר אַ געבירטיגער דאָ און אַליין איז ער עפּעס ווי נישט קיין היגער, לעבט ערגיץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז פאַרצייטען און זיין וועלט איז אַ יענע, וואָס אַ מאָל, דאָ איז ער אַ גר און דאָרט — איין אַלטגעזעסענער; ער קומט אַ היים, נאָר אויף אַ ווילע, ווי אַ גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט־אָב, נעכטיגט איבער — און מאָרש אַהין, ווייטער טאַקי אַהין!...

זיין לעבען איז, ווי דאָס לעבען פון טויזענדער אַנדערע שלמה׳לעך, נאָר פון אַ זכר וועגען — אַזוי און אַזוי איז געווען דענסטמאָל, בימים ההם, אין יענע צייטען.

נאָר לעבען מיט דעם זכר אַליין דערפון, וואָס איז געווען; בלייבען ביי אַ געשיכטע און דרעהען זיך, דרעהען זיך אויף איין אָרט, ווייטער נישט אויף קיין האָר — אַזעלכעס הייסט נישט געלעבט, נאָר גע־טרוימט. אונזערע עלטערן, וואָס זיינען געזעסען ביי די טייכען פון בבל און דער קאָפּ איז זיי געלעגען גאָר ערגיץ אַנדערש, האָבען שפּעטער ערשט, ביים צוריק־קעהרען זיך פון גלות, דערפיהלט אַליין און אין שמחות דערצעהלט, לויט עס שטעהט אין דעם שיר־המעלות, אַז נישט געלעבט האָבען מיר, נאָר היינו כחולמים, מיר האָבען גע׳חלום׳ט

און ווי באַלד אַזאַ לעבען, וואָס איז אַ חלום, וואָס־זשע איז פאַר אַ וואונדער, אויב אין איהם גרוימט זיך אַזוינס, וואָס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, אויב עס דרעהען זיך אַרום אין איהם רוחות, שלעק, און ס׳איז גאַנץ רעכט אויך בהמית מיט מענשליכע צורות, וכדומה נאָך אַזעלכע ווילדע בעשעפעניש!...

ווען נישט די ציצית, די מזוזה און קריאת־שמע, די דאָזיגע דריי גוטע שמירות, וואָס האָבען שלמה׳לען אַביסעל בערוהיגט, וואָלט ער חלילה יונג פון דער וועלט געגאַנגען פאַר גרויס מורא, וואָס ווילדע בע־שעפעניש האָבען אויף איהם אָנגעמאַכט.

ס׳איז כדאי צו וויסען האָטשע נור אַ טייל חלומות פון שלמה׳לעס יו־גענד, ווי אַזוי און דורך וועמען ס׳איז איהם ענטפּלעקט געוואָרען דער סוד פון רוחות, גלגולים און פיעל אַנדערע שרעקליכע זאַכען נאָך נאָר אין די קינדישע יאָהרען

אין דעם שטעדטעל ק... פלעגט צייטענווייז זיך אַ וויז מאַן, ווי פּלוצים פונ׳ם הימעל אַראָפּגעפאַלען, אַ יוד מיט אַ ווילדער גרויער באָרד, איין אויג אַ בלינדעס, דאָס אויסזעהען זיינס שטאַרק־שטאַרק משונה און געקוקט האָט ער בייז פון אונטער די לאַנגע ברעמען, האַלטענדיג אַבי־סעל איינגעבויגען דעם קאָפּ. זיין אָנקומען האָט זיך געלאָזט הערען אין דעם גאַנצען שטעדטעל, אַלע אין איין קול: דער בעל־שם, רבי אליה בעל־

שם! יודען פלעגען נים קענען זיך זאַט אָנדערצעהלען פון רבי אליה׳ס גרויסע וואונדער פון זיינע סגולות און קמיעות — דאָרט און דאָרט האָט ער אַרויסגעטריבען אַ גלגול, דענסטמאָל און דענסטמאָל האָט ער גע־האָט צו טאָהן מיט „זיי", מיט די נישט־גוטע, וואָס האָבען פאַר איהם דאָס נייןיעהריגע ציטערן פאַר זיין פיפס. דערביי איז דערקלערט געוואָ־רען דער טעם פון זיין בלינד אויג, אַזוי: אַז ער רופט צונויף די שדים וועגען עפּעס אַ זאַך, שיט ער אויף אַ זעקעלע מאָהן און הייסט זיי מיט אַ שפּרונג, ביז איין מאָנדעל צונויפקלייבען, ווארום אָהן עפּעס איין אַרבייט, לאָזען זיי איין רגע שטעהן לעדיג, קענען זיי מויק זיין. איינמאָל האָט ער זיך פערגעסען מאָהן אויסצושיטען, האָבען זיי איהם איין אויג אויסגע־דראפּעט.

אָט דעם רבי אליה׳ן, איבער וועלכען עס האָט זיך אַרומגעטראָ־גען אַזעלכע שרעקליכע מעשיות, אַז שלמה׳לע האָט דערזעהן, איז איהם פאַר שרעק דער מאַמעס מילך ענטפאַלען. אמת טאַקי, ווי רבי אליה פאָרעט זיך מיט רוחות, דערביי איז ער נישט געווען, נאָר דאָס בלינדע אויגעל האָט איהם בעוויזען גאַנץ קלאָר, אַז די מעשה, אַ־פנים איז טאַ־קע אַזוי—אלא נישט, פאַר וואָס־זשע איז ער בלינד?... שפּעטער אַביסעל מיט דער צייט, איז איהם בעשערט געווען צו זעהן אַזוינס אַליין טאַקי, מיט זיינע אויגען.

ווינטער ביי נאַכט, אַרום ניין אַ זייגער, פלעגט געוועהנטליך שלמה׳לע און זיינע חברים געהן פונ׳ם חדר מיט פּאַפּירענע לאַמטערנעלעך אין די הענד, מיט געפילדער און געזאַנג, פייפענדיג אין די קולאַקעס און צופוי־קענדיג מיט די באַקען. קוים איז מען אויפ׳ן וועג צוגעקומען צו דער גרויסער קאַלטער שול, וואו עס דאַוונען אַלע נאַכט מתים, לויט יודען מיט בערד זאָגען, האָט פלוצים עפּעס ווי אָנגענומען דאָס לשון. מען איז אין איין שרעק איבערגעלאָפען דאָס שטיקעל וועג פאַרביי איהר, האַל־טענדיג זיך ביי די ציצית און שרייענדיג, ביי זיך אין האַרצען, שמע־ישראל! דערנאָך, אַז נאָך האָט געהאָלפען, מען איז פון דער סכנה אַרויס, האָבען יודישע קינדער, ווי דער שטייגער איז, זיך געשטאַרקט, געעפענט אַ מויל און געזונגען שירה האָפערדיג בעהאַרצט.

איינמאָל, אין אַ שטאַרק קאַלטער ווינטער־נאַכט, אַז שלמה׳לע איז בעהאַרצט, ווי געוועהנטליך, אַריינגעלאָפען אין שטוב, האָט מען איהם באַלד אָבגעשטעלט מיט אַ בייז־אומעטיגער מינע, און דער „גוט׳ן אָוונט"

איז איהם געבליבען שטעהן ווי א ביין אין האלז. ער וויל ארויס מיט עפעס א ווארט, נאר מען ווייזט איהם ווינקענדיג מיט א פינגער אויפ'ן מייל — שא! ער זעהט, ס'איז עפעס נישט גלאט. אין שטוב איז טונקעל, די מאמע איז נישטא, פון די מאנסבילען אויך קיינער נישטא, די קינדער זיצען צושטערט, איטליכער פאר זיך אין א ווינקעלע. וואס זאל ער נעבעך טאן? ער נעהט, פון קיינעם נישט בעמערקט, אויף די שפיץ־פינגער און קלעטערט ארויף שטיל ווי א קעצעלע אויפ'ן אויווען, חאטש צו דערווארעמען אביסעל די נשמה פאר קעלט. פונ'ם אלקירעל אויף יענער זייט אויווען — א חדר'ל פאר א פאר־פאלק, פאר דעם עלטערן ברודער מיט דעם ווייב — טוט איהם עפעס שטארק א שיין, ער ציהעט ליגענדיג זיך אויס מיט דעם קאפ אהין, גיט בגנבה א בליק און בלייבט פערגאפט, נישט קענען א ריהר זיך צו טאן מיט איין אבר. דאס ווייבערשע בעט דארט איז פערהאנגען, זעהט ער, מיט א פארהאנג, אנגעזעצט פון אויבען ביז אראב מיט בריוולעך שפילקעס, וואס פונקלען אקעגען דער שיין פון אוואניש ליכט, (א גראב־חלב'דיג ליכט מיט א באוולענעם קנייטעל), די באנק, וואס נעבען דער רובע דארט, איז אבגערוקט און אויף איהר ארט איז אויסגעגראבען אין דער ערד א גריבעל. איינער עפעס פון א ווילד אויסזעהן האלט א שווארצען האהן, רויבערט קרייטיכער אזוינע און מאכט משוגע'נע העוויות, טוט א זעץ דעם האהן אין קעפעל און לאזט ארויס אויף משונה קולות עפעס נישט קיין מענשליכע ווערטער: „איה־ביה סטיטיה, אגרפטי, מרום, שמריאל“, ער דרעהט מיט די אויגען, בלאזט, שעפטשעט: „מצפץ, מצפץ, מצפץ, מצפץ, מצפץ, מצפץ, מצפץ, מצפץ, מצפץ“, א טופ געבענדיג מיט די פיס, א מאך מיט די הענד, ווי ער ראנגעלט זיך מיט עמיצען, און ביי איטליכעם „מצפץ“ דערלאנגט ער א דרעה, א זעץ דעם האהן אין קעפעל אזוי, אז ער פערגעהט זיך נעבעך חארחלענדיג. פון אונטער דעם פארהאנג הערט זיך אויך א שרייען, א קרעכצען, וואס רייסט אויס א שטיק הארץ. דער ווילדער פארשוין צושאקעלט זיך שטארק ביז, ציהעט איין דעם אטעם אין זיך, קוועטשט זיך און לאזט ארויס ווי פונ'ם בויך עפעס משונה'דיגע ווערטער: „תלמבא חישא ובסוסביק פסלמניא“, חאפט דעם האהן ביים גארגעל, דרעהט מיט איהם ווי צו כפרות, טוט איהם א ווארף אין גריבעל... פערשיט און — דאס ביינקעל שטעהט באלד טאקי ווידער אויף זיין ארט... פון אונטער'ן פארהאנג געהט ארויס א ביטער געשריי, צוגלייך טאקע א קוויטשעלע א געוויין — מזל טוב! זאגט עפעס א יודענע און

די מאַמע, צונעמענדיג אַביסעל דעם פאַרהאַנג און אַרויסשטעקענדיג די קעפ, — אַ יונגעל, הלואי, אויף לאַנגע יאָהר!

— מזל טוב! — מאַכט יענער פאַרשוין, סאָפּענדיג ווי אַ גאַנז — איך האָב געהאַט היינט מיט „זיי" אַ גוט שטיקעל אַרבייט. פון היינט אָן וועלען שוין ביי דער קינפּעטאָרין די קינדער זוך האַלטען אין „בענע־מעניש" וועט זיך, גאַנץ זיכער, מעהר נישט טרעפען

דעם פּירוש פונ׳ם דאָזיגען ענין און פון „בענעמעניש", איז שלמה׳לע אין עטליכע טעג אַרום געוואָהר געוואָרען דורך „גרויסע", וואָס האָבען וועגען דעם צווישען זיך געפיהרט אַ ברייטען שמועס און דערביי גאַנץ ערנסט מיט אויסגעצייגענע פּנים׳ער דערצעהלט אַ געשריבענע מעשה, וואָס די האָר שטעלען זיך קאַפּויר זו הערענדיג

„אין דעם קליין שטעדטעל גאַלינג, נישט ווייט פון העלעם, איז געוועזען איינער מיט דעם נאָמען ר׳ גבריאל. אַז דאָס ווייב זיינס איז גע־לעגען געוואָרען למזל מיט אַ יונגעל, האָט ער געשיקט בעטען דעם חעל־מער רב, רבי אליה בעל שם, ער זאָל קומען מיט זיין כבוד מל זיין דאָס קינד. די מעשה איז געשעהן אין חודש סיון, דאָנערשטאָג. רבי אליה איז אין דעם טאָג טאַקי אָוועָנד־צייט געקומען נאָהענט צום שטעדטעל, האָט ער דערזעהן מכשפים און מכשפות מעהר פון הונדערט טויזענד. איטליכען פונ׳ם מויל געהט אַרויס אַ פלאַם פייער, אַרום זיי ברענט אויך אַ פייער, און זיי אַלע שפּילען זיך אָט מיט דעם דאָזיגען קינד טאַקע וואָס איז געבוירען געוואָרען. אַז דער רב האָט אַ קוק געטאָן, ע׳דהע, אַזוי איז די מעשה! טוט ער אַ זאָג דעם משרת זיינעם: גיכער גיב מיר אַהער וואַסער פון מיין פלעשעל! פאַר׳ן וואַשען די הענד האָט ער געזאָגט אַ שפּרוך מיט דעם שם און גענומען זיבען מעסערס, זיבען ברעטלעך, צוויי חלות מיט זיבען שיך, און איטליכען שוך אַריינגעשטעקט אַ מעסער, דער־נאָך טוט ער אויס די שיך פון זיינע פיס, וואַשט צוויי מאָל די הענד, שטעלט אויף דעם גראָבען פינגער פון דער רעכטער האַנד און זאָגט אַזוי: מיט דעם כח פונ׳ם הייליגען שם, אַזעלכען און אַזעלכען, בין איך מבטל דעם כישוף פון די מענער און ווייבער, די מכשפים און מכשפות, עס זאָל נישט שאַדען דעם קינד, און מיט דעם דאָזיגען שם האָט רבי אליה דער׳הרג׳עט אַלע מכשפים. באַלד טאַקי נעמט ער דאָס קינד, אָפּ־געהערען עס צו זיין פאָטער און מוטער, און תיכף ווי ער קומט אַריין צו

זיי, רעדט ער אַרויס דעם הייליגען שם „שמשיהו“, האָבען אַלע מענ־שען אין שטוב דערזעהן, אַז יענס קינד, וואָס ליגט נעבען דער קינפּע־טאָרין, איז גאָר שטרוי און קליאַטשע — אַ פערבלענדזשעניש, בעהיט זאָל מען ווערען! עס האָט זיך גאָר געדאַכט, אַז אַ מענש, מישטיינס גע־זאָגט, ער נעהמט דאָס אמת׳ע קינד, וואָס ער האָט מציל געווען פון די קליפּות, און גיט עס אָב צוריק דער מוטער“*).

פון קענסטמאָל אָן איז שלמה׳לע שטאַרק צודרעהט. עס דאַכט זיך איהם, ס׳איז אינגאַנצען דאָ — אַ פערבלענדזעניש! אָט חאַפּט דעם, יע־נעם דער רוח, אָדער דער רוח האָט זיי שוין לאַנג געחאַפּט. עס דאַכט זיך גאָר בריות, און באמת איז זייער נשמה פון קליאַטשע. ער אַליין אי־אויך קליאַטשע...

7.

אַ מייסטעריין שרעקליכע מעשיות אַזעלכע צו דערצעהלען איז געווען יאַחנע־סאַסיע, אָדער לייבציכע. ווי זי האָט געהייסען. זי האָט, זאָל זיך איהר גרינג שלוקערצען דאָרט, מיט איהרע מעשיות זעהר פיעל אויף שלמה׳לען געווירקט.

לייבציכען, קען מען זיכער זאָגען, האָט גאָט בעשאַפען אויף דער וועלט מיט דער איינציגער כונה אַליין, כדי אויסצודריקען מיט איהר גע־שטאַלט גאַנץ שאַרף, אין העכסטען גראַד, אַ טייל פון יענע הפצות, װאָס געפינען זיך בײַ ווייבער איבערהויפט צו ביסלעכוויז נאָר. װען אַ גרויסע מאָדניצע אין פאַריז, אָדער אין בערדיטשוב אַ שטייגער, שטעלט מיט זיך פיר ווי זי שטעהט און געהט, אַ לעבעדיג בילד פון דער ווייבערשער תאוה — פוצען זיך, דאָס הייסט, איגגאַנצען איז זי אַ גאָרנישט, נאָר אַ פוץ, אַזוי האָט לייבציכע אויך פאָרגעשטעלט מיט איהר מײלכען די ווייבערשע תאוה — צו רעדען און בערעדען, נישט אויסצולאָזען קיינעם און קיין זאַך אין דער וועלט. אַוועקגענומען בײַ איהר די דאָזיגע איינציגע מעלה, וואָלט זי געמעגט גאָר ניט געבוירען ווערען, קיינעם חלילה וואָלט עס נישט געאַרט. — לייבציכע פלעגט, ווי אַ נאָהענטע שכנה, קומען צו שרה׳ן, ר׳ חיים׳ס ווייב, לייען אַמאָל דאָס, אַמאָל יענס, און כמעט אַלע פריהמאָרגען נעהמען פונ׳ם פריפעטשאָק אַ קויל פייער בײַ איהר. שווע־בעלעך, ווי היינט, האָט מען דענסטמאָל ווייניג געוואוסט, מען פלעגט געברויכען אַנדערע מיני מיטעל און פייערגעצייג. לייבציכע פלעגט דאָס קויל פייער אַריינשאַרען אין אַ טעפעל, בלאָזען עס צווישען די קאָלטע קוילען דאָרט, און דערבײַ אויסשיטען גאַנצע זעק רעד. איין מאָל אין וואָך האָט געמוזט צווישען די דאָזיגע צוויי שכנות זיך מאַכען אַ רוגז. געוועהנטליך פלעגט דער רוגז אַרויסשפרינגען אין אַ מאַרק־טאָג, איבער עפּעס אַ מציאה, נאָר מעהר פון אַ טאָג האָט ער קיינמאָל נישט געדויערט.

מאָרגען גאַנץ פריה איז שוין לייבציכע מיט דעם פּייערטעפּעל געקומען, איז געווען זיס ווי צוקער, געבלאָזען אין טעפּעל און גערעדט אַ שרעק

אין די לאַנגע ווינטער־נעכט פלעגט זי אָפט קומען זיצען בּיי שרה׳ן מיט עפּעס אַנ׳אַרבּייט, מיינסטענס מיט אַ זאָק אין דער האַנד און האַלטען זיך עצות, צי ס׳איז שוין צייט אָנצוהויבען די פּיאַטע, אָדער אויף וויפיעל איינלעך אָבּצולאָזען די זאָק. דערבּיי האָט זיך איהר נישט צוגעמאַכט דאָס מויל, גערעדט, בּערעדט, דערצעהלט משונה־וואונדערליכע מעשיות, וואָס זיינען זיך פּערלאָפען אין דער וועלט, אויך מיט איהר אַליין און מיט איהר זיידען עליו־השלום, שווערענדיג זיך מיט כל השבועות, אַז אַלצדינג, וואָס זי דערצעהלט, איז אמת. פון איין מעשה איז זי איבּערגעגאַנגען אין דער אַנדערער, און אַמאָל האָט זי אויסגעמישט צוויי מעשיות אינאיינעם. פון וואָס מען זאָל נישט געווען רעדען, איז זיך עס נישט אויסגעגאַנגען אָהן לייבציכעס אַ מעשה. האָט מען גערעדט פון עפּעס אַ שלאָפקייט, קדחת אַ שטיינער, איז לייבציכע אַרויס מיט דער שפּראַכע:

— שאַ, אָט האָט איהר אייך, יודישע קינדער, גאָר אַ פרישע מעשה! פסח קלאָץ, אָט דער ישובניק קלאָץ, אַ רויטער אַ געזונטער, גאָר מאַקי אַ פייער, זיצט ער זיך, פסח, איבּער אַ גרויסער שיסעל זויער־מילך, אַריינגעטאָן אינגאַנצען מיט חשק אין דער אכילה. וואָס דען־זשע זאָל אַ גראָבּער יונג טאָן? ווי פסח זיצט זיך דאָ אַזוי, די נשמה זיינע אין שיסעל, קומט אַריין אין קרעטשמע צו איהם עפּעס אַ פרישער פּאַרשוין. ווער דער פּאַרשוין איז? דאָס וועט זיך שוין אַרויסווייזען ווייטער, שפּעטער אַביסעל. שטעהט ער זיך דער פרישער פּאַרשוין אַקעגען קלאָץ׳ן, קוקט־קוקט, נישט אַראָבּצונעהמען פון איהם די אויגען. און ווי פסח שעפּט אָן אַ גרויס לעפּעל זויערמילך און טראָגט עס צום מויל, אַזש מיין פּאַרשוין טוט איהם אַ פּאַטש איבּער דער האַנד און דאָס לעפּעל מיט דעם זויער־מילך פאַלט אַריין בּאַך אין שיסעל. דו זעהסט, מאַכט דער פּאַרשוין צו איהם, אָט דאָס קליינעטשקע שוואַרצינקע פּינטעלע, וואָס שווימט דאָ אַרום אין שיסעל? ניין, דאָס איז נישט קיין פּראָסטע פּינטעלע. ס׳איז דיין מזל, וואָס איך האָבּ מיר דאָ בּעצייטענס אונטערגעכאַפּט איידער דו האָסט עס אַראָבּגעשלונגען. דאָס גוטעטשקע פּינטעלע איז עס. ווילסט וויסען, ווער, וואָס? — נאַ! דאָס קדחת האָט זיך עס פּערוואָרפען אין אַ שוואַרץ פּינטעלע און געוואָלט מיט דעם זויערמילך אינאיינעם דיר אין בויך אַריין. ער נעהמט בּאַלד מאַקי אַ פּאַחירל, גיסט אָהן אינוועניג אַריין

דאָס זויערמילך מיט דעם פינטעלע און הענגט עס אויף איבער דעם אויבען. פסח קלאָץ שטויסט זיך שוין אָן, ווער דער פּאַרשוין איז, איינער פון דער גוטער כּנופיא איז ער. ער האָט איהם זעהר שען בעדאַנקט. דערנאָך איז פסח קלאָץ געפּאָהרען אין שטאָדט אַריין און געבענשט גומל... ווערט איהר דאָך מיר פרעגען, וואָס איז, יאַהנע־סאָסיע, דער סוף מיט דעם פּאַחירל? אוי? אוי, אַזאַ סוף מיט אַלע אונזערע שונאים געזאָגט געוואָרען! עס איז אויסגעטריקענט געוואָרען ווי אַ שפּענדעל, פון אַ מינד־סטען בלאָז האָט עס מיט איהם געוואָרפען ווי אַ קדחת. דער רוח האָט שיער נישט צוגענומען דאָס קדחת, אַזוי האָט עס געליטען, ליגענדיג דאָרט פערשפּאַרט. בעדאַרף זיך מאַכען, אַז מען זאָל מיט אַ שפּילקע אַ שטאָך טאָן אין דעם פּאַחירל, איז דאָס קדחת ווי אַ רוח אַרויס־געפלויגען. אַזוי פליהען זאָל איה, רבונו של עולם, אין פיעל גוטס, אָמן!

זינט דער דאָזיגער מעשה, זאָגט זיך שלמה'לע אָב פאַר שרעק פון זויערמילך. עס בעקומט איהם נישט איבערהויפּט דאָס עסען, די בעסטע שפּייז אפילו. ער קוקט זיך צו אין טעלער צו אַ מינדסט שוואַרץ פּינטעלע און ציטערט — אָט טוט איהם אַ נעהם דאָס קדחת!

איינמאָל אין אַ ווינטער־נאַכט זיצט זיך שרה מיט לייבציכען נעבען אויבען און פליקען ביידע פעדערען. אקענען זיי אויף דער באַנק זיצט די קאַץ, פערלעגענדיג אונטער זיך די הינטערסטע פיס, מאַכט מיט דעם ווידעלע און קוקט מיט אַ פּאָר גרינע אויגען. אופ'ן „לוטשניק" ברענט אַ פייערל, די קינדער, אַ מאָל דער, אַ מאָל יענער, וואַרפען־אונטער דאַרע שפּענדלעך. אין שטוב איז וואַרם, מחיה, עס רעדט זיך עפּעס געשמאַק, אַזוי געשמאַק.

— וואָס, פון דער קוה, שרה, רעדסט־דו? — פאַלט לייבציכע אַריין שרה'ן אין די רעד — די קוה גיט עפּעס ווייניג מילך, זאָגסט־דו די קוה? דאָס נעהמען די מכשפות צו דאָס מילך. איין מיטעל דערצו איז, קאָכען דאָס „צערעלקע" (אַ שטיקעל ליינוואַנד אויף איבערזייען דאָס מילך). אַז איך בין נאָך אַ מיידעל געווען, האָט זיך געטראָפען ביים זיידען, מיר אויף צולאַנגע יאָהר, אַ מעשה, אין דעם יאָהר טאַקי, וואָס מיט דעם גאָנער, אַ ליכטיגען גן־עדן זאָל ער האָבען — דער זיידע. ס'איז נאָך אַזאַ מעשה נישט דערהערט געוואָרען אין דער גאַנצער וועלט

מען האָט איהם נישט געקענט ריהרען פונ'ם אָרט, אַזוי שווער איז דער גאַנער געווען, אַ הונדערט פונט, און אפשר נאָך מעהר. ער האָט בעדאַרפט געבען אַודאי עטליכע טעפ שמאַלץ, און גריווען גאָר אָהן אַ צאָהל. צוריקטראָגענדיג איהם פונ'ם שוחט, אַ געקוילעטער שוין, גיט ער זיך פלוצים אַ שטעל אויף די פיס, טוט זיך אַ לאָז, מיט אַ פייף איבער דער גאַנצער גאַס, און ווערט פערשוואונדען. ווער גאָנער, וואָס גאָנער — אַ גלגול איז דאָס גאָר געווען!... טפו, איך מיש איין מעשה מיט דער אַנדערע, פליישיגס מיט מילכיגס, פון מילך וויל איך דאָ גאָר דערצעהלען. אַ מיידעל אַז איך בין נאָך געווען, האָט די רויטע קוה דער זיידענס, עליו־השלום, אויפגעהערט כמעט צוגעבען מילך, איז געוואָרען מאָגער, דאַר־קוואַר מיט לעדיגע אַיטער. די באָבע טעמע, זאָל אַ גוטע מליצה זיין, האָט זיך שטאַרק געערגערט. געה, זאָגט זי, גיב פרעסען אַ קוה, אַז זי וויל נישט געבען קיין מילך. מכות איהר... פעטריכע זאָל זיך מיהען־נישט מיהען דאָרט, האָט צוקריגענדיג זיך מיט איהרע אַ חברתה, אַ מכשפה, אויסגעזאָגט דעם סוד, אַז דאָס איז איהר מלאָכה. און פאַר אַ טרונק בראַנפען געהייסען אָט וואָס: „טעמאַ, מאַכט זי, נעהם צעלעג אָוונט־צייט אויפ'ן פריפעטשאָק אַ פייער, שטעל אַרויף דאָרט אויף אַ טרינישקע אַ טעפעל, אין טעפעל טו אַריין די „צעדעלקע" און די האָר פון אַ פלעדערמויז מיט די קרייטעכצער, וואָס איך גיב דיר דאָ. טיר און לאָדען זאָלען זיין גוט צוגעמאַכט, חוץ דיר, זאָל קיינער אין שטוב נישט זיין. אויב דו האָסט שטאַרק מוראָ, מעג יאַחנאַ־סאָסיאַ מיט דיר בלייבען. אַז דאָס טעפעל וועט אָנהויבען קאָכען, וועסט־דו הערען אַ קלאַפ אין דער טיר, שפעטער אַביסעל קולות מיט אַ געבעט: טעמאַ, עפען די טיר! און דו שאַ. דאָס וועט די מכשפה קייקלענדיג זיך אויפ'ן בויך, קומען בעטען זיך, און אָננעהמען דאָס קול פון דיין מאַן, און נאָך אַנדערע אַלערליי קולות, דו אָבער ציט... עפען ניט למען־השם ולמען־השם". כך־הוה איך געדענק עס, ווי היינט. ס'איז אָוועטדצייט, אין שטוב איז פינסטער, איך מיט דער באָבען, מיר אויף צו לאַנגע יאָהר, שטעהען מיר ביים פריפעטשאָק. דאָס טעפעל אויף דער טרינישקע, אונטען ברענט אַ פייער, קוים הויבט אָן דאָס טעפעל טיאָך, טיאָך, הערט זיך אין דער טיר קלאַפ, קלאַפ. די באָבע ציטערט, שטשירעט אויס אויף מיר איין אויג. פערבייסענדיג מיט די ליפען. מיר אין האַרצען קלאַפט אויך — טיאָך טיאָך, נאָר גאָרנישט, שאַ! פלוצים הערט זיך אַ קול ווי פונ'ם זיידען, אָבער אַקוראַט אַזוי, מען האָט געמעגט שווערען, מיט אַ געבעט: טעמ

לאָז מיך אַריין, טעמע! די באָבע פערבייסט נאָך שטאַרקער מיט די ליפּען, ווינקט מיר מיט אַ פינגער אויפ׳ן מויל, דאָס הייסט — שאַ יאַחנע־סאַסיע! איך לעג אַלץ אונטער שפּענדלעך. דאָס טעפּעל קאָכט, פון דרויסען הערען זיך קולות: ווידער ווי דעם זיידענס קול מיט גוטען און מיט בייזען. דאָס איז געוועזען זי, די מכשפה׳טע, עס האָט איהר אַ פּנים גוט געדרעהט אין בויך פונ׳ם קאָכעניש אין טעפּעל. שפּעטער אַ ביסעל אַ חריוקען פון אַ חזיר, אַ היילען פון אַ הונד, אַ מעקען פון אַ ציג, אַ מיויקען פון אַ קאַץ. דערנאָך, דערנאָך, הערסט־דו, שרה, וואָס איך וועל דיר בעסער זאָגען — טוט פּלוצים אַ זאָג לייבציכע, פערקוקענדיג זיך אויף דער קאַץ, וואָס ליגט זיך אויסגעשטרעקט אַקעגען אויף דער באַנק. דרעהענדיג דעם ווידעל און מאַכענדיג מיט די פּאָדערסטע לאַפּקעס — דו הערסט, עס געפעלט מיר עפּעס נישט דיין קאַץ. איך האָב מורא, אַזי אַ וועהטיג איז מיר נישט, דאָס איז אַ גלגול!... אַרקאַטאַ!

— אַ־קאַטאַ, אַ־קאַטאַ, אַ־קאַטאַ!...

די קאַץ דערשרעקט זיך, לויפט און פאַלט אַריין אין דעם טאָפּ פעדערען, שפּרינגט געשווינד אַרויס, איינגעטינקט אין פעדערען, ווי אַ שוואַרץ־יאָהר. עס ווערט אַ געשריי, אַ יאָגעניש, זי פּוץ אויף טיש און אויף בייגק, און אַלע נאָך איהר. ס׳איז אַ צאַרען, אַ מהומה אויף דער בידנער קאַץ נעבעך גאָר פּלוצים, אומגעריכט!...

פון דענסטמאָל־אָן דאַכט זיך שלמה׳לען גלגולים. דער גאַנער איז נישט קיין גאַנער, די קאַץ איז נישט קיין קאַץ, אויך דער מענש, להבדיל, איז נישט קיין מענש, די דאָזיגע וועלט דאָ איז אינגאַנצען טאַקי נאָר — אין עולם הדמיון!

8.

אויף דעם עולם איז שלמה׳לע אַ למדן, ווייסט נישט פון אַ לעבעדיק צוזאָגען, דערפאַר דאָרט — אויף יענעם עולם, וואוהין ער פערפליהט דורך דעם לערנען, איז ער אַ ווילדער חכם, קען אַלצדינג ווי אַ גרויסער למדן, אַזעלכעם אפילו, וואָס איז פאַר אַנדערע היינט גאָר אַ סוד; ער לערענט גמרא, פערנעהמט זיך מיט דינים ומשפטים און נאָך אַנדערע זאַכען דאָרט. ער איז אַ דאָרטיגער מיט אַלע געגג, מיט דעם שטייגער רעדען, מיט דעם שאָקלען זיך, אינגאַנצען מיט די ביינער, מיט לייב און לעבען. פאַר איהם איז דאָרט אַ וועלט מיט עסקים — ס׳איז דאָרט אַ מחלוקת איבער אַנ׳איי, וואָס די הוהן האָט יום־טוב געלעגט. לוים נעהמען מעשר, כהנים נעמען תרומה, זיינען מקריב קרבנות, און יודען — שמייסט מען מלקות... שלמה׳לע איז שטאַרק פערנומען. וואו פאַר איהם צייט, ווען צייט? נישטאָ קיין צייט! — דער קאָפּ איז איהם דול.

איינמאָל, נאָך אַ גרויס דולעניש, אַז שלמה׳לע איז ווי אַ גאַסט פון יענער וועלט אַ היים אַראָבגעפאַלען, עפּעס איבערצוחאַפּען, האָט ער באַלד ביים אַריינגאַנג אין שטוב דערהערט אַ יאָמער אַ קלאָג, ווי מען בעוויינט אַ טויטען, די מאַמע ברעכט די הענד, טענה׳ט עפּעס און וויינט אויף אַ ניגון. דוד׳ל און איידעלע, צוויי ברעקלעך קינדער, שטעהען פון דערווייטענס אין אַ ווינקעלע און רעווען, קוקענדיג אויף דער מאַמע, מיט אָפענע מיילעכלעך. לאָה, די עלטערע שוועסטער, זיצט אויף דער מיל־ביגער באַנק אַראָבגעלאָזט דעם קאָפּ און איז שטאַרק פערטומערט. שלמה׳לען גיט אַ טיאָכקע דאָס האַרץ, אין די אויגען שטעלען זיך איהם טרערען, און ער הויבט אָן באַלד טאַקי אויך צו וויינען.

— אוי, אַ גזר־דין, אַ גרויס אומגליק, אוי־וועה, האָט אונז געטראָפען! — טענה׳ט די מאַמע, פערגעהענדיג זיך פון טרערען.

— מאַ—אַמע, מאַ—מע—ע! רעווען די קליינע קינדער און קראַ־צען די קעפּלעך מיט ביידע הענטלעך.

— אי—איק—היק! שלויכצט שלמה׳לע, דער דאַרטיגער חכם, און שנייצט די נאָז.

— וויין, שלמה׳לע, וויין! — זאָגט די מאַמע מיט תחנה־לשון, אַז זי האָט איהם בעמערקט, און לעגט ביידע הענד איהם אויפ׳ן קאָפּ ארויף — טו, אַלמאַכטיגער פאָטער, די טרערען פון ריינע אומשולדיגע קינדער טאָן אין דיין לאָגעל. אוי, אומגליקליך קינד, וויסט איז אונז, פינצטער איז אונז — פינצטערע שקאָלעס... יודישע קינדער נעהמען אין די שקאָלעס!

— גענוואַלד! — שרייעט שלמה׳לע, פערגעהענדיג זיך אונטער דער מאַמעס הענט.

שלמה׳לע דער „דאָרטיגער" האָט געהערט, אַז אויף דער וועלט „דאָ" געפינט זיך בײ „זיי" עפּעס שקאָלעס. וואָס מען טוט דאָרט אַזוינס? דאָס האָט ער נישט געוואוסט. געהערט גאָר, אַז מען שמייסט אַ שרעק. אַצינד, דערוויסענדיג זיך, וואָס דער מאַמעס געוויין בעטייט, — אַז ס׳איז דאָ אַ בעפעהל, מען זאָל יודישע קינדער נעהמען אין די שקאָלעס, איז איהם ענטפּאַלען דאָס געזונט. עס האָט איהם זיך געדוכט, אָט שטעהען זעלנער. מען נעהמט איהם, מען פיהרט איהם, מען שמייסט... און דעריבער האָט ער געגעבען געשריען — גענוואַלד!

די מאַמע־זשע ווידער האָט געוויינט נישט אַזוי דערפאַר, וואָס מען שמייסט, שמייסען שמייסט מען דאָך אין חדרים להבדיל אויך, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל שקאָלעס איז אַ מיאוסע זאַך. דער נאָמען שקאָלעס אַליין איז שוין פע, אַ שרעק, ס׳איז דאָך אַנ׳עק פון דער וועלט, אוים יודישקייט. וואָס קען חלילה פון יודישע קינדער ווערען?

יודען אין שטעדטעל זיינען אַרומגעגאַנגען אָהן קעפּ, מען האָט גע־זיפצט, געקרעכצט און גערעדט פון די שקאָלעס. דערביי געמומעלט אויף עפּעס אַ דייטשעל, אַ לילענטהאַל, וואָס פון איהם און נאָך אַזעלכע ווער, „בערלינער", קומט דאָס גאַנצע שפּיל אַרויס. מען האָט געמאַכט אַסיפות און געטראַכט, וואָס טוט מען עפּעס דערצו. ס׳איז געבליבען מען זאָל גוזר־תענית זיין, זאָגען תהלים, רייסען קברים און איינלעגען די

וועלט. מלמדים נעבעך זיינען געווען געפּלעפּט, שטאַרק דערשראָגען, האָבען געציטערט פאַר זייערע קנעלונגען. די שקאָלעס וועלען זיי דאָך דערגעהן דאָס לעבען, מאַכען דעם טויט. אז גאָט אַליין וועט זיך דאָ נישט אַריינמישען, נישט טאָן עפּעס אַ נס, וועלען זיי דאָך בלייבען אויס-געשטעלט. עס פּערשטעהט זיך, דעריבער, ווי שטאַרק נעבעך זיי האָבען געפּילדערט, אונטערגעהידעט דעם עולם. אַלע טאָג פּריה און פאַרנאַכט זיינען די שולען פול געווען פון יודען. מלמדים האָבען געפיהרט אַהין קינדער פון די חדרים. מען האָט געזאָגט געוויסע קאַפּיטלעך תהלים, געוויינט, געפאַסט. דער ערשטער תענית שלמה'לעס איז געווען יענער, וואָס וועגען די שקאָלעס. ווייבער זיינען געגאַנגען אויף קבר-אָבות, גע-מאָסטען פעלד און פערגאָסען טייכען טרערען. — ס'איז געווען אַ פער-ווייגטער זומער! אפילו דאָס ביסעל גוים אין דעם שטעדטעל זיינען אויך געווען עפּעס ווי צודרעהט. די גוים און יודען פּונ'ם שטעדטעל האָבּען געלעבט צווישען זיך זעהר גוט — איינער פון'ם אַנדערען געצויגען דאָס שטיקעל פּרנסה, איינער ביי'ם אַנדערען האָט געוואוסט, וואָס עס טוט זיך, און איינער דעם אַנדערען זיך געלאָזט דערקענען סיי אין לייד, סיי אין פרייד. איז אַ חתונה געווען, אַ שטייגער, ביי אַ יודען, האָבען בעקאַנטע גוים געשיקט איהם דרשה-געשאַנק: דער אַ הוהן, יענער עטליכע צעהנ-דליג אייער, איינער אַ ברויט, דער אַנדערער אַ קוילעטש, איטליכער נאָך זיין שטאַנד, און דאָס אייגענע טאַקי אויך פּערקעהרט. דעריבער האָט דאָס געווייו, דאָס געפּילדער, דענסטמאָל ביי יודען, אָנגעמאַכט אַ מרה־שחורה אויף די גוים און זיי האָבען זיך געוואונדערט. וואָס זאָל עס אַזוינס בעטייטען!

— אָי, ריצקאָ, קאָזשי, שטשאָ נאָשי זשידקי טאָמיטשקי פּלאַטשוט, קריטשאַט גוואַלד, יאַק בודטאָ איך ריעזשוט?

— עווטאָ חאָפּונאָ וויני פּוגאַיעטסאַ, שטשאָבי חאָפּון איך ניי תוואָטאַיע.

— א־ני! דאָ חאָפּונאָ שצאָ דאַליעקאָ. מאָזשע מיסיאַצי דוואַ אַלבאָ טרי בודע דאָ איך סודנאָווואָ דניאָ. טרעבאָ פּיטאַטי, שטשאָ צע טאַקי? באַציש אָט חיקאָ!

— סטאָפּ חיקאָ! קאָזשי־נאָ, שטשאָ עווטאָ טי טאַקי ביגאַיע אַי נירקאָ פּלאַטשעש, אַ?

— אוי־ווע֗ה מעקיטאַ, נעסצענסטיצע! נימאַ טשאַסי. אָט בערקאָ! פּימאַי או בערקאָ, ניחאַי קאַזשי בערקאָ, וועה איז מיר! — ענטפערט היה־גרונא, לויפענדיג באַרג אַראָב צום בית־עולם אין איין אָטעם.

— אָי, בערקאָ! טשויעש, אָ־א שטשאָ טאַק זשידקי חניקאָיוט, האַ?

— עטאָ אוי, צעלאָוויעי דאָבריע, אוי ליהאָ... בודוט חאַפּאַט חלאָפּצעוו נאַשיך אוב שקאָלי! — שטעלט זיך בערקאָ דערצעהלען די גוים, ווי ער קען, דעם גאַנצען ענין פון די שקאָלעס. ס׳איז עפּעס אויסגעקומען טאַקי, אַז אָך און וועה צו די שקאָלעס. וואָס פאַר אַפּנים זיי האָבען געבעך געהאַט, אַריינפאַלענדיג צו בערקאָ׳ן אין מויל. די גוים אָבער האָבען איהם פערשטאַנען, זיך איבערגע׳צלמ׳ט און דריי מאָל אויסגע־שפּיגען, ווי דאָס איז טאַקי אַנ׳אומגליק.

ביז וואַנען אָבער זכות־אָבות וועט בייטשטעהן, זיך מיהען פאַר דעם כסא־הכבוד און דער אייבערשטער וועט אַ נס טאָן, דערוויל האָבען יודען זיך געטאָן די אַלטע סגולה — חתונה מאַכען יונגע קינדער. ס׳איז גע־וואָרען אַ בהלה. שדכנים, גוטע פיינע מענשען, האָבען נישט געשפּאָרט קיין מיה, געאַרבייט, אוים ליבע צום פאָלק ישראל, אויף אַלע כלים, מען האָט געחאַפּט און אָבגעשטעלט חופות קליינע יונגלעך מיט יונגע מיידלעך, עס זאָל הייסען, אין דעם פאַל ווען חלילה שקאָלעס, הע־הע, אָבגעטאָן אויף טערקיש — נישטאָ קיין קינדער, נאָר לויטער בעלי־בית׳לעך, קליינע יודלעך!... און בכדי טאַטעס פון קליינע מיידלעך זאָלען זיך נישט איינשפּאַרען, זיך נישט שטאַרק איבערנעהמען מיט זייער סחורה, איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מיידלעך וועט מען אויך נעהמען עפּעס אין די קאָלאָניע ערגעץ. אַז שלמה׳לע איז אַרויס טרוקען, נישט חתונה געהאַט דענסטמאָל אין דער בהלה. איז דאָס מסתמאָ נאָר אַ גאָט־זאַך — פאַר איהם איז אין דעם שטעדטעל נישט געווען זיין בעשעהרטע, און אַקעגען גאָט קען מען נישט געהן, עס העלפט נישט אַקעגען איהם קיין חכמות. מיט וואָס דען אַנדערש לאָזט זיך עס דערקלערען?... די מאַמע האָט דאָך חשק געהאַט, דער טאַטע, אמת טאַקי, האָט זיך געקרימט, ווי איינער רעדט: פע! נאָר נאַרישקייטען. אין אַזוינע זאַכען איז דער ווילען פון די ווייבער שרעקליך שטאַרק, ברעכט אַייזען. און פון שלמה׳לעס זייט וואָלט נישט נאָר קיין מניעה נישט געווען, אדרבה עס וואָלט איהם נאָך גאָר משונה הנאָה געטאָן. איין מאָל, פאַר וואָס

זאָל ער ערגער זיין פון אַנדערע יונגלעך, פאַר וואָס אַנדערע יונגלעך קומט עס יאָ כלות און איהם נישט? — אֵי, האָט ער עס מקנא געווען אַ חתן־בחור׳ל, עפּעס איז אַזעלכער אַ גאַנצער מיוחס. קיין בערדעל, אמת, האָט ער נישט, שמייסען אין חדר שמייסט מען איהם ווייטער מאַקי אויך, פון דעסטוועגען איז ער פאָרט עפּעס ווי אַ שטיקעל גרויסער: ער מענשעלט זיך, קוקט אויף זיינע חברים אַראָב מיט גאוה, אָט־אָט, נאָך אַביסעל, איז ער שוין אַליין אַ טאַטע... און צווייטענס, האָט זיך איהם, גאָר אָהן די אַלע זאַכען, גלאַט אַזוי זיך געוואָלט האָבען אַ כלה. ס׳איז עפּעס אַ גאַנצער עסק — איך, בחור׳ל, האָב מיר אַ כלה, זיץ מיר און טראַכט מיר ביי זיך — כלה! מען בעדאַרף נישט פערגעסען, אַז שלמה׳לע איז דאָך געווען אַ דאָרטיגער, אַ גאַנצער ירושלמי, קליינע חתן־כלה איז דאָרט אין לאַנד גאַנץ נעוועהנטליך, הייגט האָט ער דאָך אין דער גמרא מכח פאַר־פאַלק־זאַכען עפּעס געלערענט אויך, דערצו נאָך געהאַט אַ פייערדיגען כח־הדמיון, דאָס פאַעטישע פינקעלע, וואָס גיט אַמאָל פלוצים, ווי פון דער העלער הויט, אַ בריה...

ניִר ווי די מעשה איז, שלמה׳לע האָט אין דער בהלה נישט חתונה געהאַט, געבליבען ווי פריהער אַ יונגעל. גם זו לטובה! וואָרום ווי דערנאָך האָט זיך אַרויסגעוויזען, איז אומזיסט געווען די בהלה. יונגלעך אין די שקאָלעס אַריין האָט מען מיט געוואַלד נישט גענומען, מיידלעך אין די קאָלאָניעס — אויך נישט. חדרים זיינען געבליבען חדרים און מלמדים ווייטער מאַקי מלמדים, אַלצדינג וואָס פריהער. אין אַנדערע גרויסע שטעדט האָט מען אפילו געמאַכט יודישע שקאָלעס, נאָר אָהן סכנות! קינדער זיינען דאָרט ווייניג געווען, און מישטיינס־געזאַגט, וועלכע? אָרמענקע עפּעס, פון דעם געמיינעם עולם — אויך מיר מענשען!

אויך ליליענטהאַל איז עפּעס ווי פערשוואונדען געוואָרען. פון דער קאָמפּאַניע זיינער איז אין דעם שטעדטעל ק... ווי פון די שקאָלעס, קיין זכר נישט געבליבען. מען האָט אינגאַנצען אין זיי פערגעסען, שלמה׳לע וואָלט נישט געוואוסט פון זייער געביין, אויב אַזעלכע זיינען גאָר אויף דער וועלט ערגעץ יאָ, ווען עס זאָל זיך נישט געווען שפּעטער מאַכען אָט די דאָזיגע מעשה:

ויהי היום איז אין אַ שעגעם זומער־טאָג געקומען אין דעם שטעדטעל אַ גרייז־גרויער יוד, נידעריג געוואַקסען מיט אַ בייכעל און מיט

זעהר אַ ליעבליך פּנים. עס האָט געהייסען בּיי איטליכען אין שטעדטעל: מיר האָבּען אַ גאַסט — רבּי נחום רוויזעווער, רבּי נחום איז געקומען זיך געזעגנען!...

און אַלע האָבּען זעהר גוט פערשטאַנען, וואָס „געקומען זיך געזעגנען" הייסט אַזוינס.

אַז רבּי נחום פון'ם שטעדטעל רוויזעוו האָט אויסגעגעבּען די יונגסטע טאָכטער זיינע און איז געבּליבּען אויף דער עלטער אַנ'אַלמן, האָט ער זיך פערנומען פאָהרען בּלי־נדר שטאַרבּען אין ארץ־ישראל. נאָר אַזוי ווי בּיז דעם שטאַרבּען בּעדאַרף דאָך אַ מענש האָבּען צום לעבּען און אַ יוד — דערצו נאָך חתונה האָבּען אויך, הייסט דאָך עס, מען בּעדאַרף האָבּען געלד, וואָס־זשע טוט מען? בּכן האָט רבּי נחום געטאָן דאָס, וואָס אַנדערע יודען אין אַזאַ פאַל טוען — ער איז עטליכע יאָהר אַרומגעפאָהרען צווישען יודישע קינדער, פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער, זיך צו געזעגנען, דאָס הייסט נעהמען שענע נדבות און מאַכען בּעשטעלונגען, אויבּ עס לאָזט זיך נאָר, אויף ווייטער אויך, אם־ירצה־השם. צאַ פרנסה, ווי „געזעגנען זיך" רעכענט זיך בּיי יודען שוין גאָר ניש־קשה'דיג, אַזעלכער, וואָס פאָהרט אַהין שטאַרבּען, איז בּכבוד'יגער פון אַלע אַנדערע מיני מקבּלים, בּטלנים און אויך פון נשרפים אַ שטייגער, ער שמעקט שוין מיט קברות־בּלעטלעך — מיט ארץ־ישראל, ער איז שוין אַ קאַנדידאַט אויף אַ ירושלמי!... רבּי נחום איז אַרומגעפאָהרען אַזוי עטליכע יאָהר און האָט צו יודען חלילה נישט דערלעגט. מען האָט איהם פערבּעטען דער אויף אַ וועטשערע, יענער אויף וואַרמעס, און בּיים געזעגנען זיך, איהם געגעבּען אין האַנד אַריין אויך. רבּי נחום פון זיין זייט האָט זיי צוגעזאָגט דערפאַר זעהר פיעל הבטחות. — דעם אַזוי, יענעם אַזוי, איינעם — בּעטען פאַר איהם אויפ'ן קבר פון מאיר בּעל־הנס, און דעם אַנדערען — ארץ־ישראל־ערד... רבּי נחום האָט נישט פערשעמט דאָס שטעדטעל ק... וואו ער האָט געהאַט בּעקאַנטע און עטליכע ווייטע קרובים, און אין אַ שענעם זומער־טאָג איז ער געקומען זיך געזעגנען אַהין.

געוועהנטליך עסט מען זומער אין שטעדטעל וועטשערע בּיי דער שיין פון דער לבנה, אויבּ זי איז דאָ, און אויבּ ניט — בּיי אַ חלבּ'דיג גראָשען ליכטעל. מען מאַכט עס אַ בּקיצור, און אַ גוטע נאַכט —

שלאָפען! באַלד טאַקי, אָדער נאָכדעם ווי מען לופטערט זיך אין דרויסען אַביסעל אויס. אין איין זומער נאַכט אָבער, זעהר אַליכטיגע, חאָטש פּערעל צוקלייבען, איז בּיי ר׳ חיים׳ן אין הויז געווען אַפּערענדערונג: דער טיש איז געגרייט גאַנץ פיין, ליכט בּרענען אין מעשענע לייכטער, עפּעס יום-טוב׳דיג. — דאָס האָט ר׳ חיים פּערבּעטען צו זיך רבּי נחום רויזעווער אויף וועטשערע. עס האָט זיך געצויגען בּיים טיש אַלאַנגער, אַבּרייטער שמועס איבּער דעם כּותל-מערבי און דער מערת-המכפּלה, איבּער דעם הר-הזיתים און דער מוטער רחל׳ס קבר, איבּער חורבות און קברים, און מען האָט פּערבּיסען מיט אַשמועס איבּער פייגען, פּייטלען, מילגרוימען און בּאָקסהאָרען. אַלע האָבּען זיך בּעלעקט, די אויגען האָבּען געפלאַמט, געפונקעלט פּאַר גרויס הנאָה. רבּי נחום איז זעהר בּערעדעוודיג, רעדט און רעדט, גלייך ווי ער איז שוין דאָרט געווען, אַלצדינג געזעהן מיט זיינע אויגען, און אַלע קוקען איהם אין מויל אַריין, קוקען מיט ליבשאַפט, מיט גרויס דרך-ארץ און זיינען איהם אין הארץ שטאַרק מקנא, וואָס איהם איז בּעשעהרט דאָרט צו זיין. עפּעס אַזוי גרינג זאָגט זיך עס: ארץ-ישראל, ירושלים! דאַכט זיך אין פלוג, אַלאַנד — אַלאַנד, אַשטאָדט — אַשטאָדט: הייזער, ערד, שטויבּ, מיסט, בּלאָטע, נאָר ניין! עפּעס איז עס אַנדערש. וואָס אַנדערש, ווי אַנדערש? דאָס לאָזט זיך גאָר ניט זאָגען. עפּעס איז עס נישט מגושם גראָבּ, נאָר אַרוחניות. מען בּעדאַרף עס פיהלען. הייגט נעמען — אויף לשון-קודש, שטעדט, ערטער, וואָס שטעהען אין דער תורה!

דער שמועס איז דערנאָך איבּערגעגאַנגען אויף אַנדערע, פּראָסטע זאַכען. רבּי נחום איז דאָך אויסגעווען עפּעס אַוועלט, זיך געזעגענט מיט אַזוי פיעל יודען, אָהן עין-הרע, און אָנגעזעהן, אָנגעהערט זיך זאַכען נאָר אַים! ווילנא האָט אין דעם שמועס געשפּיעלט די הויפּט-ראָלע, מעהר ווי פון אַנדערע שטעדט האָט מען זיך אינטערעסירט מיט איהר. רבּי נחום האָט דערצעהלט חידושים פון איהרע משונה-בּעריהמטע רבּנים, פון איהרע ווילדע קצינים און שרעקליך גרויסע גבירים, פון קלויזען, ישיבות און אָרמע בּחורים — אײ-אײ! אויסלאָזענדיג מיט האַלבּע-מלכות עפּעס, אין אַגעסעל ערגעץ דאָרט, וואו ס׳איז סכּנות, און מען שייעט זיך געהן דאָרט בּיי נאַכט — שוין אויף אַנידעריג אומעטיג קול: אײ-אײ! און נאָר צום סוף איז ער ארויס שטאַרק אָנגעלאָדען אויף בּערלינער עפּעס. — אָט די יודען פון די שקאָלעס דאָרט פון ליליענטהאַלס כּנופיא, האָט ער געזאָגט, פערדרעהענדיג מיט דער נאָז, גענומען דערצעהלען מעשיות,

חוזק מאַכען פון זיי, אַז דאָס זיינען עפּעס ווילדע ברואים, זיצען בײ זיך, ווען קיינער זעהט נישט, אָהן היטלען און עסען אָהן געוואַשען! די תּורה זייערע בעשטעהט אין לשון, אין קורצע שורה'לעך מיט מליצה, אַלץ: אההה, אַההה, וועהגעשריגען!... איינער, דער עלטסטער זייערער, עסט, זאָגט מען, שנויצען מיט ברויט. מען זאָגט, ער שטעקט אַריין אַ חלב'דיג ליכט אין דער קאַשע און עסט... שענע ברואים, מישטיינס געזאָגט — לאָזט אויס רבי נחום מיט אַ קרעכץ — אָה־האָ־האָ!

מילא האַלבע־מלכות יאָ! דאָס האָט זיך נאָך געלעגט שלמה'לען אין מח. האַלבע מלכות זיינען מסתמא קליפּות, די גוטע נקבות, ווי לילית און רוסאַלקעס, אַ שטייגער, איבער וועלכע ער האָט זיך גענוג שרעקליכע מעשיות אָנגעהערט, ווי אַזוי זיי פערפיהרען מענשען מיט זייערע תּנועות און זיינען הונדערט מאָל ערגער פון דעם טייפעל, פונ'ם אַשמדאי אַליין. דעריבער איז רעכט, וואָס די ווילנער שייען זיך געהן בײ נאַכט אין יענע וויסטע געסלעך. אָבער בערלינער, נישט קיין לצים, נאָר יודען מיט אַ קאָפּ, מיט הענד און מיט פּיס. יודען, וואָס אָהן היטלען און וואָס עסען אָהן געוואַשען — אַזעלכעס איז גאָר נישט צום פערשטעהן!... ס'טייטש, ווי געשיקט זיך עס, אַ יוד — און אָהן אַ היטעל! ס'טייטש, ס'טייטש, אַ יוד — און נישט וואַשען זיך צום עסען!! משוגע זיינען זיי, צי חסר־דעה? ווייסען זיי דען נישט, וואָס פאַר אַ פּסק עס קומט דערפאַר דאָרט — פּעך, שוועבעל און אייזערנע ריטער!... און גאָר אָהן די אַלע זאַכען, וואָס פאַר אַ פּנים האָט עס גלאַט אַ יוד אָהן אַ היטעל? — נאָר אַזעלכס אָבער האָט דאָך געזאָגט רבי נחום, אַ יוד, וואָס געזעגענט זיך, וואָס פאָהרט קיין ארץ־ישראל. אַזאַ יודען מוז מען גלויבען. אין־ברירה, בײ שלמה'לען האָט שיין געמוזט זיך לעגען אין מוח אי אַזעלכעס אויך, און דער נאָמען בערלינער האָט זינט דענסטמאָל געהאַט בײ איהם דעם טייטש: אַ יוד אָהן אַ היטעל, וואָס וואַשט זיך נישט און עסט ברויט מיט שנויצען

ט

שלמה'לען געהט למזל דאס עלפטע יאהר. די תורה פאר איהם ביי ליפא ראובן'ס לאזט זיך אוים און ער געהט איבער אויף דעם טאטענס הענד, לערנען אונטער זיין השנחה. — ללמוד, לערנען אליין וללמד לערנען אויך מיט אנדערע, בפרט נאך מיט אייגענע קינדער, דאס איז איינס פון גאטס געבאט' וואסיודען זאגען עס, בעטען דערויף אין דאוונען אלע טאג, און אז וואויל איז דעם, וואס איז און שטאנד עס מקיים צו זיין. ר' חיים פלעגט אזוי טאקע מיט זיינע קינדער זיך נוהג זיין. מיט איטלעכען בעזונדער פון די צוויי עלטערע זיהן האט ער געלערנט, נאכדעם אז זיי זיינען ארוים, איטליכער און זיין צייט. פונ'ם הדר חוונה, ווי בעשעפטיגט ער איז געוועז, פלעגט ער אבצייסען א שעה אדער א פאר שעה צייט אין טאג, צו לערנען א בלעטעל גמרא מיט זיי און מיט זייערע חברים, אין פאל אז זיי האבען אזעלכע געהאט אזוי האט ער אויך געלערנט מיט זיין איידעס. לאה'ס מאן, די ערשטע צייט נאך דער חתונה, און מיט נאך יונגע בעל-הבית'לעך צו איהם נאר אומזיסט. און אזוי איז אויך געקומען שלמה'לעם צייט לערנען תורה ביים טאטען. דער שטייגער לערנען זיינער איז געוועז אזוי: אלע פריהמארגען, באלד נאכ'ן דאוונען פלעגט, דער טאטע זיצענדיג אויף זיין שטאט אויבענאן אין קלויז, לערנען מיט איהם א פרק אדער צוויי פרקים משניות כסדר. נאך דעם אנבייסען פלעגט ער בלייבען אין דער היים, צוגרייטען אין אלקירעל דארט דאס לייענען, וואס דער טאטע האט איהם אין דער גמרא פערגעבען מיט תוספות און מהרש"א. ער האט עס בעדארפט דערנאך איבערזאגען, אין דער היים טאקי, א מאל ביי טאג, א מאל ביי נאכט, ווי דעם טאטען איז אויסגעקומען, און נאר א מאל פלעגט דער טאטע אויפוועקען שלמה'לען פארטאג אויך, און אוועקגעהן מיט איהם לערנען אין קלויז.

אמת טאַקי, דאָס אויפשטעהן פאַרטאָג, בשעת דער שלאָף איז אַזוי געשמאַק, איז שלמה'לען אָנגעקומען נישט אַזוי גרינג. נאָר איז ער אָבער שוין אויפגעשטאַנען, אַראָב פונ'ם געלעגער, האָט עס איהם זעהר הנאה געטאָן. דאָס אויף-זיין, דאָס געהן אין קלויז און דאָס לערנען האָט איהם גרויס פערגעניגען געמאַכט. ווער ס'איז אַ יוד, אַ יוד מיט דעם פינטעלע, דער קען פיהלען דעם טעם פון אַזאַ פערגעניגען. אין דעם יודענס קאָפּ מאָלט זיך די נאַכט מיט וואונדער-שענע בילדער. עס שטעלט זיך איהם פאַר אין דער נאַכט געטליכע זאַכען, יענע וואונדערליכע ערצעהלונגען פון די הייליגע ספרים, וואָס ריהרען ביי דער לעבער — און ער ווערט אַזש צושמאָלצען פאַר הייסע ברענענדיגע געפיהלען.

„נאָך דעם ערשטען משמר, אַרום האַלבע נאַכט — אַזוי שטעהט געשריבען — וועהעט אַ צפון-ווינטעלע, און די וואַכען פון די מלאכים ביי-טען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אַט דאָס ווינטעלע, דער מלאך גבריאל אַ ריהר — און ער שרייעט אויבען זעקס קולות אויס לייענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אַלע מעשים, וואָס ווערען אָבגע-טאָן ביי טאָג. פון איהם דאָרט גיט אַ טאָרע אונטער די פליגעל דעם האָהן דאָ. ער חאַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטימעל; דער האָהן קרעהט אויף דער ערד, און גבריאל אויפ'ן הימעל. דענסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דריי הונדערט און ניינציג הימלען אַראָב אין גן-עדן אַריין כיתות מלאכים לויפען פאָראויס אין זאָגען שירה:

עפענט טויערן ברייט זיך אויף,
עפענט הויך זיך ביז אַרויף —
אָ, איהר אייביג פעסטע טירען,
קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַצירען!

עס זינגען אויך די בוימער אין גן-עדן, גיבען פון זיך אַרויס זיסע שמע-קענדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אַריין גאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אַליין — שאַ! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך-ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פלוצלים לאָזט ער אַרוס אַ געשריי, אַ ברומען ווי אַ לייב. דאָס וויינט ער, קלאָגט אויפ'ן חורבן בית-המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע

שטאָט, אויף ציון, די ביטערע אַלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפּענס טרערן פאַלען איהם אויס די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אַריין...

אַזוי וויינט גאָט דריי מאָל אַלע נאַכט דאָרט אין זיינע הימלען. גוט-פרומע יודישע קינדער לאָזט עס ‥‥ט איינליגען, זיי שטעהען אויף ביי נאכט פון די געלעגערס, „ריכטען אָפּ חצות", וויינען זיך אוים פאַר דעם זיסען, באַרמהערצדיגען פאָטער אין הימעל, און דאָס יודיש האַרץ פיהלט עפּעס דענסטמאָל אַ מין בעזונדער טעם — זיס ביטער אוז וויער אינאיינעם.

שלמה'לע געהט פאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעטעל שלאָפט, לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואַך. עס דוכט זיך אים, דאָרט, אויבען, טוט זיך עס אַצינד עפּעס גאָר אַ שרעק! טוט פון ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט זיך אים, יענס צפון-ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס וועהעט אונטער די פליגעל פון מלאכים, וואָס האָט אַ מאָל אויך געבלאָזען אויף דוד-המלך'ס פידעלע, אים צוקאָפּענס ביי-נאַכט אויפ'ן געלעגער, און עס האָט זיך געשפּילט זיסע געטליכע לידער. זזשען ערגיץ בוימער אין אַ גאָרטען — דאָס זשוזען דאָרט די בוימער אין גן-עדן; קרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה, און זיינען איהם די האָר, דאָס פנים, פייכט פון טוי-טראָפּען — דאָס זענען גאָטס טרערען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון ישראל!... עס צושפּילט זיך שלמה'לען די געבליטען, זיין כח-הדמיון איז פלאַם פייער דאָס האַרץ צוגעהט איהם שעור פאַר גרויסע געצילען —און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון.

מיט דעם אַרויסגעהן שלמה'לעס פון'ם חדר געהט ביסלעכווייז ביי איהם פאָר אַ פערענדערונג אין דעם לעבען. אַצינד פיהלט ער זיך שוין פרייער צו פערבלייבען אַביסעל סעהר דאָ אויף דעם עולם. עפּעס טוט אַ וועהע אין איהם איין אַנדער גייסט, העלער אביסעל ווערט איהם אין מוח, ער הויבט זיך אָן אַרומצוקוקען — און דערזעהט פאר זיך עפּעס אַזוינס, וואָס פריער האָט ער עס, דאַכט זיך, אויך געזעהן, נאָר עס האָט איהם זיך אויסגעוויזען גאָר אנדערש, אָדער ער האָט גלאט אזוי זיך אים געוואָרפען אין די אויגען, נישט צומאכען אינווענינ אין דעם קאָפּ

קיין פיצעל רושם. עפּעס טאַקי נור אַ מענש־אַ בהמה, אַ ליימענער גולם, מישטיינס־געזאָגט: שטעהט און חייסט נישט, אויף וואָס ער שטעהט, זעהט און ווייסט נישט, וואָס ער זעהט. געגוג איז דאָך זיין וועלטעל דאָ אַזוי אויך קליין, האָט ער עס נאָך מעהר פערקלענערט — פון די אַלע גאַסען אין שטעדטעל איז פאַר איהם געוועזן נור דער שול־הויף: פון אַלע הייזער — דער חדר, דער קלויז, דער בית־מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל; פון אַלע מענשען — איינוואוינער — נור דאָס ביסעל יודען, און דאָס אויך דוקא די וואָס פון זיין בית־מדרש, יענע אַקעגען וואָס פון דעם אָדער פון איין אַנדער קלייזעל זיינען שוין עפּעס בע.. און באמת טאַקי, כפי עס שטעהט געשריבען, איז דאָך די וועלט אַקעגען יענער וועלט נישט מעהר ווי אַ פאַר־הייזעל אַקעגען אַ פּאַלאַץ, און וואָס מאַכט עס אַ יודען אויס, שוין גאָר אַ גרויסען מיט אַ באָרד אַפּילו, אַז דאָס פאַר־הייזעל איז עפּעס נישט אַזוי, אַביסעל ענגליך? מילא הויקערט מען זיך אַביסעל איין, מאַכט מען זיך אַ קאַפּעלע ניט וויסענדיג און שטערבעט אָב דאָס לעבען ווי עס איז, פון יוצא וועגען, אַבי איבערקומען. לעבט דען נישט דער הארעם, להבדיל אין חריין, און ס'איז איהם געווים גוט און זים, אויף כפרות די וועלט מיט דער גאַנצער „עולם הזה"?!...

שלמה הויבט זיך אָן אַרומצוקוקען ווי איינער וואָס שטעהט אויף פון שלאָף, אין די אויגען גיעהט איהם אויף אַ ליכט און אַלצדינג קומט איהם פיר עפּעס גאָר ניי, גלייך ווי ערשט פונ'ם איי אַרויסגעקראָכען. עס שטעהט זיך אַ שטעדטעל אויף אַ הויכען בארג, חוץ דעם שול־הויף זיינען דאָ נאָך גאַסען, וואו ס'איז אויך אַ לעבען, עס געפינען זיך נאָך אַזעלכע אַזוינע, דוקא נישט קיין יודישע, וואָס זיינען, גאָט זאָל ניט שטראָפען פאַר די רעד, אפשר טאַקי ריינער און שענער, מיט גערטנער, בוימער און שאר־ירקות. — די טאָלען „באַרג־אַראָב" זיינען ערטערווייז אויך בעזעצט, בעוואַקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צוזאַמענפיגענדיג זיך אין פערשיידענע פּאַנאָראַמעס: גערטנער, פעלדער און וועלדלעך פון גיס, אויך געמייזאַבצען, גרינבעוואַקסענע זומפען מיט פּליושניק (זשאַווער) און הושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער, עם שוויבלען און גריבלען מיני עופות. אויף יענער זייט טאָלען ווייטער בערג, הייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלמה'לע שטעלט אויס אַ פּאָר אויגען, קוקענדיג דערויף אינגאַנצען פערגאַפט, מיט אַזאַ מינע, גלייך ווי ער זעהט עס דאָס ערשטע מאָל.

שלמה׳לע דערגעהט זיך שפעטער, אַז דאָס שטעדטעל געהער גאָר צום גראַף ווינטנגעשטיין, יודישע קינדער זיינען נור שכנים דאָ, זיצען אויף צינש; אַז די גוים דאָ, הערט אַ מעשה, זיינען בעלי־הבתים אַזוי גוט ווי זיי, און אפשר נאָך מעהר, האָבען אויך אַ שטיקעל ווערטה: הייגט פון זאַנען, איז איהם אַ גרויס וואונדער, זאָל זיך עס צום שטעדטעל נעהמען די קדושה, דער ק״ק, ווי עס הייסט? דער מאַרק מיט די קלייטען, מיט די סוחרים און מעקלערס, מיט די שיינקען, אכסניות מיט די משרתים און פאַקטוירים — די אַלע זיינען, אמת טאַקי, אין דער גוטער יודישקייט, אָבער די ערד, די פעלדער אַרום־און־אַרום זיינען דאָך גוי׳עשע, זייערע להבדיל!... אַ בעוויז דערויף האָט ער אין די יאַגעדעס, און די ניס, — יודישע קינדער געהן מיט טעפלעך, קריגלעך קלייבען יאַגעדעס, אין וואַלד, רייסען ניס און עס ציטערט אויף זיי די הויט: אָט קומט עשו, נעהמט עס אַוועק און איז נאָך מכבד מיט אַ קלאַפּ אויך. ס׳איז זיי פערשטערט געבעך דאָס לעבען, דער וואַלד מיט זיינע בוימער, מיט זיינע שמעקענדיגע קרייטעכצער איז פאַר זיי נור אַ ריינע אָבקומעניש, אַ שרעק. זאָל ערגעץ פאַלען אַ בלעטעל, ענטפאַלט זיי דאָס געזונד, זאָל ערגעץ אַ פיפס טאָן אַ פויגעל, טוט זיי אַ טיאָכקע דאָס האַרץ. איטליכער שרייעט אין די געדאַנקען „שמע־ישראל״, זיפצט נעבעך און טוט תפלה שטיל אינווענינג אין זיך, גלייך ווי זיי וואָלטען געוואַנדערט אין דער מדבר ערגעץ... ער אַליין איז דאָך געפּריווט געוואָרען, געווען אין אַזאַ צרה, ״שט הייגט געדאַכט, אַז ער איז נעגאַנגען איינמאָל מיט אַ פּאָר חברים רייסען גרינס אויף שבועות, קוים האָט ער אָבגעריסען אַ צווייגעל עפּעס פון אַ בליהענד באַרענבוימעל ערגעץ דאָרט נעבען אַ פּלייט פון אַ גאָרטען, אַזש צוויי שקצים׳לעך טוען זיך אַ לאָז איהם אָקעגען און וואָלטען זיכער איהם געמאַכט דעם טויט. אַ נס, וואָס גאָט האָט איהם געגעבען פיס, האָט ער זיך צונויפגענומען מיט אַלע זיינע קרעפטען און באַלד טאַקי געשווינד מיט איםפּעט אַוועק, אַוועק, איבערלאָזענדיג זיינע חברים אויף גאָטס בעוואָהר.

שלמה׳לע קוקט זיך צו און זעהט — אָווא, אַ חידוש, כ׳לעבען, עס זיינען דאָ יודען, וואָס גיבען זיך נישט אַזוי אָב מיט דער גמרא, האָבען אין זינען אַנדערע זאַכען און לעבען אויך! ער האָט געמיינט, אַ וועלט יודען ווייסט נישט מעהר ווי לערנען, ווי אויפצוטאָן אַ פּשט׳ל, ווי צו פאַלען אויף מהרשא׳ס אַ קשיא. מען אינטערעסירט זיך נור איינער ביים

אנדערן צו וויסען, וואו האלט דער אין „ביצה", יענער אין „מכות"; נאך „בין־הזמנים" ארבייט מען אויף אלע כלים און מען טוט זיך א נעהם לערנען — און לסוף זעהט ער, אז ס׳איז עפּעס נישט אזוי די מעשה! תחילת איז איהם די זאך אפילו אביסעל פריקרע, וואס הייסט?... נאר דערנאך טראכט ער ביי זיך: טאז מסתמא בעדארף דאך געטעניא אויף זיין וועלטעל האבען אזעלכע יודען אויך.

און וועמעס ארבייט האט עס געקאנט זיין, אריינלעגען שלמה׳לען א פינגער אין מויל, ארויפצופיהרען איהם אויף אזוינע זאכען? ס׳טייטש, וועמעס אנדערש ווען נישט דעם יצר־הרע׳ס! אז אין דעם מענשען שטעקט א יצר־טוב און א יצר־הרע, דאס איז קלאר ווי דער טאג, אלע ווייסען עס. א קינד אפילו. די פראגע איז נאר, ווער פון די ביידע קריכט דעם מענשען פריהער אין דער נשמה אריין — דאס הייסט, בשעת קומענדיג אהער אויף דער וועלט אין דעם מענשענס נשמה, א גאלד, אדער אונטערגעשלאגען מיט הינד? ווער פון די ביידע איז בערעדעוודיגער, קליגער, פאליטישער, פערשטעהט בעסער, ווי זיך בעליבט צו־מאכען, ווי אבצוארבייטען אנ׳עסק? און ווי די מעשה איז, אזוי צו אזוי, איז דען דאס אייגענע טאקי ביי אלע מענשען גלייך, אדער ניין? — נאר ענטפערן אויף די דאזיגע אלע זאכען איבערהויפּט, דאס זאלען מוחל זיין יענע חקרנים, וואס זיינען מחויב צו וויסען אלצדינג, אפילו אזעלכעס, וואס נישט געשטויגען נישט געפלויגען. דא אבער געהט די רעדע איבער שלמה׳לע ר׳ חיים׳ס. די בעקאנטשאפט מיט זיין יצר־טוב און יצר־הרע הויבט זיך אן דא אין דער דאזיגער מעשה מיט איהם ערשט דענסטמאל, ווען ער ווערט פרייער אביסעל, ארויסצוהאפען זיך פון ד א ר ט, פון יענעם עולם, הייסט עס — אהער אויף אונזער עולם — וואס ד א ר ט, אויף י ע נ ע ר וועלט עס געהט מיט א יודיש קינד פאר, דאס געוועגדעט זיך נישט אין איהם נישט אין דעם יצר־טוב און נישט אין דעם יצר־הרע זיינעם, דארט געפינען זיך רבי׳ס, משגיחים, בעהעלפערס, מיני נפשות אזוינע, און אזוינע, וואס פיהרען איהם, לערנען איהם, קענען אליין אהן יענע זייער שטעדטעל בעשטעהן און שלאגען איהם חכמות, זאבאבאנעם זייערע אין קאפּ אריין. דארט געפינען זיך אויך מזיקים, מחבלים מיט אייזערנע ריטער... שלמה׳לעס ערשטער שטעל דא אויף דער וועלט, נאך גאר ביים אנהויב, בעווייזט שוין, וואס פאר א מין יצר־הרע זיינער איז, וואהין ער קוקט, וואס ער טראכט, וואס ער זאגט, און עס לאזט זיך שוין בייצייטענס פארויסזעהן, וואס פון איהם וועט ארויסוואקסען שפּעטער. א קעפּעל האר־הא־א!...

שלמה'לע איז בטבע געווען אַ היסבלוטיגער, און איהם איז געלע-
נען פערבאָרגען אַ פּאָעטישער פונק, און דעריבער האָט דער יצר־הרע זיך
געקליגט אויפצובלאָזען דעם דאָזיגען פונק, איינגעבען איהם שכל, גע-
פיהל, ליבשאַפט צו דער שענער נאַטור — אַ גוט מיטעל אוועקצורייסען
פון יענעם עולם, אַרויסצושלאָגען דאָס דולעניש פינ'ם קאָפּ... אָט גאָר
דורך וואַנען אַרום! פריהער מיט דער פּאָליטיקע, די שמד־שטיק אין דער
יראה אַריינגעלעגט, אַלץ גאָט און זיין הייליג געבאָט — זעה, בחור'ל,
זיי מקיים אַ מצוה, שטערכעט ער איהם, זעה „גאָטס־וואונדער“ אין דעם
אויסגעשטערענטען הימעל, אין דעם רעגענבויגען און אין די פונקעלדיגע
טוי־טראָפּענס אויף דעם גרינוואַרג אין גאָרטען. הער „גאָטס קול“ אין דו-
נער, אין בליץ, אין שטורמווינד און אין דעם וועהען פון אַ שטיל לופ-
טעלע, אין דעם זשוזשען פון בינען, זשוקלעך, און אין דעם שוועבען פון
מיקען... שלמה'לע לאָזט זיך איינרעדען, פערקוקט זיך אויף אַלצדינג,
שפּילט זיך און איז דערווייל מפסיק פונ'ם לערנען. וואָס ווייטער, ווייטער
ציהט עס איהם אַהין אין די פרייע גרינע פעלדער, אין די געדיכט פער-
צווייגטע וועלדער. — לכה דודי, רעדט איין דער יצר־הרע, קום שפּאַצי-
רען! שלמה'לע גנב'ט זיך אַרויס פון שטוב און געהט אויפ'ן קבלת פנים
צו דער שען חנ'עווריגער נאַטור, ווי אַ חתן אַקעגען דער כלה!...
די כלה ווינטשט זיך, לאָזט זיך איהם הערען שטיל אויף אַ שושקענדיג
קול'כעל פון צווישען שאָקלענדיגע זאַנגען ווייץ און קאָרן; ווינקט איהם
דורך זשוואַווע־ריהרענדיגע צווייגען פון הויך געוואַקסענע בוימער; שמיי-
כעלט, מאַכט חן דורך אַ שיינענדיגען זייל שטראַהלען, דורכברענענדיג
זיך צווישען דעם גרינעם ים בלעטער. זי ווייזט איהם איהר שענע רייכע
גאַרדעראָבע, מאַכט איהם אַ חשק אויסציהען זיך אויף גרינע מיט קוויי-
טען־בלומען געשטיקטע קאָווראָען, און מיט אַ ווייך־געשפּרינקעלטע קי-
שעלע פון מאָך צוקאָפּענס; שיקט איהם אַ קוש, גרייזעלט איהם די האָר
דורך אַ מילד־וואַרם ווינטעלע און לאָזט פאַר איהם אַרום און אַרום שפּי-
לען אַ וואונדער־שענע קאַפּעלע — עס קנאַקט דער סאָלאָוויי, צוגיסט זיך
אין טרעלען, דער ציזיג, דער שטיגליץ מיט דער גאַנצער חברה משוררים
זייערע האַלטען איהם אונטער אויף פיסטלעך, געליינקלעך און ביי'קול'כלעך.
ערגעץ פון דערווייטענס רופען זיך אָב געמבעס: אַ מעקען פון ציגען, אַ
הירזשען פון פערד, פיטערענדיג זיך דאָרט אויף דער פּאַשע און עפּעס
ווי אַ שופר־בלאָזען פון קיה. פייגעלעך זינגען, שפּרינגען אויבען אויף די
בוימער, באַכיטשקעלעך, געפּוצט־געצירט באַלאָווע דרעהען זיך, טראָגען

זיך אין דער לופט, גרילען, היישערעקען שמוצערען, טאַנצען, הייבען פיסלעך אויף דער ערד אונטען. עס איז אַ לעבען, אַ וועלט נישׁ׳קשה דאָ אויך!... שלמה׳לען טוט עס אינוועניג אַ בריה, ער ווערט אַזש צושמאָלצען פאַר הייסע זיסע געפיהלען. זאָל מען געווען מגדל זיין איהם ווי געהעריג איז, ווי עס פאַסט אַזעלכען מיט גוטע מתנות פון זיין ליבען נאָמען, וואָלטען די געפיהלען זיינע אַרויסגעגאָסען זיך אין שרייבען, אין מאָלען, אין שפילען, אַ שטייגער. שלמה׳לע אָבער האָט די אַלע זאַכען, חוץ תנ״ך און גמרא, נישט געוואוסט, נישט געהערט אַפילו, אַז אַזעלכע זיינען אויף דער וועלט גאָר דאָ. מליצה־ביכלעך האָט ער אין די אויגען אפילו נישט געזעהן, דעריבער פלעגט ער אין דער הייסער שעה צוגיסען זיך אין אַ טרעלעלייקען — אין אַ נגון׳דעל פון זמירות, אין אַ וויינענדיגם צו אַ „בעדעקענס״, אָדער געזאָגט „ברכי־נפשי״ הויך אויף אַ קול, צוקייענדיג איטליכס וואָרט, און געפיהלט דערביי עפּעס גאָר אַ בעזונדער טעם.

דאַכט זיך אין אָנהויב גאַנץ גוט, וואָס קען מען, האַ, צו אַזא יצר־הרע האָבען?...

10.

מילא נאַטור־שמור נאָך צו דערליידען. הגם ס'איז דאָך אַ נאַריש־קייט, נישט ווערטה צו פערלירען דערויף אַ מינוט צייט אַפילו, גלאַט אַזוי זיך אָהן אַ שום נוצען; נאָר דאָס, וואָס איז נישט שען, פּאַסט נישט פאַר אַ יודען, אַ בעווייבטען, אַ טרוד אין דער פּרנסה, קען מען עס נאָך חי ס'איז מתיר זיין אַ יונגעל: מהיכי־תיתי, שפּאַציר דיר אַ מאָל הינטער דער שטוב — אויף דער נאַטור, ווי הייסט עס ביי זיי דאָרט, וואַלגער זיך אויף דער ערד, אויפ'ן גראָז און קוק דיר אָב, אָט איז אַ זשוקעל, אַ משה־רבנו'ס קיהעלע, אַ פייגעלע, אַ שמייגעלע! פאָרט נישט מעהר ווי אַ נאַריש יונגעל, אָבער אַלצדינג, שייגעץ מיט אַ מאָס. פערגעס נישט, יונגאַטש, אַז אַ יודיש קינד בעדאַרף לערנען, אַז אַ יונגע־לע, דו שנעק איינער, בעדאַרף אין זינען האָבען די גמרא, עפּעס איז דאָך, שקאָץ, אַ גמרא „ביצה", „כתובות" אויך דאָ אויף דער וועלט!.. יאָ, ווען אַזוי וואָלט מען צו שלמה'לען גאָר ניט געקענט האָבען, מילא־איז ער זיך אַביסעל... ווייס איך וואָס? גאָר נישט! די צרה טאַקי איז דאָך אָבער, וואָס ער האָט נישט געחאוסט קיין מאָס, האָט זיך אַביסעל טאַקי פערגעסען, פלעגט פערפאַלען ווערען אַ מאָל און פערשפּעטיגען אַ היים צו מיטאָג. דער טאַטע האָט עס נישט בעמערקט, ווייל שטענדיג איז ער בעשעפטיגט, פלעגט תמיד, חוץ שבת און יום־טוב, עסען בע־זונדער, נישט אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד. די מאַמע ווידער האָט גע־האַט צו טאָן מיט דעם בעל־הבית'ישקייט, פערנומען געווען מיט איהרע זאַכען. און אַז זי איז אַקעגען איהם איינמאָל אַרויס מיט דער שפּראַך: וואוהין ווערט עס אַ יונגעלע פערפאַלען? דערביי איהם געשראָקען, אַז זי מוז עס ניש'קשה דערצעהלען דעם טאַטען — האָט שלמה'לע זיך געמאַכט תם, געענטפערט מיט אַזאַ מינעלע, ווי איינער, וואָס איז גאָט די נשמה

שולדיג, סטייטש, ער איז דאָך געזעסן די גאַנצע צייט אויבען, העה-ה אין דער ווייבערשער שול און געלערנט!

אָט דענסטמאָל ערשט, אַז שלמה׳לע איז שוין פערקראָכען אַביסעלע ווייטליך, האָט דער שלי׳מזל׳ניק, דער יצר־טוב זיינער, זיך אויסגעשלאָפען איהם גוט אויסשייגעצען — אַזוי און אַזוי קונדים איינער! לאַ־די וואָס געהסט אַרום שלינג־און־שלאַנג, אָבגעריסען זיך פונ׳ם לערנען, ביסט־דו נאָך צו אַלע צרות אַ ליגנער אויך -- נאַרסט אָב, וועמען נאָך! אין איינעם מאמען! דער גידגם איז דאָך פאַר דיר קאַרג.

אוי, אַ וועהטאָג אַ גרויסער, דעם גיהנם האָט דאָך שלמה׳לע גוט געקענט פונ׳ם „שבט מוסר״ און נאָך אַזעלכע ספרים, וואו יענע בעשרייבען די זיבען מיני העלישע פייערען, אין וועלכען עס פרעגלען זיך, עס קומען אָב די אָרעמע בעלי־עבֵרות; אויך די משונה ווילדע מלאכי־חבלה מיט די אייזערנע ריטער; בעשריבען איטליכעס פיצעלע בעזונדער, גלייך ווי זיי וואָלטען דאָרט געוועזען אליין, אלצדינג געזעהן מיט אייגענע אויגען! — אוי־וועה, ס׳איז דאָך עפּעס גאָר ניט גוט! וואָס טוט מען? —

שלמה׳לע טוט תשובה!... ער דאַווענט, בעט, גיסט אויס זיין האַרץ פאַר גאָט שטילערהייט מיט געפיהל, און זאָגט איהם צו הרים־וגבעות; נעהמען זיך בלי־נדר ווייטער צום לערנען, זיין, אם־ירצה־השם, אַ יוד, טאַקי וואָס אַ יוד הייסט — חוץ דעם בית־מדרש נישט אָנקוקען די וועלט, פע־פע!...

דאָס איז אָבער נאָר געזאָגט. פערפאַלען! איז אין אַ מענש דאָ געשמאַק, געפיהל, בעהיט זאָל מען ווערען, לאָזט זיך עס נישט אַזוי גרינג מיט דער האַנד אָוועקמאַכען. איז איהם געפעלען, מעשה־שטן, די מנושמ־שענע ווערק גאָטס, פשוט אין דער פאַרמע, אין דער געשטאַלט ווי זיי זיינען, וועט קיין מוסר־ספר נישט קענען עס איהם פער׳מיאוס׳ען, מאַכענדיג דערפון אש, עפר ואפר... עס וועט איהם, נישט פאַר יודישע קינדער געדאַכט, עפּעס גאָר ווי אַ מאַגנעט ציהען, ציהען, ציהען... שעֶנע צורות, גוטע זאַכען, זינדיגע מענשען דערמיט צו פערפיהרען, זיינען פאַר דער יצר־הרע אויף דער וועלט דאָ געגוג, איבערגענוג — ווילסט נישט דאָס, נאַ־ זשע דיר, נשמה׳ניו יענס, דאָס כלומר׳שט איז פע, נאַ־ זשע דיר, שלמה׳לע, אַ פּראַדיל, אַ שענס, אַ פיינס, מלא חן!...

פראַדיל, נאָך גאָר אַ קינד, מיט שלמה'לען אין איינע יאָהרען, שטאַמט פון לייטישע עלטערען, ר' חיים'ס שטיקלעך מחותנים, וואָס האָבען מיט עטליכע יאָהר צוריק זיך בעזעצט אין דעם שטעדטעל ק... פראַדיל פלעגט זעהר אָפט קומען צו ר' חיים'ן אין הויז, זיך שפּילען מיט די קינדער דאָרט, איז בעליבט געווען ביים גאַנצען הויזגעזינד פאַר איהר גוטסקייט, פאַר איהר שענקייט — און שלמה'לע האָט זיך אוים איהר גאָר־נישט געמאַכט, גלייך ווי זי איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ. פראַדיל — פראַדיל, איינע וואָס האָט געהייסען פראַדיל! מיט אַ מאָל אָבער וואַקסט פאַר איהם אוים פלוצלים, ווי פון דער העלער הויט, אַ פראַדיל, אַ בילד שענע, גאָר אַנטיק — און עס גיט איהם עפּים אַ ציה, אַ טיאָכק דאָס הערצעלע, עפּעס לויפט איהם ווי אַ הייסער שטראָם דורך די אַלע גליּ־דער, רויט און בלייך ווערט ער אויף איינמאָל! עס ציהט איהם, עס גלוסט זיך איהם אויף איהר צוקוקען און קוקען, נאָר גוואַלד רבונו־של־עולם, וואָס טוט מען מיט דיר? ס'איז דאָך אַ גרויסע עברה!... ער ראַנגעלט זיך מיט דעם יצר־הרע, חי אַ יוד, אַ ווילדער עקשן: ניין, מען טאָר נישט, ניין ניין, וועסט ביי מיר נישט פועל'ן — און האַפּט לסוף נעּ־בעך אַ קליין קוקעלע! שפּעטער אַביסעל — שוין עטליכע, וואָס ווייטער, ווייטער ווערט דאָס ראַנגלען זיך זיינס מיט דעם יצר־הרע שוואַכער, די מורא פאַר גאָט שוין נישט אַזוי ווי די מורא פאַר לייט — אוי, לאָז האָטש אַ זייטיגער מענש עס נישט בעמערקען, חלילה. אין הונדערטען פאַל, תּאָמר שטויסט זיך עמיצער אָן, איז איהם ניחאָ בעגראָבען זיך לעבעדי־געהייט. ער האָט אָנגעהויבען פאַר מורא זיך אַרומצוקוקען, ווי אַ גנב, חושד זיין ביי זיך איטליכען אין שטוב, תּאָמר האָט דער עפּים אָנגעּ־שמעקט, תּאמר ווייסט יענער וואָס אין הארץ ביי איהם טוט זיך אַזוינס, גלייך ווי ער וואָלט געווען פון גלאָז, דורכזיכטיג, מען זעהט זיינע געדאַנקען, זיינע געפיהלען, אַלצדינג וואָס אינווענינ אין איהם געהט פאָר.

די מורא זיינע איז אָבער געווען אומזיסט. ווען אפילו עס זאָל מעג־ליך געווען אַריינצוקוקען איהם אין הארץ, וואָלט מען נאָר געקוקט ווי דער האָהן אין „בני־אדם", נישט צו וויסען דעם פירוש פון זיינע געדאַנ־קען דאָרט. ליעבעס, דאָס איז נישט פאַר דעם יודישען מוח, דאָס איז פאַר איהם תרגום. ביי יודען איז גאָר אַזוינס נישט דערהערט געוואָרען, בפרט נאָך דענסטמאָל אין יענער צייט, און נאָך וואו? — אין אַזוינע קליי־נע שטעדטלעך ווי ק... און נאָך ביי וועמען? — ביי מענשען פונ'ם בעלי־בתּישען שטאַנד!... פאַלש איז דער חן און נאַריש די שענקייט, אָגט

דער פסוק. ליעבעס איז אויך נישט קיין אייביג געוועהר. בויען דערויף דאָס פאַמיליענלעבען, דאָס אייגענע גליק און דאָס גליק פון קינדער איז ווי שטעלען אַ בנין אויף אַ היהנעריש פיסעל, היינט ביזט דו שען, בליהסט ווי אַ רויז, מאָרגען ביסט דו פערדאַרט; היינט געה איך אויס נאָך דיר און מאָרגען — נאָך עמיצען אַנדערש, געה דיר צו אַלדי שוואַרץ יאָהר!... חתונה האָבען, קינדלען — דאָס איז ביי יודען אַ גאָטס געבאָט. עהרליך האַלטען אַ ווייב, זי ליעב צו האָבען, ווייל זי איז אַ ווייב, אַ בעל־הבית׳טע, אַ מאַמע פון קינדער, און זאָרגען זיך פאַר דעם הויזגעזינד — דאָס איז אַ הייליגער חוב, אַ מצוה, וואָס דערויף איז זיך אַ יוד מקריב. און אָט דאָס טאַקי האָט צוזאַמענגעבען דעם פאָלק ישראל אַ שטיק געזונד, דאָס אייביגע לעבען; אָט דאָס איז אונזערע עלטערן אַלע מאָל ביינעשטאַנען אין די נויטען. איז שלעכט, ביטער, פינסטער, טרויערדיג דאָרט אין דער וועלט, דערפאַר איז גוט, זיס, ליכטיג, פרעהליך ביי זיך אין הויז צווישען אייגענע — נעבען ווייב און קינדער!... יאָ, אַזאַ זייפענבולבעלע ווי ליעבעס, וואָס פּלאַצט, צו־שפּרינגט פון אַ בלאָז, האָט מען ביי יודען אין יענער צייט נאָך נישט געוואוסט. דאָס איז איינמאָל. היינט צווייטענס, ווען אפילו יאָ ליעבעס, ביי מענשען אפילו פון היינטיגער וועלט, וואָלט בשום אופן זיי נישט גע־קענט איינפאַלען, אַז ביי קליינע קינדער זאָל גאָר געמאָלט זיין אַזוינס! קינדער זענען קינדער. יונגלעך, מיידלעך, וואָס מאַכט עס אויס, אָדער זיי שפּילען זיך אינאיינעם מיט צאַצקעס צווישען זיך, אָדער די ניאַנקעס, באָנעס, גובערנאַנטקעס שפּילען זיך, צאַצקען זיך מיט זיי, קושען זיי, האַלזען זיי, און — גאָרנישט, פרעגט זיי בהרם!...

זאָל דאָס אייגענע טאַקי, וואָס ביי שלמה׳לען, זיך געווען מאַכען מיט איינעם, אַ דערוואַקסענעם מענש, וואָלט עס אומעגליך אין איהם גע־בליבען פערבאָרגען. עס וואָלט זיך אַרויסגעוויזען איהם אין דעם פנים, אין דעם רעדען וכדומה נאָך אין אַנדערע זאַכען, עס וואָלט דערפון גע־וואוסט בפירוש, נישט אַנדערש טאַקי, דער אַנדער צד אויך. ליעבען ווי געוועהנטליך איז אַ שרפה, וואָס ווערט אונטערגעהאַלטען פון מאַטעריאַל, מגושם׳דיגע זאַכען. עס ברענט עס קנאַקט ביז פונ׳ם מאַטעריאַל ווערט האַלאָהעשקעס און דאָס פייער לאָזט זיך אויס מיט אַ טשאַד, אַ רויך... שלמה׳לעס ליעבע אַקעגען, דאָס איז אַ ריינע, אינוועניגסטע, אין זיך אַליין; דאָס איז יענעם געטליכעס פייערל, וואָס האָט געברענט און דער דאָרענבוים איז נישט געוואָרען פערברענט; דאָס איז אַ בליץ פון גייסט.

אַ חשק, אַ גלוסטען צו שענקייט, וואָס לאָזט זיך דערקענען אין דעם רויט פאַרביגען הימעל בײ׳ם אויפגאַנג פון מאָרגענשטערען, אין פוקען זיך פון דער רויז, אין פרישע פורפּער־ליפּען, אין חן־גריבעלעך, אין דעם מילדען שמייכעלע און אין דעם וואַרעמען בליק פון ברענענדיגע אויגען... דאָס איז יענע ליעבע, וואָס ברענט ווי אַ „נר־תמיד״ אין האַרצען בײ פּאָעטען — פון גאָט געלייטזעליגטע מענשען; וואָס וואַרעמט די נשמה, גיט אַ מאָל אַ נעהם אויסצוגיסען זיך אין געבעט. אויסוויינען זיך פאַר גאָט שטילערהייט...

עס פערשטעהט זיך, אַז שלמה׳לעם ליעבע איז, אַזוי גוט ווי פאַר אַנדערע, אויך פאַר פראַדלען געווען אַ סוד! אַבי ער ווייסט, ווי שטאַרק אָנגעלעגט בײ איהם איז, אַז זי קומט צו גאַסט, ווי עס טוט איהם הנאה, אַז ער חאַפּט בגנבה אויף איהר אַ קוק, אַז ער עסט זי מיט די אויגען הינטערוויילעכם, און וואָס, האַ, וועט אַרויסקומען, איהם אָדער איהר, אַז זי וועט עס אויך וויסען? — פאָרט וואָס?... און גאָט אַליין וואָס קען עס איהם אַרען? — טראַכט שלמה׳לע, טרייסטענדיג זיך אין האַרצען — מה רעש, אַז עס טוט זיך אַ מאָל אַ קוק! אָבער מיט איהם, מיט דעם לערנען, מיט דעם דאַוונען געהער עס זיך בלל גאָרנישט אָן. זיינס בעקומט דאָך דער רבונו־של־עולם פּינקטליך: אַ שחרית, אַ מנחה, אַ מעריב טאָג־טעגליך צו דער צייט, און אַ נדבה, זאָל נישט אויסגערעדט זיין — עטליכע קאַפּיטלעך תהלים אַ מאָל אויך!...

נאָר ווער ווייסט, אפשר אין דעם זכות טאַקי איז שלמה׳לען בעשיינפערליך געשעהן אַ נס פון גאָט, אַז ער איז געשטאַנען אין אַ סכנה איינמאָל, אַליין דעם סוד זיינעם אויסצוגעבען.

שבת־נחמו, ווי דער וועלט איז בעקאַנט, איז אַ טאָג פון שמחות, סעודות בײ יודישע קינדער אין די שטעדטלעך. נאָך מיט אַ וואָך, אָדער אַ פאָר וואָכען פריהער שמועסען קינדער, פּעקלעכוויז, צווישען זיך אָב, צומאַכען יענעם שבת אַ סעודה דערפון, וואָס איטליכער וועט בעצייטענס מיט דעם גוטען ווילען זיינעם ברענגען צו דעם, בײ וועלכען חברה האָט אויסגעקליבען. און באַלד טאַקי הויבט זיך אָן איין עסק פון טראָגעניש, וואָס מען קען נאָר, כשר צו בגנבה, בײ זיך אין דער היים דערטאַפּען. איינער ברענגט אַ שטיקעל קיכעל, אַ גרינעם עפּעל, אַ מער —

בשתיקה פונ׳ם בינטעל וואָס צום צימעס; דער אַנדערער אַ געלע גרויסע אונערקע, אַ האַלב איי, אָבגעשפּאָרט נעבעך פון זיין מיטאָג: דער דריטער דאָס, דער פּערטער יענס. אַ דאַר שטיקעל ברויט, אַ רעטיכעל, אַ ציבעלע, אַנ׳עקעל פון אַ הערינג איז אויך אַ סחורה. אַזוי טוען דענסטמאָל קינדער־קונדסים, קינדער־בר־מצוה־בחורים — האָבען חתונה. אָט אין אַזאַ שבת־נחמו, בייטאָג נאָך דעם שלאָף, איז געווען, אָהן עין־הרע, פּרהלוך, אַ רעש, אַ געפילדער פון קינדער, יונגלעך און מיידלעך, דאָרט אויפ׳ן פרייען פּלאַץ נעבען ר׳ חיים׳ס שטוב. ביי אַ טייל קינדער איז דאָס מויל, די ליפּען געפאַרבט, מיט וואָנצעס, פון געקאָכטע שוואַרצע יאַגאָדעס און האָבען אַ פּנים ווי משונה ווילדע בריות, עפּיס גאָר אַ שרעק! חידער ביי אַ טייל פּייערט אַ באַק, צודראַפּעט אַביסעל די נאָז — צייכענס פון די גבורות זייערע אין דער מלחמה. עטליכע זענען ביי דער סעודה פריהער נישט צופרידען געווען מיט זייערע חלקים. איטליכער קוקט וואָס ביי יענעם און זיינס איז גאָרנישט — עפּיס אַזוינס, וואָס קיי־שפּיי, פּויל, ביטער, טפוי זאָל עס ווערען! הענד האָט דאָך גאָט געגעבען, נעגעל אויך, נעז, אָהן עין־הרע, ביי יודישע קינדער זענען אויך דאָ, נו האָט מען זיך אַביסעל, ווי דער שטייגער איז — צודראַפּעט. טאַקי נאָר אַביסעל, ווייל דער טאָג שטעהט נישט, נישטאָ קיין צייט, מען בעדאַרף זיך שפּילען. אויך פּראַדעל האָט זיך געפונען צווישען די קינדער, זי איז געווען וואונדער־שען, עפּיס נאָך שענער ווי תמיד, און שלמה׳לע האָט זאַט אָנקוקען זיך אויף איהר נישט געקענט.

אויף דער לאַנגער, נידעריגער באַנק דאָרט פאַר דער שטוב זיצען ווייבער שכנות, בעקאַנטע, צווישען זיי שרה, אויך גיטעל, פּראַדעלס מאַמע, און די גוטע לייבציכע. מען זיצט הלילה נישט לעדיג — מען רעדט, מען רעדט זיך אויס, איטליכע וואָס אויף דעם האַרץ. איינע אַ מעוברת׳ע, אַ דיקע מיט געלע פלאַמיעס אויף די באַקען, קלאָגט זיך, אַז עס שפּאַרט איהר אונטער׳ן לעפּעלע, אַ פּנים פונ׳ם טשאָלענט. זי שוויצט, פאָכט זיך מיט דעם עק פאַרטוך, פערוואָרפענדיג אַרונטער דעם קאָפּ, איין וואָרט, איין געשריי: אַי וואו נעהמט מען אַ קאַלטען טרונק וואַסער! ס׳איז דאָ אויך יענע יודענע מיט דער ספּאַזמע, וואָס גענוצט גאָר אַ שרעק, שפּייט און ווישט מחילה די נאָז. איינע אַ דאַרע, הויט און ביין, נאָך הייזעריג פון די תשעה־באב׳דיגע קינות, רעדט מיט דעם גאַנצען כח אויף אַ צוריפּעט־פערדומפּענעם קול, קוים וואָס זי כאַפּט דעם אָטעם, קייכט, הוסט, אַרויסשטעקענדיג נעבעך די צונג. אַ גאַנץ לייטישע, שענע יודענע מיט

פערזאָטענע אויגען אָהן ברעמען קוקט אַריין אַ קינד, וואָס בײַ איהר אויפ'ן שויס, אין קעפעל, ווייזענדיג אויך אַנדערע נעבען איהר, אויף אַ ציקאַ־וועשץ, וואָס פאַר אַ מיטעל וועלען זיי ראַטען... לייבציכע קען, שונאַ־ציון, זיך נישט צורייסען, אַזוי פיעל אַרבייט האָט זי אַצינד. אַ קאַטאַ־וועם עפּים מיט אַזאַ עולם ווייבער איבערצורעדען, איטליכער זאָג אַ וואָרט, דערצעהל אַ מעשה, גאָר נישט לאַנג געטראַכט! היינט האָט דאָך גאָט געגעבען אויגען אויך, אַז זיי זאָלען אומעטום קוקען, נישט אויסצו־לאָזען חלילה קיין שום זאַך, בײַ אַזוי פיעל אַרבייט וועט גאָר קיין וואונ־דער נישט זיין, אַז לייבציכע פערפּלאָנטערט זיך אַ מאָל, מישט אויס, ווי מען זאָגט „קאַשע מיט מאָהן" עטליכע מעשיות אינאיינעם, אין דער האָ־פענונג, אַז מען וועט זיך אָנשטויסען, ניש'קשה, און איטליכע וועט פונ'ם אויסמישעניש אַרויסנעמען דאָס, וואָס איז איין אנצוהערעניש אַקעגען איהר.

— למען השם, זיך נישט געקוועטשט! אַז דעם מגיד, געדענק איך, איז דאָס צינגעל אַראָבגעפאַלען, האָט ער, דער זיידע, איהם געזאָגט עליו השלום: שאַ האַלט זיך, זייט מוחל, איין, קוועטשט זיך נישט אַזוי— רעדען... אַז עס הויבט אָן צושפּאַרען, נישט געפּריווט זאָל מען ווערען, שפּאַרען אָט דאָ אונטער דעם לעפעלע, איז איין ברירה: עפען אַ מויל, ברען אָב, גיב אַרויס וואָס דאָרט אין דיר איז און האַלט נישט... אָהאָ, האַלט ער זי עס אַביסעל! נאָכגעיאָגט. געחאַפּט און האַלט זי. דאָס שען בחור'ל, יאָ־האָ־האָ!

אָט די דאָזיגע לייבציכעס ווערטער זענען געזאָגט געוואָרען אַקעגען דער הייזעריגער און דער מעוברת'דיגער יודענע. און חאַפּענדיג דערוויל אַ קוק אויף די קינדער דאָרט, וואָס שפּילען זיך אין זשמורקעס, זעהט זי, ווי שלמה'לע יאָגט זיך נור נאָך פראַדלען, אַלץ מיט איהר און לאָזט זי פונ'ם אויג נישט אָב.

— אוי, גיטעלע, איך האַלט עס נישט אויס! — מאַכט לייבציכע, שאָקלענדיג מיט'ן קעפּעלע פון דערווייטענס צו פראַדעלס מאַמע — אוי, איז זי שען, אייער פראַדעלע, ס'איז איהר אין פנים נישט אַריינצוקוקען מי אין דער ליכטיגער ען!

— גיט איהר נאָר קיין עין־הרע נישט! ענטפערט אָב גיטעל־

באַס האַלט אין אַ שמועס מיט אַ פּאָר ווייבער איבער דער דאָליע זייערע.

— ספּוי־טפוי! — שפּייט לייבציכע, פּערדרעהענדיג די נאָז מיט אַ ווינק אויף יענער מיט דער ספּאַזמע — אַ געניצען אַביסעל, אַ שפּייען!... ביים אָבשפּרעכען אַ גוט אויג די באָבע, מיר צו לאַנגע יאָהר, מיידעלוויז, שען בין איך געווען ווי גאָר די וועלט, מען האָט זיך אויף מיר געהאַנגען. מאַכט זיך אַ מעשה פּלוצלים גאָר אומגעריכט... שאַ, שרה׳ניו, דו ביזט דאָך עס מחויב צו געדענקען — דרעהט זי זיך געשווינד אוים צו שלמה׳לעס מאַמע — קוק נאָר אָן דאָרט, אין מחשבות׳ן, דיין בחור׳ל! לויפט איהר נאָך ווי אַ קוה אַ קעלבעל, פּראַדלען. האַ? זעהר אַ שען פּאָרעל... הלואי אין גיכען, רבונו־של־עולם, זאָל יאחנע־סאָסיע דיר זאָגען מזל־טוב! געדענק מיינע ווערטער.

— אַנ׳איינפאַל אַביסעל, נאָך אַזוי יונג!

— ביזט עס, שרה׳ניו, מחויב צו געדענקען די מעשה אַ מאָל, אַ מאָל בשעת דער בהלה. וויפיעל, האַ, מיינסט־דו, איז מיר דענסטמאָל געווען צו דער חתונה? מיינער איז נישט מעהר געווען ווי אַ יאָהר אַכט־ניין, און אפשר טאָקי נאָך וויניגער

— אודאי מיט עטליכע יאָהר צוריק, בשעת דער בהלה פון די שקאָלעס, נישט היינט געדאַכט, ווען דענסטמאָל פּראַדעל זאָל זיך אונטעררוקען, הע־הע! וואָלט געווען טאַקי די רעכטע צייט. מסתמא איז דאָך עס נישט בעשעהרט. אַצינד איז עט, נאַרישקייטען...

— יאחנע־סאָסיען זענען גאָך, ברוך השם, די אויגען נישט ארוים... אָט זעה איך, זעה! — די דאָזיגע לעצטע פּיער ווער־טער האָט שוין לייבציכע געזאָגט דער יודענע מיט די פּערזאָטע־נע אויגען, וואָס האָט איהר אָנגעטאָן כבוד, גלייך ווי די אַלע אַנדערע דאָ, און דאָס קינד מיט דעם קעפּעל כמעט אונטער דער נאָז איהר אונטערגערוקט. לייבציכע האָט ווי אַ גניטע עס בע־

טראכט, דערויף פאמעליך געבלאזן, אנגעהויבן צו דערצעהלען מכח דעם א לאנגע מעשה, און פערקראכע וויט, אזוי אז זי האט דער־וויל איז שלמה׳לען זיך פערגעסען.

שלמה׳לע האט געמעגט בענשען גומל. ווען נישט די מעשה, וואלט ער, חס־ושלום, ווי די בידנע קאץ נעבעך אמאל, טרוקען פון לייבציכען נישט ארויס!..

.11

מען קען זיך שוין פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ טעם „ביצה” קען האָבען נאָכדעם אַז מען טוט אַ לעק פון יענע זאַכען, צו וועלכע דער יצר־הרע גיט אונטער אַ חשק. גיה פערשפאַר זיך, לערען און טראָג זיך איבער מיט אַלע געדאַנקען העט־העט אין אַזאַ צייט, אין אַזאַ אָרט, גאַנץ ווייט און פרעמד פון דיר, בשעת פאַר די אויגען שטעהט דאָ גאָטס וועלטעלע מיט שענע גוטע זאַכען, וואָס ציהען דיך בײַ דער נשמה: נאַ, פערזוך, ניש׳קשה, און ווייס פון דיין חיות צו זאָגען! שלמה׳לע איז אַצינד עפּעס ווי דערוויטערט געוואָרען פון „יענעם עולם”. אין וועלכען ער איז געווען אַריינגעטאָן פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא ווי אַ מאָל. עס גלוסט זיך איהם דאָס, יענס און ער האָט אין זינען הבלי־העולם. דאָס שטיקעל „לייענען” פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס׳איז, זופט אָב אַ בלעטעל גמרא אין־האַכעניש, אינדאַיילעניש עט אַזוי, אַבי גע׳פּטר׳ט, איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען טייל טאָג אַרום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני געננ, נייע מיני חברים, זיין גלייכען, נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם, וואָס מאַכט עס אויס? אַבי זיי זענען איהם צום האַרצען, עס פערברענגט זיך מיט זיי די צייט, עס שמועסט זיך, עס טראַכט זיך און עס פיהלט זיך עפּעס אַזוי גוט, אַזוי געשמאַק...

שלמה׳לע חאַפּט זיך עפּטערס אַריין צו אײַזיק דעם שמיד אין קוזנע, בעזונדערס, ווען אין־דרויסען איז נאַס, קאַלט און איהם איז עפּעס אומעטיגליך אויף דעם האַרצען. ער זיצט זיך דאָרט אין אַ ווינקעל און קוקט פערטראַכט. אין קוזנע איז טונקעל, אַקעגען איהם פאָכט הייזעריגליך אַ לעדערנער, געלאַטעטער בלאָזזאַק. ער טוט אַ בלאָז און אַ זייל פונקען שפּרינגען, טאַנצען ווי די רוחות אין אויבען, עס קומט איהם דערבײַ פיר יענע מעשה אין חומש, אַ מאל, אַ מאָל — ווי אברהם־אָבינו זיצט מרה־

שחורה׳דיג און דרעמעלט. די זון געהט אונטער. עס איז אַ נעבעל — און אַט אין איין אויבען רויך און אַ פלאַם־פייער... די פונקען שפּרינגען און שלמה׳לעס געדראַקען פערפליהען ווייטער־ווייטער; עס מאָלט זיך איהם עפּעס משונה׳דיגע צורות, דרעהענדיג זיך צווישען די פונקען און דראַפּענדיג זיך פון דאָרט אויף די אָבגעשיינטע וואנד אַקעגען. עס בייטען זיך די געשטאַלטען, אַרויס־אַריין, ביז עס טוט איהם שיינענדיג זיך אַ וויי׳פראַדעל! ער ווערט צוקאָכט, נעהמט זיך מיט גרויס חשק זי צו בעטראַכטען, קוקט־קוקט און דערזעהט בעשיינפערליך די ליכטיגע צורה פון אייזיקען, וואָס הידעט־אונטער, פערגרעסערט אַלץ דאָס פייער. פלוצים, אין דער הייסער מינוט טאַקי, חאַפּט אַייזיק פונ׳ם העלישפייער אַרויס מיט צוואַנגען אַ גליהענד שטיק אַייזען, און האַלטענדיג עס אַזוי אויף דער „קאָוואַדלע״ מיט איין האַנד, שלאָגט ער עס מיט דעם האַמער אין דער אַנדערער האַנד, בשעת אַ געזונטער, ברייט־ביינעדיגער, צו־חראַסטעטער בחור, בעוואָפענט מיט אַ גרויסען, שווערען האַמער קלאַפּט דערויף אַקעגען. אַייזיק איין קלאַפּ, דער בחור צוויי; אַייזיק אַ דרעה דעם אַייזען אַהער, דער בחור — קלאַפּ; אַייזיק אַ דרעה אַהין און דער בחור קלאַפּ־קלאַפּ, אַזש פונקען פליהען... ס׳איז דאָ פאַר שלמה׳לען וואָס צו זעהען, אַ מאָל עפּעס אַנדערש, ס׳איז דאָ פאַר איהם אויך וואָס צו הערען — די אַרבייט האָט ליעב אַ המצאה, אַ ווערטעל, עס זאָל געטאָן ווערען לעבעדיג, פרעהליך. דאָרט ווערט אויך דערצעהלט שרעקליכע מעשיות, וואָס דאָס לייב גרוילט הערענדיג זיי. אין מענשען צום רעדען איז, ברוך־השם, נישטאָ קיין מאַנגעל. ס׳איז דאָ גענוג, אי אייגענע, אי פרעמדע, וואָס קימען געבען אַרבייט: דער קימט מיט אַ שטימפּע האַק, יענער קומט מיט אַ צעבראָכען מילעכדיג קלינגעל, אַנ׳איבערגעדרעהטען שלאָס, איינער קומט פידקאָוועס אַ פערד און דער אַנדערער אַרויפציהען אַנ׳אַייזערנע רייף אויף אַ ראָד. — אַייזיק אַליין איז בטבע געווען זעהר בערעדעוודיג, אַ צוגעלאָזטער מענש, מיט אַבי וועמען זיך אַריינגעלאָזט אין אַ ברייטען שמועס. בעזונדערס האָט ער ליעב געהאַט אַריינלאָזען זיך אין חקירות. געבען יענעם צו פערשטעהן דעם שפּיץ פון אַ זאַך, און דערקלערען, פאַר וואָס אוז יענעם אַזוי און איז נישט אַזוי? פאַר וואָס נעזולעכער, אַ שטייגער, זענען אין דער נאָז אונטען, נישט אויבען, די לופט צו אָטעמען איז דאָך פון אויבען פרישער, ריינער ווי פון אונטען, מחילה? אַזאַ קשיא האָט ער זיך געקענט פרעגען, פערקנייטשענדיג זיך גאַנץ ערענסט, און דערנאָך פערענטפערן עס מיט אַ גוט שמייכעלע, אַזוי: דאָס איז, פערשטעהט איהר

מיך, גאַנץ שכל'דיג! כדי דער רעגען זאָל אַהין נישט אַריינרינען, איז
דער נאָז, פערשטעהט איהר מיך. נאָך און נאָך קשיות אַזעלכע פלעגט
ער פרעגען, וואונדערענדיג זיך אויף דעם סדר־העולם, אויף די ווערק
גאָטס און זיין פיהרונג אין דער וועלט, אַלץ: פאַר וואָס, פאַר וואָס,
און לסוף אויסדרינגען על פי חקירה, אַז אַזוי ווי עס איז, אַזוי מסתמא
בעדאַרף זיין, אַזוי מסתמא איז גאַנץ גוט, גאָט, ניש'קשה, איז גערעכט,
די קאַץ האָט דעריבער שאַרפע נעגעל, כדי זי זאָל זיך קענען דראַפּען
אויף די גלייכע ווענד, דאָס פערד האָט דעריבער אַ ווידעל, כדי אַראָב-
שמייסען פון זיך די פליגען, און די פליגען ווידער האָבען דעריבער-
פליגעל כדי געשווינד טאַקי אַוועקצופליהען... לערנען האָט אַייזיק דער
שמיד דוקא גאָר ניט געקענט, פונדעסטוועגען האָט עס איהם כלל נישט
געשאַדעט צו די חקירות זיינע, צו הייסען ביי'ם עולם: אַייזיק דער חקרן,
לערנען מיט חקירה זענען אַ פּנים גאָר צוויי בעזונדערע זאַכען.

געוויס שוין האָט דאָך אַייזיק דער שמיד די גאַנצע וואָך זיך אויס-
גענומען, שטעהענדיג אין אַ צעלעכערטען לעדערנעם פאַרטוך, אָהן אַ
קאַפּאָטע ביי זיך אין קוזנע און זאָגענדיג דאָרט חקירות, נאָר נאָך שענער
אויסגעזעהען האָט ער שבת און יום־טוב פאַרנאַכט אויפ'ן שולהויף. ער
שטעהט זיך דאָרט אָנגעטאָן אין אַ לאַסטיקענע זופּיצע, אויפ'ן קאָפּ
אַ שטריימעל, גלייך מיט אַנדערע בכבוד'יגע בעלי־בתים, און דרשה'ט
פאַר אַ רעדעל מענשען אַרום איהם, אַריינשטעקענדיג איין האַנד אין דעם
גאַרטעל ביז דעם גראָבען פינגער. אַלץ וואָס ווייטער פערגרעסערט זיך
דאָס רעדעל, עס ציהט אימליכען עפּעס ווי אַ מאַגנעט צוגעהן נעהענטער,
צולעגען איין אויער און האָרכען, וואָס זאָגט אַייזיק דאָרט עפּעס אַזוינס.
עס געהט דאָרט אַ שמועס איבער צימעס, דערנאָך אַ חקירה: וואָס צימעס?
וואָס טייטש צימעס? מען קומט פון דעם ענין אַרויף אויף פאַסטערנאַק,
און אייזיק נעהמט זיך דערקלערען על פי חקירה, פאַר וואָס פערלירט
פאַסטערנאַק דעם טעם באַלד נאָך דעם ערשטען דונער. ער פערפוטעט
זיך אין דער חקירה און פערקריכט אויף קראָפּיווע: פאַר וואָס קראָפּיווע
זייהט מען נישט און עס וואַקסט? — הערסטו! טוט ער זיך אַ דרעה צוריק,
הערסטו, אָט דעריבער טאַקי, וואָס מען זייהט עס נישט, וואַקסט עס
אַליין. אויך די אייגענע מעשה, פערשטעהט איהר מיך, וואָס מיט
נאַראָנים... גאָט, ניש'קשה, פערשטעהט, פערשטעהט איהר מיך, אַז
אַזעלכס בעדאַרף אויף דער וועלט אויך זיין, פערשטעהט איהר מיך. אין
דעם רעדעל ווערט פרעהליך, מען האָט משונה הנאה און מען לאַכט

חדוה אָבער איז נאָך גרעסער, ווען עס קומט אַמאָל אוים אַ שפּאַרעניש דאָרט צווישען אייזיק דעם שמיד און לייזקען, דעם צווייטען חקרן אין דעם שטעדטעל. לייזקע איז אַ געוועזענער אַרענדאַר, אַ ישוב׳ניק, וואָס אויף דער עלטער האָט ער זיך בעזעצט אין דעם שטעדטעל, כּדי צוגעפינען זיך צווישען יודען, הערען אַ „ברכו", אַ „קדושה" און לעבען, ווי גאָט האָט געבאָטען. לייזקען איז די נאָז פערלענגט, עפּעס אָנגעדראָלען, דע־דיבּער אַז ער רעדט, קומט אוים געפּאָנפּעט און אַמאָל אויך עפּים ווי געפּייפּט. לייזקע קען בעל־הבּתיש לערנען, קוקט אַריין אין אַלטע יודישע חקירה־ספרים און צווישען איהם מיט אייזיקען איז תּמיד אַ שפּאַרעניש. לייזקע פעררופט זיך אַלץ אויף אַנדערע חקרנים, אויף אַ ר י ס ט ו, אויף דעם „ספר־הבּרית" וכדומה נאָך אַזעלכע, און ער אַליין איז נישט אַזאַ בעל־מוח; אייזיק דער שמיד אָקעגען שטעלט נור אויף זיין שכל, ווייסט נישט פון קיין אַריסטו און געהט אין חקירה אויף זיין אייגענעם דרך. בעזונדערענס בעריהמט איז זייער שפּאַרעניש איבער באַנקעס — פאַר וואָס שטעהט אַ באַנקע צו פעסט צום לייב און פאַלט נישט אַראָב? לייזקע זאָגט:

— אַזוי איז די מעשה, רבותי! דורך דעם שטעק מיט דער ברע־נענדיגער ליכט, וואָס מען טוט אין דער באַנקע ווערט זי, אַט אַ־פּנים, אויסגעלעדיגט פון דער לופט. היינט געדענקט־זשע, יודען! אַזוי ווי מיר האָבען אַ קיימא־לן, אַז די נאַטור האָט פיינד לעדיגקייט, בכן, רבותי, ציהעט זיך דאָס לייב, אַט אַ־פּנים, פערנעהמען דאָס לעדיגע אָרט אין דער באַנקע.

— וואָס מיר שטעק, וואָס מיר ליידיגקייט־שמיידיגקייט! — זאָגט אייזיק מיט אַ שמייכעלע גאַנץ רוהיג, נעהמענדיג זיך פאַר׳ן בערדעל — און פריהער וואָס איז דען, זאָלט איהר מיר געזונד זיין, די באַנקע געווען נישט לעדיג? לופט האָט דען אַ ממשות? אדרבה, פּרוווט זיך אויסציהען אויבען אין דער־הויך אויף דער לופט, אויב ס׳איז אַזוי. און גאָר אַ־חוץ דעם, וואָס איז עס גלאַט פאַר אַ לשון — אויסגעלעדיגט דורך אַ שטעק מיט דער ליכט!

— דאָס איז נישט מיין לשון — פאָנפּעט בייזליך לייזקע — אַזוי זאָגט אַריסטו. איהר הערט? אַריסטו!

— אָווא, אַריסטו! אַ קאַטאָוועס אַביסעל אַריסטו! אַ רב איז ער דען, וואָס פּסק׳ט שאלות, האַ!

— אָבער אַז אַזוי שטעהט דאָרט אין אונזערע יודישע חקירה־ספרים! זאָגט לייזקע שוין שטאַרק אויפגעבראַכט.

— וואָס טויג מיר, וואָס בײַ אײַך, זאָלט איהר מיר געזונד זײַן, שטעהט אַלץ דאָרט, דאָרט! איך אַליין שטעה, ברוך־השם, אַזוי פיעל יאָהר שטעה איך אין קוזנע בײַ׳ם אויבען. דאָרט ברענט אַ פייער, אַביסעל אַ גרעסערס פון אײַער ליכט, און פונדעסטוועגען גאָרנישט, נישט דאָס וואָס די באַנקע... פאַר וואָס?

— ע־ע, וואָס האָט מען צו רעדען מיט אַ יונגעל! — טוט לייזקע אַ זאָג, אַ מאַך געבענדיג פאַר גרויס פערדראָס מיט דער האַנד, און געהט אַוועק, נישט אויסהערענדיג, ווי אַייזיק דערקלערט דעם עולם אויף זײַן דרך דעם שפיץ, וואָס אין דער באַנקע שטעקט.

אַייזיק דער שמיד, אַ יוד, אַ זיידע, ברוך־השם, וואָס האָט שוין דערלעבט אייניקלעך פון זײַן עלטסטער טאָכטער, בײַ איהם אויף קעסט מיט דעם מאַן אַ וואויל־לערנער, איז מיט אַלע פאָסטעמקעס זײַנע געווען טאַקי נור עפּיס אַ יונגעל — אַיין אַלטער־יונגעל, וואָס איז אַ חידוש צווישען יודען. נאָך דער גרויסער מרה־שחורה, וואָס דערוואַקסענע יודען, בעווייבטע, מאַכען אָן מיט זייערע ערענסט־פינסטערע פּנים׳ער, מיט זייער זאָרגען אָך־און־וועה, און ביטער־זוויערען מוסר־זאָגען תמיד, איז אַייזיקס פריינדליכע־פרעהליכע צורה געווען שלמה׳לען אַזוי טייער גוט, אַזוי צום האַרצען, ווי די ליכטיגע זון בײַ׳ם בעווייזען זיך איהרם פון די פינסטערע וואָלקענס, און דער גאַנצער שטייגער שטועס זײַנער מיט אַלע זײַנע אַגדתאָ׳ס איז איהם געווען אַזוי געשמאַק, גאָר אַ דערקוויקעניש, ווי אַ שטיקעל חקירות נאָך אַ משונה־פריקרע האַלב בלעטעל גמרא. דאָס יודיש קינד, וואָס קוים שטעלט זיך עס אויף די פיסלעך, יודעלט מען עס שוין, מאַכענדיג אוים איהם אַ קליין יודעל; וואָס זײַן יוגענד פערשווינדט גיך ווי אַ חלום און ווערט, אַז־אָך־און וועה צו איהם, פעראומערט, געעלטערט פאַר דער צייט — אָט אַזעלכס נעבעך פיהלט זיך עפּיס ווי ניי־געבאָרען אין דער געזעלשאַפט פון אַ מענשען, וואָס איז צו איהם צוגעלאָזט, ווייזט איהם אַ גוטע מינע, וואָס איז אַליין אויך נאָך גאָר אַ קינד, וואָס רעדט מיט איהם איין לשון, און געהט איהם אַריין אין דער נשמה מיט זײַנע מעשיות. דאָס קינד לעכצט נאָך אַזעלכען, נאָך זיינם אַוואָרט, ווי אַ דאַר ז[illegible] בשעת די גרויסע היצען נאָך אַ טראָפּען וואַסער, און ווערט צו איהם צוגעזאָטען מיט לייב און לעבען. נאָר אַזעלכע יונג־אַלטע מענשען

אָבער איז זעהר שווער בײַ אונז צו געפֿינען, וואָס ווײַטער־ווײַטער ווען פֿון זײַ נישט זײַן אפֿילו אויף קיין שהחיינו. אין שלמה'לעס צײַטען איז נאָך, אויף זײַן מזל, געבליבען אַ פּאָר לײַט אַזוינע אין זײַן שטעדטעל — אײַזיק דער שמיד, אײנער, און הערצעל קײלעס דער סטאָליער, דער צווײַטער. בײדע האָבען געווירקט אויף שלמה'לעס גײַסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס יונגע פֿײַערל, בײדע זענען איהם געווען זעהר טײַער און צו בײדע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען.

הערצעל קײלעס איז געווען, ווי אײַזיק, שוין אין די יאָהרען, אַ טאַטע פֿון קינדער, אויך אַ דאַרער, אַ בלײַכער, ווי ער, מיט דעם אונטערשײד נאָר: אײַזיק איז אַ הויכער און הערצעל אַ קלײנינטשקער, נידריג געוואַקסען, אײַזיק איז געווען תּמיד רוהיג, געלאַסען, גערעדט אויף אײן שטימע גלײַך, נישט גערדעהט, געשריגען, זיך נישט געיאָגט, גע־היצט און נישט אַרויס פֿון די כּלים, אַזוי ווי עס פּאַסט טאַקי פֿאַר אַ חקרן. אַקעגען־זשע הערצעל איז אַ שפּירט, בײַ'ם רעדען בײַט זיך איהם די שטימע און ער גיט פֿון זיך אַרויס משונה'דיגע קולות, אַ מאָל אויך מיט אַ קוויטש. דער שמועס זײַנער איז געהאַקט, געבראָכען, לאָזט זיך אויס, פֿאַר גרויס אײַלעניש, מיט אַ ווינק, אַ מאַך מיט דער האַנד. נאָר עפּיס נישט אַזוי ווי ער וויל, קאָכט ער, זידט און צאַפּעלט מיט אַלע גליעדער, אינגאַנצען טאַקי אַ פּ אָ ע ט מיט די בײנער, אַזוי משוגע, אַזוי קאַפּריזנע, אַזוי אויפגעבראַכט ווי אַ פּאָעט. און באמת האָט אין איהם טאַקע עפּיס אַזוינס געבורטשעט — עס האָט אין איהם געשטעקט אַ גײַסט פֿון אַ ק י נ ס ט ל ע ר. דער דאָזיגער גײַסט זײַנער האָט אינוועניג אין איהם ווי דער סמבּטיון נישט גערוהט, זיך געריסען מיט אַלע קרעפֿטען אַרויס, זיך צו אַרויסווײַזען אין אַלערלײ האַנדאַרבײט. די סטאָלערײ איז בײַ איהם געווען נישט אַזוי וועגען דער פּרנסה, ווי צוליעב דעם פֿערגעניגען, וואָס ער האָט דרינען געהאַט — צו מאַכען אַ כּלי. ער האָט געקענט אוועקזיצען איבער אַ שטיקעל אַרבײט מעהר וויפֿיעל מען בעדאַרף. פֿערציהרען עס מיט צאַצקעס, שניצערײ, האָטש יענער האָט גאָר אַזוי פֿיעל נישט פֿערלאַנגט, נאָר צוליעב דעם אַלײן, עס זאָל זײַן שען... ער האָט געזעהן ליפּאָ־ראובן'ס מאָלט „א ו ש פּ י ז י ן", אויפֿ־צוהענגען עס אין סכּה, אַרײַנדרעהענדיג אַהין, ווי אין נח'ס תּבֿה, אַלערלײ חיות און עופֿות, נעהמט ער און מאַכט „אַ רבּי יוסי" — אַ גע־מעל אַזעלכעס, וואָס שטעלט פֿיר אַ מעשה פֿון דער גמרא: ווי רבּי יוסי (אויסגעמאָלט מיט אַ גרוי שפּיציג בערדעלע אין טלית און תּפֿילין)

דאַווענט אין איינער פון די ירושלים׳דיגע חורבות און הערט דאָרט אַ בת-קול, וואָס ברומט ווי אַ טויב (שטעהט אויסגעמאָלט עפּיס אַביסעל משונה), זאָגענדיג: „אוי, ווערה איז די קינדער, וואָס פאַר זייערע זינד האָב איך חרב געמאַכט מיין הויז, פערברענט מיין הייליגען פּאַלאַץ און זיי האָב איך פערטריבען אין גלות צווישען די אומות!“ מבינים אין דעם שטעדטעל האָבען זאַט אָנקוקען זיך נישט געקענט אויפ׳ן געמעל און געזאָגט, אַז עס איז איינס טאַקי אין דער וועלט. רבי יוסי איז נאָך יאַק רבי יוסי, אָבער די טויב, די ברומענדיגע טויב, רבונו-של-עולם, ס׳איז עפּעס גאָר אַ גוואַלד!... הערצעל האָט אויך געשפּילט פידעל, נישט אויף חתונות חלילה, דערויף איז דאָך געווען דער יודישער כלי-זמר, פייטעל, אויף די וואָכענדיגע טעג, און קאָנדראַט דער גוי׳אישער אויף שבת, ביי דער כלה אויף דעם „פאָרשפּיעל“ — נאָר גלאַט אַזוי זיך האָט ער זיך געשפּילט. זומער פאַרנאַכט, אַז די שטאָדט-בהמות זענען שוין געקומען פונ׳ם פעלד, ליגען זיך, שוין אויסגעמאָלקענע, אויף דער גאַס! אוים די קוימענס ציהעט זיך פאַמעליך עפּעס ווי פערשלאָפען העל-גרויע ווילען רויך, וויבער שטעהען ביי די פּריפּעטשיקעס, קאָכען וועטשערע: ערגעץ פון דערווייטענס, פון אַ טייכעל פערטראָגט זיך אַ קוואָקען פון זשאַבעס און זשוקלעך טראָגען זיך זשוזשענדיג אַרום אין דער לופט — דענסטמאַל צוגיסט זיך געוועהנטליך הערצעל אויף אַ פידעלע, שטעהענדיג אין דרויסען, ביי זיך אויפ׳ן גאַניקעל, באָרפים, אין איינע תחתונים, מחילה. קינדער מיט שטיקער ברויט און האַלבע אייער פערזאַמלען זיך אַרום איהם; שטאָפּען אָן פולע מיילער, שטעלען אויף די אויערלעך, גאַפען און הערען. הערצעל פידעלט און זינגט אונטער, פידעלט און מאַכט זיך נאַריש מיט די קינדער, טוט אַ פידעל און שטעלט זיך אָב, עס אַרט איהם עפּיס, ווייטער אַ פידעל און — הע-הע! ער איז שוין אין כעס. אין דער-ערד אַריין די פידעל, אוים שפּילען, הערצעל האָט זיך צושפּילט — און באַלד לאָזט זיך איבער דער גאַנצער גאַס הערען, ווי אַ תקיעה-גדולה אַ לאַנגער, אַ משונה-ווילדער קוויטש!... הערצעל האָט אויך ליעב געהאַט אָבגעבען זיך מיט זייהען און פלאַנצען ביי זיך אין גאָרטען. עס האָט געהייסען, ביי איהם איז דאָ אַ ביכעל, אַ „ספר-הרפואות“, וואָס געהט אין דער משפחה זיינער איבער בסוד-סודות פון טאַטעס צו קינדער, אין וועלכען עס שטעהט בעשריבען די טבע פון אַלע מיני גראָזען און קרייטעכצער, מיט די סגולות זייערע צו איטליכער קראַנקהייט בעזונדער, אַ שאַד נאָר כ׳לעבען, וואָס איז שטאַרק פער-

באַטען מיט אַלע פּער׳באַטענישען, אַסור־חוי״, דערמיט זיך צו בענוצען זיסט, וואָלט ער פּשוט טאַקי געקענט מחיה־מתים זיין. אויף כּפּרות פּעריל, אַלטע גוי׳עס, טאַטערקעס מיט זייערע קרייטע־צער! הערצעלס שטייגער לעבען איז איבערהויפּט נישט געווען לייטען גלייך, ווי ביי אַנדערע יודען — קיין שיינקעל אין שטוב ביי איהם נישטאָ, חוץ קיה איז נאָך אין שטאַל דאָ אַ פּאָר אָקסען, אַ פערד אויך, אַ פּויער, טראַחים, אויף שכירות, אויך אויף צו אַקערן, בעאַרבייטען די פעלדער, וואָס זענען איהם איבערגעגאַנגען בירושה פון זיינע עלטערן, אַ הונט, עס פאַרשטעהט זיך, איז אויך געווען, דער איינציגער יודישער הונט אין דעם שטעדטעל. אין שול אַריין איז הערצעל געגאַנגען זעהר זעלטען, נישט דערפאַר ווייל ער איז געווען אַיין אַפּיקורוס, האָט נישט מורא געהאַט פאַר גאָט, חלילה! אדרבה, ער האָט געגלויבט אפילו אין רוחות, מורא געהאַט, געציטערט ווי געוועהנטליך אַ יוד. נאָר וואָס דען? גלאַט אַזוי זיך, גאָר אָהן אַ שום טעם. דאָס איינענע טאַקי מיט עמיצען אַנדערש, ער זאָל פאַרפעהלען נור אַ מנחה, וואָלט מיט איהם געהאַט צוטאָן אַ וועלט מענשען — ס׳טייטש, הולטיי, אַנזעצען אַ מנחה! הערצעל אָבער האָט זיך געמעגט אָנזעצען הונדערטער מנחות און גאָר־נישט, קיינער האָט זיך דערוים גאָר נישט געמאַכט, ווייל ער איז פאַר־רעכענט געווען ביי איטליכען פאַר אַ יונגעל, אַ צוטראָגענע מין בריה, מ׳שטן׳ס־געזאָגט. היינט טאַקי האָט מען נאָך מורא געהאַט, צו־וואָס זאָל מען זיך דאָ נאַרען, פאַר זיין קוויטש אויך. איז ער געקומען אַ מאָל אין שול, איז זיין בעסט אָרט געווען צווישען יונגלעך ווייסע חברה, הינטער דער בימה, עס ווערט דאָרט אַ לעבען, אַ גערעדעריי, אַ גע־שטופּעריי, און דאַוונען נישט קיין וואָרט, דער שמש מעג זיך, פון יוצא וועגען, שרייען: שאַ! און שענע בעלי־בתים מעגען פּאַטשען אויף די שטענדערס, מיאוס־קרימענדיג זיך, און מאַכען. אי, אי!

הערצעל־קיילעם איז געווען פאַר שלמה׳לען אַקוראַט ווי גע־ווינשען. די דאָזיגע צוויי, פערשיידען אין די יאָהרען, זענען געווען עפּיס ווי איינס אין זייערע געפיהלען. דאָס וואָס שלמה׳לען האָט עפּיס אַליץ געמאָנטעט, אינעווייניג אין איהם געבורטשעט; אַזוינס וואָס לאָזט זיך נישט דערקלערען, אַ מין ציהעניש אַזעלכס, וואָס אָהן אַ נאָמען; עפּיס אַזוינס, וואָס איז נישטאָ ביי אַלע פערזאָרגטע, שענע יודען אין דעם שטעדטעל, מיט וועלכע ס׳איז איהם עפּיס ענג, עס קוועטשט איהם.

שטיקט אידם נור צום חלש'ן — אָט דאָס האָט ער, די נשמה ויינע, דערשמעקט, מעשה־שטן, אין הערצעל־קיילעס. און לויט ווי עס ווייזט זיך שפּעטער אַרויס, האָט דער יצר־הרע קיין בעסערן חבר פאַר שלמה'לען טאַקי גישט געקענט אָבזוכען.

איזיק דער שמיד און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר, וועלכע האָבּען זיך גערעכענט בּיים שטעדטעלדיגען עולם פאַר בּכבוד'יגע בּעלי־בּתים, זענען דערמיט געווען אַ חידוש צווישען די אַלע אַנדערע בּעלי־מלאכות דאָרט, אין יענער צייט — דאָס אייגענע טאַקי, וואָס אַ יוד מיט אַ אויבּעל דענסטמאָל, אָדער אַ יוד מיט אַ „פּאָטאָמסטוואָ" דערנאָך, און אַ יוד מיט אַ טיטעל „סאָוועטניק" היינט. בּיי וועלכע „שרייבּערלעך" איז אָנגעשטאַנען צו עסען פיש שבּת, בּימים ההם, און שררות צו טאַנצען אויף בּעלער בּזמן הזה. ס'איז דאָך בּאמת טאַקי אַ וואונדער: בּעלי־מלאכות — און אַ פּנים פון מענשען! יודען — און אַזאַ כּבוד!!...

יאָ, אַזוי טאַקי! ווי יודען בּיי די אומות־העולם, אַזוי זענען בּעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד בּיי יודען. מעגליך, אַז היינט נאָך ליגען זיי אויך אין דער ערד, אָבּער פאָרט ניט אַזוי טיעף ווי אַ מאָל. היינט זענען בּעלי־מלאכות צווישען יודען דאָך נישט פעראַכט. דער עולם פערהאַלט זיך אַקעגען זיי שוין, פריינדליך, ווי עס געהער צו זיין. מיוחסים נאָר, צוויי־פּנים'דיגע, זענען אַקעגען זיי אין הארצען אַנדערש ווי מיט'ן מויל. אויך טאַקי ווי עס געהער צו זיין. נאָר אַ מאָל אָבּער, און בּפרט נאָך אין אַזאַ מקום תורה און יחוס ווי דאָס שטעדטיל ק.... זענען בּעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד טיעף ניין איילען — זעהר שטאַרק דער־נידעריגט. האָבּען אַ בּעל־מלאכה אין דער משפּחה, אַ שניידער, אַ שוס־טער, אַ שטייגער, איז געווען אַ פלעק, אַ שאַנדע. עס האָט זעהר אָפּגעשאַדט צו אַ שידוך. איז בּעלי־בּתי'שען גראַד פלעגט מען אין שידוכים

וכען יחוס, פלעגט אויסגראָבען פון דער ערד רבנים, לומדים, שוחטים, חזנים, בטלנים, און בעגראָבען דעם בעל־מלאכה, טאָמער האט ער זיך געפונען אין דער משפחה. דאס הייסט פאַרלייקענט זיין געביין: עט, ווייס איך וואָס, גאָרנישט, פערדס פוס־פּיטקעווע! אַ שענקער, אַ אַרענדאַר, אַ בעל־אַכסניה, אַ קרעמער, אַ מלוה, זיי דאַרגעגען זענען געווען נישקשה. אדרבה, זעהר פיינע מחותנים, אין שטאָדט געהייבענע בעלי־בתים מיט אַ ברייטער דעה אומעטום: אין באָד, אין שוהל, להבדיל, און אין קהל־שטיבעל. דערקלערען לאָזט זיך עס דערמיט, וואָס קיין אַנדערע נישקשה'דיגע פרנסות פאַר לייטישע יודען זענען אַ חוץ די ניט געווען. דערפון האָט מען געקענט לעבען פאַר זיך און אַ מאָל פאַר אַנדערע אויך — מיט אַ נדבה, מיט אַ טובה און אַ גוט וואָרט. האָבענדיג צוליב זייערע געשעפטען בעקאַנטשאַפט מיט פּריצים, גרויסע לייט אין די הויכע פענסטער, איז מעגליך זיי געווען צו העלפען איינעם אָדער דעם כלל אין אַ נויטפאַל. ניט איין מאָל נאָר איז די ישועה געקומען דורך אַ פּריצישען בעל־אַכסניא, דורך אַ אַרענדאַר און דורך אַ מלוה, אַ באַנקיר הייסט עס היינט. סתם אַרענדאַרעס אין דערפער — איז זייער הויז אָפען געווען פאַר אָרעמע אורחים, וואָס זענען אויפגענומען געוואָרען מיט עסען און טרינקען און מיט אַ נדבה אויך. מיינסטענס פלעגען אַרענדאַרעס אויסוועהלען פאַר זייערע טעכטער חתנים די בעסטע בחורים פון די ישיבות. אָט אויף אַזאַ שטייגער זענען יענע געווע'ן דאָס, וואָס יששכר און זבולון אַ מאָל אין זייער צייט. זבולון האָט געהאַנדעלט און אונטערגעשטיצט יששכר'ן, וואָס האָט בעגעהרט לערנען תורה.

קהל האָט געהאַלטען בעלי־מלאכות אין דער מורא, אָבגעזונדערט פון בעלי־בתים אין פיעל זאַכען פונ'ם שטייגער לעבען. אַ בעל־מלאכה האָט נישט געטהאָרט שבת אָנטאָן אַ זיידענע קאַפּאָטע, טראָגען אויפ'ן קאָפּ אַ שטריימעל. אין בית־המדרש, אין קלויז, איז זיין אָרט געווען אויף דער לעצטער באַנק, הינטער דער בימה. צו דער תורה פלעגט מען איהם אויפרופען „החבר". נישט קיין „מורנו", אי דאָס זעהר זעלטען, צולעצט צווישען די געשטוקעוועטע עליות. דערפאַר האָט מען איהם אָבגעגעבען איינגאַנצען די ביידע „תוכחות" ווי גרוים זיי זענען, בײ איהם בלייב עס. אויף אסיפות מיט די פיינע־בריות וועגען שטאָדט־זאַכען איז זיין פוס נישט געווען. זיין דעה האט מען ניט געפרעגט. פאַר עזות וכדומה עפּיס אַ פערברעכען, האָט מען איהם אויסגעשייגעצט, אויך אויסגעפּאַטשט און אַ מאָל טאַקי מקיים פסק געווען אין קהל־שטיבעל. זיינע

קינדער פלעגט מען „האפּען", „אָבגעבען" אין דער דינסט, א כפּרה פאַר בית=מדרש׳ניקעס, טאַטענס=קינדער. זעהר גוט טאַקי שיקט זיך דאָ צו זאָגען „טאַטענס=קינדער", ווייל צו קינדער פון בעלי=הבתי׳שען שטאַנד פלעגען אַמאָל שטעהן צוגעשריבען כלומר׳שט ווי ברידער, כּדי צו זיין פאַר זיי די כּפּרה=הינדלעך, אָרעמינקע, ווילד=פרעמדע, ניט זייערע קרובים, ניט זייער טאַטענס קינדער. —

אַליין פאַר זיך זענען די יודישע בעלי=מלאכות אין יענער צייט געווען, ניט היינט געדאַכט, געפאַלען. דאָס אויסלערנען זיך עפּיס אַ מלאכה איז פון אָנהויב=אָן זעהר שלעכט געווען אַוועקגעשטעלט. און דערפון איז אַרויסגעקומען זעהר פיעל נישט קיין גוטע זאַכען. אַ לערענ=יונגעל ביי אַ ליאַדע בעל=מלאכה׳לע האָט בעדאַרפט יאָהרענלאַנג אַוועק=טראָגען פאַמייניצעס, העלפען אין בעלי=בתיש׳קייט דער בעל=הבית׳טע און האַפּען פעטש און קלעפּ ווי האָלץ. אַז געלערענט די מלאכה האָט ער מכּות, האָט ער זי מכּות טאַקי געקענט. ער איז געווען דערנאָך אַ פאַרטאַטש, אַ פערביטערטער, אומגליקליכער מענש. פאַר צרות ליעב געהאַט דעם טרונק. די האַנד זיינע איז געווען פריי אויף אַ קלאַפּ, מכבּד געווען אַמאָל אפילו דאָס אייגענע ווייב אויך. אַז אָך=און=וועה די לערענ־יונגלעך, נעבעך, וואָס זענען צו איהם, אין זיין צייט, אין די הענד אַריין! און ווער, משטיינס=געזאָגט, זענען עס געווען די יונגלעך, וואָס זענען אַריין צו אַזעלכען לערנען די מלאכה? יתומים, אָרעמינקע, פאַרוואָהרלאָזטע, ניט געלערענט אין קיין חדר, ניט געקענט קיין עברי— עם=הארצים; דאָך ווי שלעכט די לאַגע פון די בעלי=מלאכות איז געווען, האָט זיך צווישען זיי געפונען זעהר פיעל גוטע, פאַרשטענדיגע מענשען, אויך אַזעלכע מיט האַרץ, געפיהל און לעבעדיגע פרעהליכע קבּצנים.

ווי אָרעם, פעראומערט דעם בעל=מלאכה׳ס דירה האָט אויסגעזעהן פון דרויסען, אַזוי לעבעדיג=פרעהליך איז דאָרט צייטענווייז געווען פון די פּועלים בּשעת דער אַרבייט. עס שטעהט זיך, אַ שטייגער, איציק דאָס שניידעריל מיט אַ פרעסיל אין דער האַנד איבער אַ שטיקעל אַרבייט, הויבט=אָן אויף אַ קוויטש אַ מאַרש, צוקלאַפּענדיג צום טאַקט מיט׳ן פרעסיל, און חברה פּועלים; בּחורים, אַרום טיש, אַרבייטענדיג געשווינד מיט דער נאָדעל, העלפען אונטער, דער אויפ׳ן געליינקעל, יענער אויפ׳ן ביי=קולכעל, איטליכער מיט וואָס ער קען, און עס שפּילט זיך אָב אַ „מלך= עליון" טשאַקענדיג לטבעדיג, אַז מלאָכים מעגען זיך פרעהען. און

טאַקי באַל׳ר דערנאָך פערקרימט זיך איינער, נאָכמאַכענדיג אויף אַ אומע=
טיג קול דעם בדחן, ווי ער זאָגט גראַמען צו אַ בעדעקענס. אַ טייל
בחורים שפילען=צו ווי די כלי=זמר אַ שטיל טרויערדיג ניגון׳דיל, די
איבעריגע פאַרגעהען זיך ווו ווייבער אין אַ געוויין. ס׳איז אַ יאָמער,
אַ קלאָג—און פון דער קאַצען=מוזיק לאָזט זיך אויס אַ „כשר=טאַנץ״!
חברה געהט, זיצענדיג ביי דער אַרבייט, מיט דער כלה אַ כשר=טאַנץ.
אָנשטאָט „שבת״ טהוט איינער דעם אַנדערען אַ קניפּ, אַרוק=אַראָב פון
הינטען דאָס היטעל און מען שרייט=אויס זינגענדיג: וויוואַט! די בעל=
הבית׳טע, די שניידערקע, שטעלט אַנידער אויפ׳ן טיש אַ גרויסע פולע
שיסעל אָבגעקאָכטע קאַרטאָפעל, הייסע=זודיגע מיט דער שאָלעכטס, און
מען מעג געהן אָנקוקען אויף בילעטען, מיט וואָס פאַר אַ גיכקייט די
קאַרטאָפעל ווערען אָבגעשיילט, אין מויל אַריין געחאַפּט און אַראָבגעשלונ=
גען. מייסטערהאַפט! אַזעלכע בריה׳ס אויף קאַרטאָפּלעס=עסען, ווי
שניידער=יונגען וכדומה זענען, איז שווער אויף דער וועלט צוגעפינען. זיי
האָבען דרינען זיך אויסגעאַרבייט, בעקומען אַ ידיעה, ווייל דאָס,
קאַרטאָפעל הייסט עס, איז זייער שפּייז, משטיינס=געזאָגט, טאָג=
טעגליך.

דאָרט ביי די פועלים ווערען אָפט געזונגען לידלעך, אייגענע
אַרבייט טאַקי, וואס געהען דערנאָך אַרויס אויף דער וועלט, צווישען
עולם, פאַלען אַריין אין מויל צו מיידלעך, דינסטמיידלעך און בעקומען
דעם נאָמען „פאָלקס=לידלעך״. פועלים, וואָס פלעגען וואַנדערוועו, אַרביי=
טען ביי גויים אין די דערפער, האָבען אין זייערע לידלעך אַריינגעמישט
גוי׳אישע ווערטער, אַזוי אַז ס׳איז אויסגעקומען האַלב יודיש, האַלב
רייסיש. דער „תוך״ פון די לידלעך איז געווען זעהר פערשיעד׳ען. ס׳איז
געוועזען אַזוינע איבער ליעבעס. אַ דינסטמיידעל, אַ שטייגער, פאַרביינקט
זיך אין דער פרעמד נאָך איהר געליבטען. דערמאָנט זיך וויינענדיג אָן די
גוטע, זיסע מינוטען, ווי זיי פלעגען פאַרברייגנען צוזאַמען ווי אַ פּאָר
טויבען אויפ׳ן שפּאַציר, אַמאָל אין גערדיכטע וועלדער און אַ-מאָל צווישען
ווייץ און קאָרן, אָדער סתם אַ מיידעל גיסט אויס איהר האַרץ, ציהט
זיך מיט דער נשמה צו עפּיס אַ חתן, ווי אַ קליין קינד מיט די הענטלעך
צו דער שיינענדיגער לבנה. אויך לידלעך פון אַ שנור איבער אַ בייזע
שוויגער, פון אַ יתומה איבער אַ שטיפמוטער. לידלעך פון יודישע רעק=
רוטען, ווי זיי געזעגענען זיך מיט אַלע זייערע ליעבע פאַר׳ן אַוועקגאַנג
אין דינסט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָהרען. בעווייבטע געזעגענען זיך מיט

ווייבער און קינדער, יונגלעך, קליינעטשקע, נעבעך, ביים „דיאַדקע" אויף די הענד, אין ברייטע, לאַנגע פעלצלעך, צוויי מאָל אַזוי פיעל ווי זיי, געזעגענען זיך מיט טאַטע=מאַמע, ברידער און שוועסטער. אַזעלכע הייסען אין די לידלעך בידנע יתומים'לעך, וואָס ווערען, ווי פון אַ בוים אָבגעריסענע בלעטלעך, פערוואָרפען העט=העט וויט אין די קאַלטע ערטער, ערגיץ אין אַ העק, צווישען פרעמדע, גראָבע פויערען, צו פאַסען דאָרט ביי זיי חזירים, און גאָט ווייסט וואו זייער געביין וועט אַהינקומען. טאַטע=מאַמע וועלען אפילו ניט זיצען „שבעה". צווישען די לידלעך איז דאָ פיעלע איבער נגידים, קהלס=לייט און כלי=קודש, אין וועלכע זיי רעכענען זיך אָב מיט די אַלע פיינע=בריות פאַר די צרות און לייד, וואָס זיי שטעהען פון די לייט אוים, און לאָזען אוים צו זייער קאָפּ אַל=דאָס ביז מיט שאַרפע ווערטלעך און שפיציגע שטעכווערטלעך. יענע הייסען ביי זיי: יאָלדען, שמעלקעס, דאָס אויבערשטע פון שטויסעל, צימעס, לאָקש. קאַפּהאָהן=דאָס, שענע=ריינע=מורינו'עס. מען קען מיט רעכט זאָגען, אַז ביי די בעלי=מלאכות האָט געטליעט אַ פּאָעטישער פונק. זיך געלאָזט פיהלען אַ יונגע פרישע נשמה, און דערמיט טאַקי לאָזט זיך דערקלערען זייער אומגאַנג ווי חברים מיט קינדער, זייער ליעבשאַפט עד היום צו שרייבער, פּאָעטען.

קינדער זענען פון דער נאַטור אויך שטיקלעך בעלי=מלאכות, זיי האָבען ליעב צו מייסטערן, שניצען, בויען, מאָלען וכדומה. דאָס יודישע חדר=יונגעל, אַ שטייגער, נעהמט זיך מיט חשק שניצען פאָרמעס און גיסען דרעהדלעך אויף חנוכה, מאַכען המן=קלעפּלעך אויף פורים, מאָלען רייזלעך און קלעפּען אויף די פענסטער שבועות. נאָר אָנשטאָט אונטערצוהאַלטען דעם חשק ביי קינדער צו מייסטערן, דערשטיקט מען איהם נאָך באַלד אין אָנהויב מיט שטרענגע מיטעל — לאָזען זיי בעסער לערנען, זאָגט מען, נישט פאַרנעהמען זיך מיט נאַרישקייטען. טרעפט זיך אָבער אַ מאָל, אַז קינדער קומען צו בעלי=מלאכות, זענען זיי זיך פשוט מחיה פאַר גרוים פאַרגעניגען צו זיצען און צוקוקען זיך, צוהערען זיך, ווי יענע אַרבייטען, ווי יענע ריידען, זינגען, זאָגען גלייכווערטלעך. נאָך דעם אומער, פינסטערע צורות, בייזע פנים'ער און פאַרקלאָגטע נשמות, וואָס זיי זעהען פאַר זיך שטענדיג אין חדר, אין בית=מדרש און אין דער היים איז אַ פרייע מינע, אַ פרעהליך פנים, אַ גוט וואָרט, פאַר זיי גאָר אַ דערקוויקעניש. די אויגעלעך קוקען, די אויערלעך האָרכען און דאָס הערצעלע קוועלט, איז זיך מחיה

יונגלעך זענען בעלי=מלאכות, בעלי=מלאכות זענען יונגלעך. אַ די אי יענע האַלט מען אין דער מורא, זיי זאָלען האָבען תּרבות, די — תּרבות פאַר טאַטעס און יענע — תּרבות פאַר בעלי=הבתּים!

אַז אײַזיק דער שמיד און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר זענען אויסגענומען געווען פונים כּלל דערנידעריגע בעלי=מלאכות אין שטעדטיל, האָבען זיי דערמיט געהאַט צו פערדאַנקען זכות אָבות. זיי האָבען געשטאַמט פון אַ שענער משפּחה, זיך גערעכענט פאַר קרובים מיט די פיינסטע לייט אין שטעדטיל. די טאַטעס זייערע, אָנגעזעהענע, יוסטע בעלי=הבתּים, האָבען איבערגעלאָזט זיי בירושה הייזער אויפ׳ן מאַרק, דער שענסטער פּלאַץ אין שטעדטיל, און שענע שטעט אין מזרח=וואַנד, אין שוהל דאָרט. ביידע זענען געווען שכנים מיט רבּי חיים׳ן. אײַזיק׳ס הויז איז געשטאַנען אין דער רעכטער זייט פון זיינער, און הערציל קיילעס הויז — אין דער לינקער זייט. די דריי שכנים האָבען געלעבט גוט צווישען זיך, פלעגען איינער צום אַנדערען קומען אויף שמחות און גוט=יום=טוב ביטען. אײַזיק׳ס זוהן, מאיר-איצע, אַ וואויל יונגעל, מיט אַ קעפּעל צו מייסטערווען שפּילצייג, אויפטאָן הסברות אין גראַ=גערס, המן=קלעפּלעך, האָט געלערענט מיט שלמה׳לען אין איין חדר. און הערציל=קיילעס זוהן, בן=ציון, איהם האָט רבּי חיים גענומען אומזיסט פאַר אַ חבר צו זיין עלטערען זוהן, מיט וועלכען ער פלעגט לעהרנען אַ שעה אָדער צוויי שעה, ווען נאָר ער האָט צייט געהאַט. פון אַ זיידענע קאַפּאָטע און אַ שטריימעל שבּת או ום=טוב, רעדט מען שוין ניט, אַז זיי האָבען געטראָגען. די שאלה איז נאָר, ווי קומט עס, אַז טאַטענס קינדער אַזוינע זאָלען זיין בעלי=מלאכות? לייט זאָגען: „אַ קליפּה איז אין זיי אַריין, אין דער יוגענד, זיי אָפּגעריסען פון לערנען און פאַרדרעהט דעם קאָפּ מיט נאַרישקייטען, מיט יונגעלשע זאַכען. יונגלעך זענען זיי געווען און יונגלעך זענען זיי געבליבען. עס האָט אין זיי געבורטשעט די קליפּה, געבורטשעט, געבורטשעט, און וואָס איז פון זיי געוואָרען צום סוף? גאָרנישט, בעלי=מלאכות! נאָר... פאָרט טאַטענס קינדער".

אָט צו אַזעלכע אַלטע=יונגלעך האָט שלמה׳לען דער יצר=הרע

שטוים לעצטער יצר־הרע׳ם דעם געווען איז דאָס , טראָגען
שלמה׳לען , ביים אַרויסשטופּען איהם פון „יענעם עולם״. אַצונד
ווערט ער שוין, ווי אַ קוואָצקע , שטענדיג איבער „ביצה״ נישט
זיצען !

13.

אמת טאַקי, ווי אַלטע יונגלעך זענען ביידע, אי אייזיק דער שמיד אי הערציל קיילעס דער סטאָליאַר, פאַר שלמה׳לען געווען ווי געוואונשען; נאָר, וואָס אָנבעלאַנגט אייזיק דעם שמיד, האָט שלמה׳לעם האַרץ געצויגען ניט אַזוי צו אייזיקס פערזאָן ווי צו זיין קוזנע. די קוזנע האָט עפּיס געררעדט איהם צום האַרצען, געוועקט אין איהם זיסע־אָנגענעמענע געפיהלען אַ סך מעהר ווי אייזיקס חקירות. אַקעגען־זשע הערציל קיילעס, איז ער אַליין טאַקי, ער מיט זיין פּערזאָן, ווי ער שטעהט און געהט, מיט זיינע תנועות, און אַלע זיינע קאַפּריזען, אַלץ מיט־אַנאַנד, ווי ביי קיינעם ניט אין שטעדטיל, האָט שלמה׳לעס האַרץ צו זיך געצויגען. הערציל קיילעס אַליין איז געווען, ווי זאָל מען עס זאָגען, עפּיס אַ מין קוזנע — עס האָט אין איהם געגליהעט, געבּרענט אַ פייער.

די לייזיגע צייט זיינע פונ׳ם לערנען טיילט שלמה׳לע, לויט דער וועטערונג און די פערשיעדענע צייטען פונ׳ם יאָהר, צווישען אייזיק דעם שמידס קוזנע און הערציל קיילעס. אָסיענצייט, אַ שטייגער, אין די בלאָטעס, אָדער בשעת אַזוי אַ מיאוסע פּאָגאָדע, אַז ס׳איז נאַס און קאַלט, בלאָזט פון אַלע זייטען, דער הימעל איז אָנגעדרודעלט, שלעפּט אויף זיך אַרויף, מעשה־קבצן, אַ שטאַרק אָבגעבליאַקעוועטען מאַנטעל פון אַ מיתה־משונה־קאָליר, מיט פלעקען, מיט לאַטעס אויף לאַטעס פון גרויע, שוואַרצע, טונקעלע וואָלקענס און ווארפט אָן אויף איטליכען אַ מרה־שחורה מיט זיין פינסטערען פנים — דענסטמאָל טרייבט עס שלמה׳לען אין קוזנע אריין, ער פערקלייבט זיך דאָרט צווישען אנגעוואָרפענע געצייג

אין א ווינקעלע, בלייבט זיצען פערשטארט שטיל, פערטראכט און קוקט. עס הידעט דער בלאזזאק, עס פלאמען די קויהלען, אייזענס גליהענדיגען פליהען — שלמה'לע איז פערגאפט, פערצוויבערט. עס טראגט איהם דער קאפ, פערפליהט עס עט=עט אין די ווייטע עולמות אריין. עס טרעטען פאר איהם ארויס געטליכע בילדער, שענע געשטאלטען פון וואונדערליכע מעשיות, אלטע אגדתות — אלסדינג וואס דאס הארץ גלוסט. פון די פלאמענדיגע קויהלען אינ'ם אויבען, קוקען צו איהם ארויס שווארצברענענדיגע אויגען. דער אויפגעבלאזענער זייל פייער דארט ווערט ביז אין הימעל אריין א הויכער לייטער, די פונקען — פליהענדיגע מלאכים ארויף און אראב אויף איהם. קלאפ=קלאפ, אויף דעם גליהענדיגען אייזען קלאפען די האמערס — און עס דאכט זיך, דארט, דארט ברעכען זיך פון פערצוויבערטע פאלאצען די שלעסער און עס געהען ארויס פונ'ם לאנגען שלאף אויפגעשטאנענע בת=מלכות. שענע, שיינענדיגע, און פון צווישען זיי לויכט ארויס ווי דער מארגענשטערען פראדיל, זיין פראדיל! דער בלאזזאק הידעט=הידעט — און שלמה'לע ווערט אנגעצונדען, רויט ווי פייער... אט אין אזא מרה=שחורה'דיגע פאגאדע פלעגט שלמה'לע, ער אליין מיט לייב און ביינער, זיצען אין קוזנע, פערשלאגען אין א ווינקעל, נאר די נשמה זיינע, זי פלעגט זיך אויפהויבען און פערפליהען אין אנדערע וועלטען, וואו ס'איז איהר ליכטיג, ווארם, שען, וואו עס שפראצט, עס בליהט און עס לאזען זיך זעהען זעהר גוטע, וואונדערשענע זאכען. שלמה'לע, הייסט עס, איז א בורא. ער בעשאפט און לעבט אין זיינע, מיט דעם כח=הדמיון בעשאפענע וועלטען — און די נשמה זיינע האט הנאה.

איז אבער גאטס וועלט, דא ביי אונז, מילד, [שען, דער הימעל לויטער, די זון שיינט — ציהעט עס, ציהעט שלמה'לען אבצוגעבען זיך איהר, אט אזוי ווי זי איז אינגאנצען מיט לייב און לייבען און אלע חושים טאקי. און דענסטמאל טרייבט עס איהם צו הערציל קיילעס, וואס איז מיט זיינע גיינג און זיין שטייגער לעבען איהם צום הארצען, מעהר פון אלע יודען אין שטעדטיל, וואס זיין הויז און דאס גאנצע בעל=הבתישקייט זיינס שמעקט עפים מיט דארף, מיט א פרישען ריח פון פעלדען וואו איז עס דערהערט געווארען, אז א יוד, א שטאדט=בעל=הבית, זאל זיך אבגעבען מים עופות, מיט בהמות, האבען ביי זיך אקסען, פערד, א גוי, להבדיל, טראחים, צו בעארבייטען די פעלדער, און א הונט א צוגאב דערצו אויך? א יוד, וואס זיינע מבינות שטעקט אין

אַ אתרוג, אין הושענות, זאָל זיך נאַריש מאַכען, שטעקען ציעפּקעס אין עפּעל און בּאַרענבּוימער בּיי זיך אין גאָרטען! אַ יוד, אַ שטאָדט־בּעל־הבּית, וואָס בּעדאַרף מעהר נישט וויסען דעם מאַרק, דעם בּית־מדרש און שבּת בּייטאָג נאָכ׳ן טשאָלענט שלאָפען, זאָל מעשה קונדס, ער מיט זיין בּחור׳ל, גאָר געהן אָפּט שפּאַצירען!

שלמה׳לע ווערט בּיי הערציל קיילעס אין הויז אַ היימישער, מיט זיין זוהן, בּן־ציון, רבּי חיים׳ס אַמאָלדיגער תּלמיד, ווערט ער אַ נאָהנטער חבר, בּיידע האָבּען זיך ליעבּ דאָס לעבּען

בּן־ציון האָט אין זיך געהאַט דאָס, וואָס אַ שטאָדט־יונגעל און אַ דאָרפס־יונגעל אינאיינעם. ער האָט געקענט אַריינקוקען אין די קליינע אותיות׳לעך, אָבּלערנען אַ בּלעטעל גמרא אין קיין חשק ניט געהאַט צום לערנען, אָבּגעבּען זיך מיט דעם בּעל־הבּתישקייט, אין הויז, אין פעלד מיט גרוים ליבּשאַפט. בּטבע איז ער געווען אַ גוטער, אַ שטילער, האָט מעהר געטאָן ווי גערעדט. שלמה׳לע פלעגט איהם פאַרשטעהן אויפ׳ן וואונק. עס זיצט זיך, אַ שטייגער, בּן־ציון, אין אַ זומער־טאָג, בּיי זיך אויפ׳ן גאַניקעל. די זון בּאַקט, אַ שרעק. דער הונט ליגט איהם צו די פיס, אויסגעצויגען אויפ׳ן בּויך, מאַכענדיג מיט די זייטען פאַר היץ. צייטענווייז טהוט ער אַ הויבּ דעם קאָפּ, אַ עפען דאָס מויל — אַ לאַפּ־חאַפּ אַ פליג! איהם בּיי דער זייט זיצט די קוואָצקע מיט צושפּרייטע פליגעל, פון אונטער וועלכע עס לאָזט זיך הערען אַ פּיסק פון קליינע הינדלעך. דאָס רוהעט מען דאָ פונ׳ם אָנלויפען זיך אין דרויסען בּיז אַצינד. דער מאַרק איז אָבּגערוימט, מען זעהט קיין לעבּעדיגע בּעשעפעניש דאָרט ניט — בּהמות זענען אין פעלד, קינדער, להבדיל, זענען אין חדר, און גרויסע געניצען אין שטוב, אין קלייט, לעכצענדיג נאָך אַ קאַלטען טרונק וואַסער. אויף דער גלייכער וואַנד ערגיץ דראַפּעט זיך אַ קאַץ, בּלייבּט אינדערמיט שטעהן, אויסדרעהענדיג דעם קאָפּ, קוקט, טראַכט, איז זיך מישבּ, וואָס זאָל זי טאָן, צו אַרויף ווייטער, צו אַראָבּ? שלמה׳לע רוקט זיך דענסטמאָל ווי אַ קעצעלע אַרויס פונ׳ם שטוב, נאָכדעם ווי ער האָט ווי ס׳איז אָבּגע׳פּטר׳ט, צוגעגרייט דאָס שטיקעל לייענען פאַר׳ן פאָטער. עפּיס בּיינקט זיך איהם, ציהט עס איהם, די אויגעלעך קוקען, קוקען אהין, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָבּ, וואו עס ציהט זיך אַ טונקעל־גרינע ליניע פון שפּיצען הויכגעוואַקסענע בּוימער. ער טהוט אַ בּליק — אָ, עס זיצט בּן־ציון! מיט איין שפּרונג איז ער נעבּען איהם. בּיידע שווייגען און איינער דעם אַנדערען פאַרשטעהט, וואָס ער וויל.

בן-ציון טהוט א וואונק, א סמאָרע מיט דער נאָז, הייבט זיך אויף און לאָזט זיך געהן, און שלמה'לע מיט א שיינענדיג פנים'ל נאָך איהם דאָס לאָזט מען זיך אַרויס פונ'ם שטעדטיל ווייט אויפ'ן שפּאַציר.

אויפ'ן וועג, הינטער'ן שטעדטיל, געהט בן-ציון אַריין צו זיך אין שייער, געוואָהר ווערען צום אָנגעלעגטען פרישען היי דאָרט. ס'איי פריש, קיהל מחיה, דער ריח פון היי צוגעהט זיך אין אַלע גלידער. די ביידע חברים טהוען זיך דערויף א וואָרף און גלייכען אויס די ביינער לינען און קוקען ווי די שוועלבעלעך פליהען אַרויס-אַריין, צרומדרעהענדיג זיך מיט א שווישטשער אַרום די נעסטען זייערע דאָרט אונטער דעם שטרויע-נעם דאַך. זיי אַקעגען שטרעקען זיך אַרויס אָפענע געלע פיסקעלעך פון יונגעטשקע נאַקעטע פויגעלעך, וואָס ווילען עסען.

פונ'ם שייער געהט מען און מען קומט צו א גלייכען פרייען פלאַץ, וואו עס ציהען זיך אַוועק ווייט אין דער לענג, אין דער ברייט פעלדער מיט אַלערליי תבואות. עס זעהט זיך דאָרט פונדערווייטענס א געמעהל, וויים-רויטליך בליהענדיגע רעטשקע, איינגעפאַסט אין א ראַם פון גאָלד-געלע ווייץ אַרום און אַרום. בלויע בלימעלעך צווישען קאָרן פאַרנעהמען די אויגען, און פליהענדיגע, שפּרינגענדיגע גאָטס בעשעפעניש דאָרט זושען אָן, פולע אויערען. בן-ציון בעטראַכט דאָרט זייערס א פעלד מיט האָבער און איז העכסט צופרידען. לאָזט זיך פון דאָרט געהן ערגיץ אין דער זייט, שלמה'לע נאָך איהם. ביידע רויט ווי א צוויק, ביידע פאַרגניגט, ניט צו רעדען קיין וואָרט און קומען צו א לאָנקע. דאָרט פיטערען זיך פערד, געפּענטעט אויף די פּעדערסטע פיס. דערביי ברענט א פייעריל אונטער א אַלטע ווערבע, וואו טראָחים באַקט קאַרטאָפעל און באַכט אין אונטערהאַרפענדיג דאַרע-צווייגלעך, א רויך, צו פערטרייבען די קאַמאַרעס. איין פערד, וואָס נאָהענט, דערזעהענדיג דעם בעל-הבית, הייבט-אויף דעם קאָפּ הויך, שפּרינגט אַמאָל דריי מיט די פּעדערסטע געפּענטעטע פיס און טהוט א הירזשע — ברוך הבא! הייסט עס. בן-ציון געזעגענט זיך מיט איהם, א קלאַפּ געבענדיג עס הינטען אויף דעם רוקען, זאָגט א. עניגע טראָחימען און געהט ווייטער, שלמה'לע מיט איהם, און פאַרנעהען טיפליך : ין א וואַלד.

נאָך פון דער ערשטער בעקאַנטשאַפט מיט'ן וואַלד האָט שלמה'לע בעקומען פאַר איהם דרך-ארץ. אי ליעב געהאַט איהם, אי מורא געהאַט האָט ער פאַר איהם. אין דער יוגענד נאָך האָט ער זיך אָנגעהערט שרעקליכע מעשיות : אין וואַלד זענען דאָ גזלנים, אין וואַלד זענען דאָ

חיות רעות — וועלף, בערען. שדים, נישט=גוטע זענען אויך אין וואַלד דאָ. מיידלעך זענען אַ מאָל אין וואַלד געגאַנגען מיט פולע שיסעלעך אָנ=געקליבענע יאַגעדעס, איז צוגעקומען אַ בער, זיך גענומען פרעסען די יאַגעדעס, און די מיידלעך זענען קוים מיט דעם לעבען אַנטלאָפען. היינט איז גלאַט אַ סכנה פאַר יודישע קינדער דאָרט פון שקצים׳לעך מיט הינט.

דאָס ערשטע מאָל אַריינקומענדיג מיט זיינע חברים אין וואַלד האָט איהם געטיאָכקעט דאָס האַרץ, זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטען און בײַ אַ מינדעסטען שאָרך פערביסען די ליפען און געמאַכט — שאַ!

שפעטער, שפעטער, אויף זיינע שפאַציר=גאַנגען מיט הערציל קיילעס, מיט בן=ציונ׳ען און דעם הונט, להבדיל, איז ער צום וואַלד געוועהנט געוואָרען. אַז מען פלעגט זיך בעגעגנען דאָרט מיט שקצים, פלעגען איינע די אַנדערע זאָגען: „זאָברי דען!“ און פון בײדע צדדים די הינט פלעגען איינע די אַנדערע זיך בעשמעקען, בעלעקען. פאַר שדים איז אויך ניט געווען וואָס צושרעקען זיך. הערציל קיילעס האָט געהאַט צו זיי אַ שפרוך. — „זיי האָבען אַ מאָל פאַרדרעהט אַ רעדיל דאָ אין וואַלד — אַזוי פלעגט הערציל דערצעהלען — געוואָלט צונעהמען, צו=מ׳אָגען מיט דעם דריידעל=ווינט אַ סטערבע היי, האָט ער אינדערמיט רעדיל אַריינגעוואָרפען אַ מעסער, געזאָגט אַ שפרוך פון אַזאַ כתב=יד, וואָס געהט איבער אין זיין משפחה פון עלטערעז צו קינדער בשתיקה, און זיי צוטריבען אויף אייביג, לעולם ועד.

מורא, הייסט עס, איז שוין ניט געווען וואָס צו האָבען, דאָך דער דרך=ארץ פאַרן וואַלד איז בײַ שלמה׳לען אויף תמיד געבליבען. איהם האָט זיך דער וואַלד פאָגעשטעלט אין קאָפּ נאָר עפּיס אַ לעבעדיג בעשעפעניש. עפּיס אַ מין פאָלק אַזוינס. עפּיס שטעהען זיך אויף אַ גרויס שטיק לאַנד בוימער — אַלטע זקנים, זיידעס, עלטער=זיידעס, און יונגע, קליינוואַרג. איטליכער, דאַכט זיך, שטעהט פאַר זיך בעזונדער, נאָר אין „גרונט“ גענומען זענען זיי דאָרט טיעף פאַרפּוטעט, פאַראייניגט מיט די וואָרצלען און ציהען די „יניקה“, ווי אַזעלכע פון איין שורש. זאָל וועהען פון ערגיץ עפּיס אַ ווינטעלע, שושקען זיי זיך איבער, סוד׳ן זיך, אָנבוי=גענדיג די קעפּ איינער צום אַנדערען. קיינער שווייגט ניט שטיל, עס „ריהרט“ אָן איטליכען און איטליכער לאָזט זיך הערען מיט זיינס, באַסע=וועס=צו, טהוט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ. אַ מינדסטער קלאַפּ בײַ איהם דאָ, רופט זיך עס אָפּ בײַ איהם העט וייט דאָרט. און זאָל אַ בלאָז טאָן אויף

איהם, ווי עס מאַכט זיך אַמאָל, אַ פּוילער, אַ בייזער ווינט פון צפון=זייט,
האַפּט ער זיך=אויף מיט אַ כעס, אַ צאָרן, עס רעש'ט זיך, עס פּילדערט
פון גרויס ביז קליין. עס רוישט און שטורמט ווי חוואַליעס אין ים.
פערשטומט ווערט וואו אַ לעבעדיג בעשעפעניש אין איהם, בעהאַלט זיך
אין אַ לאָך פאַר שרעק.

שלמה'לע קען דעם וואַלד, גוייסט זיין נאַטור, האָט אַליין שוין
געזעהען איהם צושפּילענדיג זיך אין אַ שטורם מיט אַ ווילדער קראַפט,
און דעריבער בעקומט ער תמיד ביים אַריינגאַנג עפּיס אַ אָבשיי פאַר איהם,
אפילו ווען ער שטעהט זיך שטיל רוהיג, ווען ער לאַדעט איין צו זיך,
ווי אַ גוטער מכנים אורח, צוקומען אויסרוהען זיך אין זיין שאָטען, איז
מכבד מיט רויטע אי מיט שוואַרצע יאַגעדעס און לאָזט שפּילען אַ קאַפּע=
ליע פון זיסע נגונים. מיד פון דעם שפּאַציר אויף די פרייע, פרעהליכע
פעלדער, זיצט ער אַצונד מיט בן=ציונ'ען אָנגעלעהנט אונטער אַ צווייגהאַפטיגען
בוים, הערט זיך=צו, קוקט זיך=צו צו אַלסדינג אַרום און אַרום מיט דרך=
ארץ און האָט אין האַרצען שטאַרק הנאה.

פונ'ם וואַלד אַרויסגעהענדיג לאָזט מען זיך צוריק אין שטעדטיל, מען
האַפּט זיך אַריין, שוין אַביסעל שפּעטליך, אין בית=המדרש, שאַ קיטש,
גלייך ווי גאָרנישט געשעהען, און מען פערבייסט מיט אַ מנחה.

אָנזעהענדיג זיך וואָס עס טהוט זיך אין דעם בעל=הבתישקייט ביי
הערציל=קיילעס, נעהמט שלמה'לע און ווערט אַ בעל=הבית אויך ביי זיך.
זוכט אויס אַרבייט אין גאָרטען, וואָס אונטער'ן שטוב, קריכט צווישען
די בייטען רייסען צובעלעס, רעטיך, אוגערקעס, רייסט אויס דאָרט די
קראָפּעווע, און קוקט זיך=צו דערנאָך אַ מאָל צעהן אין טאָג צו דעם גרינ=
ווארג, זעהן, צי ס'איז שוין אויסגעוואַקסען!!.. פאַרנעהמט זיך מיט
טויבען, פאַר וועלכע ער מאַכט פון שטרוי נעסטען אויף דעם בוידעם,
האַלט אויך שפּילפויגעלעך אין שטייגלעך. זעצט אויך הינער אויף אייער
אין אַ קאָרב, אונטער'ן בעט, קריכט אַהין עפּטערס, ציקאַווע צו זעהן, ווי
עס פּיקען זיך אויס הינדעלעך.

גראָד מאַכט זיך, אַז אין שטוב דרעהט זיך אַרום אַ אינדעטשקע,
זעהר אַ שענע, בעליבט ביים גאַנצען הויזגעזינד, און מען בעט זי אויס
ביי דער מאַמע, ניט צו שעכטען עס. ס'איז דאָ אָהן איהר אויך אַ פּאָר=
פאָלק — אַ אינדיק מיט'ן ווייב, אויף פסח. לאָז זי לעבען און בלייבען
אויף פליד. די אינדעטשקע זעצט זיך למזל אויף אייער, פיהרט אויס

אַ זעציל קינדערלעך, און שלמה נעהמט אויף זיך, אין אַ גוטער שעה, די גאַנצע מיה מיט דעם קליינוואַרג.

און דעם אמת מוז מען זאָגען, ער האָט געטאָן זיין זאַך געטריי, זיי געשיינקט נענוג צייט און זיך אָבגעגעבען מיט זיי אַ סך מעהר נאָך וויפיל טאַטע־מאַמע האָבען געוואָלט, אַזוי אַז ס׳פלעגט אַ מאָל צווישען זיי פאָרקומען צוליעב דעם אַ ווערטלען־זיך אונטער פיער אויגען.

— דו! — מאַכט רבי חיים צום ווייב, וועלכע ער האָט, אויף דעם יודישען שטייגער, קיינמאָל ניט גערופען ביים נאָמען, נאָר סתם: דו — די אינדעטשקע איז דיין מלאכה. עס האָט זיך איהר פערגלוסט האָבען אינדעקלעך! דערוויל לערענט נישר דאָס בחור׳ל. האָט אין זינען שטענדיג אינדיצקע, אינדיקלעך. נ־נ־נו.

— אָט האָסטו דיר שענס! — פאַרענטפערט זיך שרה מיט פערדראָס — מיר האָט זיך פערגלוסט אינדיקלעך! אַלע אין שטוב האָבען גע׳חלש׳ט: לאָז איבער די אינדעטשקע! און אַז ס׳מאַכט זיך עפיס־וואָס, געהט צו מיר אוים דער צאָרן. ווי אַ יודישע טאָכטער איך בין, מאָרגען שיק איך, בלא־נדר, נאָך דעם שוחט, אויב דו ווילסט, און לאָז ער קוילען פון מיינט־וועגען די אינדיטשקע מיט די אינדיקלעך אינאיינעם.

— אָהן כעס! — זאָגט רבי חיים שוין ווייכער, כמעט מיט אַ געבעט — מיט דיר טהאָר מען נישט רעדען קיין וואָרט. באַלד ווערט זי אין כעס. צו־וואָס קוילען בעשעפניש, נעבעך? אַז זיי לעבען, זאָלען זיי זיך לעבען. געלעבט אַזאַ צייט און פלוצלים... אַ רחמנות, נעבעך, אַ צער־בעלי חיים!

— וואָס־זשע ווילסטו פון מיר האָבען? — מאַכט שרה נאָך אַלץ מיט אַ ברוגז־פּנים — אַז די ביסט אַ בעל־רחמים, וואָס־זשע זאָגסטו מיר, וואָס?...

— גאָרנישט, גלאַט אַזוי — פאַרענטפערט זיך רבי חיים מיט אַ גוט שמייכעלע — איך זאָג עס מיר סתם אַזוי: אַז דער קאָפּ ליגט איהם צופיעל אין די אינדיקלעך. אַלץ אין דרויסען, אין דרויסען;

— איך וויים, אָסור, ניט, וואָס דו ווילסט — מאַכט שרה כלומר׳שט און טרעהרען שטעלען איהר זיך אין די אויגען — אַ קינד זאָל דעם גאַנצען טאָג, וויל ער, זיין פערשפּאַרט. איך האָב ניט קיין הארץ פאַרוועהרען איהם אָנקוקען די ליכטיגע שיין. אדרבה, טאַטע, זיץ דו מיט איהם און

לעהרען פון פריה ביז נאַכט, פאַר וואָס, טאַטע, קוקסט=דו איהם נישט אָן דעם גאַנצען טאָג ?

— נו=נו=נו, גענוג ! — טיטשעט רב חיים דאָס ווייב מיט'ן פינגער, שמייכלענדיג צו איהר אזוי פריינדליך ביז זי טהוט אויך אַ שמייכעל — און שלום, אַלסדינג ווידער וואָס פריהער.

שלמה'לען ווילט=זיך נאָכמאַכען הערציל=קיילעס אין שענע האַנד=אַרבייט אויך. ער פערקוקט זיך מיט גרויס פערוואונדערונג אויף הערצילס „רבי יוסי מיט'ן בת=קול ווי אַ טויב", וויל אויך עפּיס מאַכען און עס געהט ניט. נישטאָ קיין געצייג — פאַרענטפערט ער זיך פאַר אַנדערע און פאַר זיך אַליין. צום שניצען ברויכט מען אַ שאַרף מעסעריל. דאָס מעסעריל, אויף וועלכען ער האָט געשטעלט אַ פלעט פאַר אַ גאַנצען האַלבען גראָשען און עס געוואונען, האָט נישט געטויגט. די קלינגלעך זענען געווען פון בלעך. און צו מאָלען, האָט ער געזאָגט, בעדאַרף מען פאַרב=בלויע, רויטע פאַרב. דעריבער איז ער טאַקי ניט שולדיג. נאָך גוט כ'לעבען, וואָס עס געהט איהם די האַנד, אויסצוקנייטשען פון פאַפּיר לאַמטערנעס, אויסצושניצען פון אַ שפּענדיל אַ אויערלעפעלע און מאַכען אַ „בעזרת השם" מיט אַ צוק, אַ דרעה אַזוי, אַז ס'קומט אַרויס מיט אַ פויגעל !

14.

דער וועג פון שלמה׳לעס לעבען ביז אהער, ווען אפילו ער איז נים אויסגעשאָטען געווען מיט בלומען, דאָך שלעכט האָט מען איהם נישט געקענט אָנרופען. לכל־הפחות האָט זיך דער וועג געצויגען גלייך ווי א סטרונקע, גלאַטשאַהן גריבלעך. שפּעטער אָבער הויבט דער לעבענס וועג זיינער אָן זיך צוקרימען, ווערט גריבערדיג. ווייטער אביסעל איז ער שוין בעוואַקסען מיט דערנער, נאָך ווייטער ציהט ער זיך שוין אַרויף און אַראָב איבער בערג, איבער טאָלען און טיפע אָבגרונטען. דער גאַנג אויף איהם ווערט שווער, וואָס ווייטער, ווייטער, אַלץ ערגער, ערגער, האָטש נעהם און פאַל אַנידער, האָטש טהו זיך שונאי־ציון, א מעשה אָן —

די ערשטע שטיינער איהם אויפ׳ן וועג — זענען צרות הכלל, צרות, פּורעניות, וואָס זענען כסדר איינע נאָך די אַנדערע אויף דעם שטעדטיל ק. אָנגעשיקט געוואָרען.

איינע פון די הויפּט־פּרנסות. וואָס דערמיט האָט דאָס שטעדטיל ק... אויסגעצייכענט זיך פון אַלע אַנדערע שטעדטלעך אין ליטא, איז געווען „אַסטראַחאַנקע״ און בעזונדערענס דער „שלייער־אַרטיקעל.

אַסטראַחאַנקע — דאָס איז געווען אַזאַ סאָרט לײַנוואַנד, געפאַרבט טונקעל גרין, און צונויפגעלעגט אין שטיקלעך פון א געוויסער צאָהל אַרשין, וואָס פלעגט דינען מיינסטענס אויף אונטערשלאַק און אויך אויף קאַפּטענס פאַר אָרמעלייט. פאַר וואָס די לײַנוואַנד האָט געטראָגען

אויף זיך דעם נאָמען אַסטראַחאַנקע, דאָס איז אין דער ייִשובֿישע פּונ׳ם שטעדטיל עד היום נאָך ניט דערקלערט געוואָרען.

שלייער האָט געהייסען זעהר אַ דין, געבלייכט שטיקעל ליינוואַנד, לאַנג און שמאָל ווי אַ האַנדטוך. אויך די שטעדטעלדיגע וועבערס מלאכה. מיט דעם מין האַנדטוך פלעגען ווייבער אַרומוויקלען דעם קאָפּ איבער דער קאָפּקע, אויסקנייטשענדיג עס אַזוי, אַז הינטען אויף דער פּאָטיליצע לאָז אַראָבהענגען צוויי עקען, אין דער גרוים און דעם געשטאַלט פון מלינצעס און זיי בײַ די זייטען צוויי קלענערע, מיט דעם נאָמען „פּאָכעס“. דעם פאַרשלייערטען קאָפּ האָט ווי אַ רייף אַרומגענומען אַ צונויפגעלעגטע פּאַטשיילע, פאַרדרעהט מיט אַ קנופּ אויפ׳ן שטערען, און די עקען פּאַטשיילע פאַרשטעקט, אָדער צוגעשפּילעט, איין עק פון דער זייט קאָפּ, יענער פון דער אַנדערער זייט. בײַ אַלטע כשר׳ע ווייבער איז דער קנופּ אויסגעקומען סאַמע פאָרענט, ווי אַ „של ראש“ אויפ׳ן שטערען. בײַ יונגע ווייבלעך, מאָדניצעס, איז דער קנופּ פעררוקט געווען אַביסעל אין דער זייט, שבת און יום־טוב האָבען ווייבער פון בעל־הבתישען שטאַנד געטראָגען אויפ׳ן קאָפּ זיידענע, קאַשעמירענע אָדער טערקישע פּאַטשיילעס, אין דער־וואָכען וואָלענע מיט גרויסע קווייטען — עפּעל־פּאַטשיילעס. די דאָזיגע בײדע מיני פּאַטשיילעס האָבען מחותּנים פון חתן׳ס צד בעדאַרפט שיקען פאַר דער חתונה אַ מתנה דער כלה און מחותּנים פון כלה׳ס צד האָבען געשיקט דעם חתן אַ שטריימעל.

אָט אַזוי האָבען אונזערע באָבעס אַ פּנים געהאַט אין שלייער!

דער שלייער האָט בעדאַרפט זיין ווייס ווי שניי, אָנגעקראָכמאַלט, אָנגעבלאָזט און אויסגעקויקעלט. די דאָזיגע מלאָכה פון קויקלען־גלעטען אַ שלייער, איז געטאָן געוואָרען פון צוויי ווייבער, בעלי־הבית׳טעס, בשותּפות, אַזוי: איינע האַלט מיט בײדע הענד בײַ די שפּיץ־עקען שלייער פון איין זייט, די צווייטע טהוט דאָס איינענע יענער אַקעגען פון דער אַנדערער זייט. אויף אַזאַ אופן בלייבט דער שלייער צווישען די ווייבער אויסגעצויגען ווי אַ לאַנגע שמאָלע רינווע, אין וועלכער עס געפינט זיך אַ גרויסע, קיילעכדיגע, גלאַטע קויל פון גלאָז אָדער פון אייזען. ניט אַ הויך אַ יודענע די הענד אַביסעל העכער, לויפט די קויל אין דעם שלייער פון איהר זייט צו יענער וואָס אַקעגען. טהוט באַלד אויך אַזאַ הויב מיט די הענטלעך יענע, קויקעלט זיך די קויל אין שלייער צוריק צו דער ערשטער. אָט אַזוי לויפט די קויל הין־און־צוריק ביז דער שלייער ווערט גלאַט ווי אַ טאָק.

אָנצוקוקען בשעת מעשה דו ביידע ווייבער, ווי אַזוי ערענסט זיי שטעהען זיך ווייטליך איינע אַקעגען דער אַנדערער, ווי אַזוי זיי הייבען די הענטלעך מיט אַ טרעסעל די אַקסעלעך, אויספוצענדיג די בייכעלעך, פאַרלעגענדיג אין דער זייט די קעפּעלעך; ווי אַזוי זיי קרימען זיך, פאַרדרעהענדיג די נעזעלעך, וואַרפענדיג מיט די אויגעלעך און שיקען איבער פונדערווייטענס איינע דער אַנדערער זיסע־גיפטיגע שמייכעלעך, גוטע ריידעלעך מיט שטעכענדיגע שפּילקעלעך — אָט דאָס אָנצוקוקען האָט מען, דאַכט זיך, שוין ניט בעדאַרפט מעהר קיין שענערעס דערפון אין דער וועלט. אַ כפרה טעאַטער, אונזערע היינטיגע [טעאַטערס!

אָט די דאָזיגע שלייער פלעגען, ווי די „אַסטראַחאַנקע“, אויסאַרבייטען גוי׳אישע ווייבער אין דעם שטעדטיל, איטליכער אויף זיין וואַרשטאַט ביי זיך אין דער היים, און יודען זענען געווען די אָבנעהמער פון דער סחורה, פאַר וועלכע מען האָט געצאָהלט במזומנים, אויך מיט טאַלקעס פּאָדים. יעדער האָט שוין געהאַט זיינע געוויסע ווייבער, מיט וועלכע ער האָט געהאַנדעלט. געוועהנטליך האָבען דערמיט געהאַנדעלט בעלי־הבית׳לעך, נאָך קעסט־קינדער, אָדער ער׳שט אַראָב פון קעסט, ביי וועלכע עס האָט זיך נאָך געפונען פונ׳ם נדן אַ מזומען גראָשען. ר׳ חיים׳ס אויסגעגעבענע קינדער האָבען אויך דערמיט געהאַנדעלט און געצויגען די פּרנסה. די דאָזיגע סחורה פלעגט דערנאָך דורך גרעסערע סוחרים, אויפקויפער, צופיהרט ווערען אין אַלע ליטווישע שטעדט, וואו עס האָט געהאַט אַ גרויסען אָבגאַנג. ק־ער שלייער האָבען זיך געריהמט אין דער וועלט. ס׳איז געווען פּרנסה אין דעם שטעדטיל, אַ סך יודען האָבען דערפון געלעבט.

אָט אַזוי האָט זיך עס געצויגען יאָהרענלאַנג פון טאַטעס צו קינדער — און פּלוצלים נאַט אייך אַ גזרה

ס׳איז אַרויס די גזרה פון די קליידער — ווייבער זאָלען ניט טהאָרען גאָלען די קעפּ, יודען זאָלען זיך אָנטאָן דייטש!

אַז יודען ווערען דייטשען, פאַרשטעהט־זיך, ווערען יודענעס דייטשקעס. אמת אין שטעדטיל ק. איז נאָך מיט חסר. פּאות, שטריימעל, פאַרשלייערטע געגאָלטע קעפּ לעת־עתה נאָך ווי פריהער, אָבער ערגיץ אַנדערש אין דער וועלט איז פע!... יודען טהוען אָן קאַשקעטען, יודענעס וואַרפען אַראָב פונ׳ם קאָפּ דעם שלייער און נעהמען אַרויף אויף זיך מיני שמאַטקעס — ליטווישע טשעפּטשיקעס, מחילה, אַזוינע. אוים שלייער, אוים האַנדעל, אוים פּרנסה! דאָס שטעדטיל ק. איז ווי דער׳הרג׳עט.

איטליכע דערפיהלט דעם קלאפּ. עס דערפיהלען אויך די וועבער, די שפּינער, די קליינע און גרויסע אויפקויפער. עס דערפיהלען אויך די שענקערס, ווארום אז דער וועבער האט נים אויף ברויט, האט ער נישט אויף טרינקען. און אז די אלע ליידען מאנגעל, ליידען, עס פערשטעהט זיך, אויך די קרעמער, די בעלי־מלאכות, דער גאנצער קליינערער עולם. ווענען איז עס אין קאפּ צוקויפען, עפּים זיך צומאכען? עס קומען־צו נייע קבצנים, פרישצאפּעלדינע אביונים. בעלי־הבית׳לעך אפּגעקומענע, בעפּאלענע מיט קינדער, נעהמען זיך צו מלמדות, כטלנים, מלמדים האקסען ווי קראפּעווע. נישטא אבער אזוי פיעל תלמידים, וויפיל רבי׳ס. שלעכט! און אז מענשען איז שלעכט, ווערען זיי אליין שלעכט. גרייזען זיך, קריגען זיך, איינער וויל ארויסרייסען דעם ביסען ביי׳ם אנדערען און זענען צווישען זיך קידער־ווידער, אויף מעסער־שטעך. נישטא אין שטעד־טיל די מנוחה, דער פרידען וואס פריהער.

אויף רב חיים׳ן האט דער געפאלענער האנדעל אויך זיך שלעכט אפּגערופען. די אייסנגעגעבענע קינדער זיינע זענען געבליבען ווי דערוואר־נען. אהן פרנסה. א שוואגער זיינער, וואס האט געהאנדעלט מיט טאל־קעס, האט אנגעזעצט און געמאכט פליטה, איבערלאזענדיג ווי אויפ׳ן וואסער א ווייב מיט א קליין קינד, און זיי זענען געפאלען אויף רב חיים׳ס קאפּ. איהם אליין אין די געשעפטען איז אויך געגאנגען שלים. אין דער טאקסע פון פלייש, וואס ער האט די לעצטע צייט געהאלטען, האט ער דערלעגט דעם קאפּ. דער עולם האט געגעסען וועניג פלייש. אין שטוב איז געוועזן נישט פרעהליך. דאס הויזגעזינד צווישען זיך גאר נים דאס וואס א מאל.

שלמה׳לע הויבט אן דערפיהלען צרות, צופערזוכען די ביטערקייט פונ׳ם לעבען. אוים קינדערשע רוהיגקייט!

נאר אז ס׳איז בעשעהרט אומגליק, געהט עס פון אלע זייטען. פלוצלים אין א שענעם טאג, זומער, די רעכטע צייט פון שרפות אין יודישע שטעדטלעך, איז געקומען א שרפה, א העליש פייער אויפ׳ן שטעד־טיל ק. מעהר ווי א העלפט הייזער זענען אוועק מיט׳ן פייער, צווישען זיי אויך דאס הויז פון פראדעלס עלטערן. ס׳איז געווארען א תל פון די הייזער, אויף בערגלעך אש האבען אומעטום ארויסגעשטרעקט נאקעטע, פעררויכערטע קוימענס, ווי אויף א בית־עולם די מצבות. מענשען הונגעריגע, אפּגעריסענע, דארע, בלייכע, עפּים נאר לעבעדיגע מתים, האבען זיך געוואל־גערט אין די גאסען. א טייל האבען זיך געבאבערעט, גענישטערט אין די

הויפענס מיסט פון זייערע אָבגעברענטע הייזער, געזוכט, ווי מען זאָגט, פון אַ גע׳פגר׳ט פערד די פּאָרקעוועס, חאָטש וואָס איז, אַ זכר פון זייער גוטס. און די שמחה פון איינעם אויף דער מציאה, משטיינס־געזאָגט, אַז ער האָט געפונען ערגיץ אונטער דעם אַש טשוואָק, אַ טאָפּ, עטליכע געבראָטענע קאַרטאָפעל, האָט ביים צוזעהער עם פונדערווייטענס אויסגעריסען דאָס האַרץ נאָך פיעל מעהר ווי דער צער פון יענע אומגליקליכע, נעבעך, וואָס זענען געזעסען פאַרלעגט די הענד, וויסט, בעטריבט מיט אויסגעצויגענע בלייכע פנים׳ער.

די עלטערן פראַדעלס, וואָס האָבען אויך אָבגעברענט, האָט רב חיים זיי מיט דעם הויזגעזינד אַריינגענומען צו זיך אין שטוב. ס׳איז דאָרט געוואָרען אַ ענגשאַפט, אַ דערשטיקעניש, איטליכער האָט געליטען. נאָר וואָס זאָל מען טאָן? — אַ רחמנות!

נישט געליטען האָט נאָר איין שלמה׳לע אַליין. אַדרבה, ס׳עס האָט איהם אין האַרצען נאָך משונה הנאה געטאָן — ער איז דערווייל אינאיינעם, אונטער איין דאַך, מיט פראַדלען. וואָס ענגער אַלץ בעסער. געלעגענהייטען אויף איהרע צוקוקען, מיט איהר זיך אָנצושלאָגען, צוהערען איהר זיס קול, צוזעהן איהרע בלויזע שען־געטאָקטע אַרעמס ביים אַרבייטען עפּיס, און צופיהלען איהר אָטעם — אַזעלכע געלעגענהייטען זענען דאָ אין טאָג זעהר פיעל און מען פערשפּאָרט זיך גאָר צוהיטען. שלמה׳לע איז פון דער הויט געקראָכען צודינען פראַדעלס עלטערן מיט דאָס, מיט יענץ, צוטראָגען זיי עפּיס, פאָלגען זיי אַ גאַנג, וואָס נאָר מעגליך. און בכדי צוגעפעלען, צומאַכען זיי אַ פאַרגניגען, איז ער אַלע טאָג מיט אַ קליין וועגעלע צוגעקומען צו זייער אָבגעברענט הויז, פונקט אין דער צייט, ווען פראַדיל פלעגט זיך באָברען דאָרט. שווייגענדיג, נישט צורעדען קיין וואָרט, פלעגט ער דאָרט זוכען, גראָבען, און וואָס איהם איז צו די הענד געקומען, האָט ער געלעגט אין וועגעלע, און דאָס וואָס פראַדיל געפינט, אויך אַהין, אַרויסנעהמענדיג עס פון איהרע הענד שאַ, שטיל. איז דאָס וועגעלע שוין פול, פיהרט ער עס אַ היים, רויט ווי אַ צוויק, אין איין שווייס, און פראַדיל העלפט איהם, שטופּט אונטער דעם וועגעלע פון־הינטען. אָט אויף אַזאַ אופן האָט ער צונומען אַ גאַנצען קוימען, אַ אויבען און אָבגעפיהרט די ציגעל אַ היים. די פרייד פון אַ גבור ביים צוריק־קעהרען־זיך פון דער מלחמה בעגראַנדע, מיט „זאַקרויב״, גאָלד און זילבער אַ סך, האָט זיך נישט געגליכען צו שלמה׳לעס פרייד דענסטמאָל, בשעת שלעפּענדיג אינאיינעם מיט פראַדלען דאָס וועגעלע פול אָנ־

געלעגט מיט ציגעל, שטיקלעך אייזענס און נאָך אַזוינע שיריים פון דער שרפה. ס'איז אַ וועהטאָג אַ גרויסער איהם זיך מודה צו זיין, נאָר די מעשה איז פּאָרט אַזוי טאַקי, אַז די שרפה, אַזאַ אָנשיקעניש. אַזאַ אומ־גליק פאַר אַזוי פיעל מענשען, נעבעך, האָט איהם אין הארצען שטאַרק הנאָה געטאָן. אויך די אייגענע מעשה טאַקי ווי מיט אַ יורש, אַ שטייגער, פון רייכע עלטערן. כלומר'שט וויינט ער ביים אויסגעהן זיי די נשמה, אין שגליין טאַקי האָט ער משונה הנאָה ביי זיך אין האַרצען.

נאָר אוי־וועה! די שרפה האָט שלמה'לע דערפיהלט ערשט שפּע־טער, אַז ער אַליין, קען מען זאָגען, איז אָבגעבּרענט געוואָרען, אַז איהם אַליין האָט דאָס גרויס אומגליק געטראָפען. פּראַדילס עלטערן, דאָס האָבען, נעבעך, אַלע האָפנונגען פערלוירען, צוריק צו זייערע קרעפ־טען צוקומען דאָ אין שטעדטיל, האָבען זיך מיט איהם אויף אייביג אָבּ־געזעגענט, פערנומען די קינדערלעך און ערגיץ ווייט אַוועקגעפאָהרען. נאָכדעם ווי שלמה'לע האָט אַזאַ צייט פערבראַכט מיט פראַדלען אינאיינעם, זיך צו איהר שטאַרק צוגעבונדען, איז איהם איהר צוועקפאָהרען געווען אַ ריס פּגי'ם האַרצען. פערשטערט איז איהם געוואָרען דאָס לעבען!

15.

און ווי די חוואַליעס אין ים, לאָזען זיך איינע נאָך די אַנדערע צרות פּורעניות אויפ'ן שטעדטיל ק. נאָר יודעלעך אליין טאַקי, שלאַפינקע, ריהרעוודיגע, קענען, אַנבויגענדיג זיך ווי א טשערעטיל, לאָזען איבערגעהן איבער זיך אַזעלכע גרויסע חוואַליעס און צוריק אויפהייבען דעם קאָפּ! —

„האָב ניט מורא, יעקב, ישראל מיינער — זאָגט גאָט — אין טייכען וועסט־דו ניט דערטרונקען ווערען, אין פייער ניט פערברענט ווערען!"

איז אַרויס די גזרה אויף שלייער. אַודאי איז שלעכט! נאָר יודען ווערען צו אַלץ געוועהנט. מילא וועט גאָט העלפען אָהן שלייער אויך. נויט מען זיך אַביסעל אַ קוועטש טאָן, אַביסעל ניט דערעסען, אַ ביסעל ניט דאָס, אַביסעל ניט יענץ. נישקשה!... קומט אויפ'ן שטעדטיל אַ שרפה — אוי, שלעכט, טאַקי זעהר שלעכט. אַ צרה איז עס אַ גרויסע! נאָר וואָס זאָל מען טאָן? גאָט איז אַ טאַטע, און ישראל זענען בני רחמנים. שרייבט מען כתבים, פאָהרען אַרוים משולחים. מען האָפט, מען וואַרט — און וואָס? גאָרנישט! משולחים זענען אויך מענשען, בשר ודם. מיט ווייבער און קינדער. בעדאַרפען, נעבעך, פיעל האָבען צום לעבען... טרעט־צו דער קאַלטער, נאַסער אָסיען, גיט שטאַרק אָנצוהערעניש, אַז אין דרויסען קען מען ניט זיצען, קלייבט מען זיך אַריין ווי־ס'איז אין דירות. ענגליך אַביסעל? מאַכט נישט אויס, אַבי אינאיינעם. האַפט זיך אַריין, ניט־דאָ־געדאַכט, עפּיס אַ מין חולאַת אַ זעלכער, מען שטאַרבט!

איז מען גוזר תענית — מען פאַסט! דער דלות ווערט אַלץ שטאַרקער, די נויט גרעסער. נו, לאָזט מען זיך, ווער עס קען, אַוועק. גאָטס וועלט איז גרויס, און וואָהלין איז אַ פעט ווינקעל. מלמדים זענען דאָרט סחורה. מען קנעלט! איז דאָך, דאַכט זיך, גוט? קומט פלוצלים אָן גזרת-הבלעט-לעך, אַז מלמדים טהאָרען ניט קנעלען אָהן אַ „שיין", אַ בלעטיל הייסט עס. שלעכט! טהוט מען וואָס מען בעדאַרף. העלפט גאָט — און מען קנעלט ווייטער!

אָט אַזוי האָט דאָס שטעדטיל ק., נעבעך, געלעבט און איבער-געלעבט אַ שלעכטע, ביטערע צייט!

ווי מיט דעם ווינד האָט זיך אין יענער צייט פערטראָגען אין דעם שטעדטיל אַ נייעס וועגען יודישע קאָלאָניעס — די רעגירונג, הייסט עס, גיט יודען ערד צובעזעצען זיך אויף איהר און זי צובעאַרבייטען. די דאָזיגע נייעס האָט, ווי געוועהנטליך, קייקלענדיג זיך, ווי אַ קנויל, פון מויל צו מויל, אָנגענומען אויף זיך פיעל פערשיעדענע מימרות און לסוף זיך פערפּלאָנטערט, אַזוי אַז ס'איז שווער געוועזען זי אויפצופּלאָנטען. וואָס קאָלאָניעס, ווען קאָלאָניעס; וואו געבען ערד, ווי געבען, וועמען גע-בען? — אָט דרינען איז עס דאָס גאַנצע פּלאָנטעניש און די מיינונגען דעריבער זענען פערשיעדען. דאָס שטעדטיל איז דערמיט אויף. אומע-טום, אין מאַרק, אין בית-המדרש, אויפ'ן שוהל-הויף שטעהען רעדלעך מענשען און מען רעדט, מען האַמפּערט זיך, שרייענדיג, זידלענדיג זיך אויף אַ קול.

— איך בעט אייך, רב זעליג, — טענה'ט חייקעל דער הינקעדיגער, וואָס איז שטאַרק פאַרברענט אין די קאָלאָניעס — זאָגט מיר, פילוסוף מיינער, וואָס בע-קעט איהר מיר, וואָס עט-עט איהר מיר? וואָס זאָל אַזוינס אייער בע, עט בעדייטען? אַזאַ זאַך, וואָס פאַר יודען אַ גליק, איז מען מיט אַזאַ חקירה'לע, מיט אַ קנייטשעלע: עט, בע! ניט מבטל!

— וואָס האָב איך מיט דיר, חייקעל, צו טענה'ן, אַז דו ביסט... האָב קיין פאַראיבעל ניט — ענטפערט רב זעליג מיט אַ קנייטשעל, אַ שמעק-געבענדיג טאַבאַק — אַז דו פאַרשטעהסט ניט דעם תמצית, דעם תוך, הייסט עס, פון אַ זאַך. מען גיט קאָלאָניעס! וואָס הייסט מען גיט? נאַ, חייקעלע, נאַ דיר און זיי אַ פריץ!

— אָט דאָס אייגענע טאַקי זאָג איך דאָך מיין פּיבושקען אויך — מישט זיך אַריין אין שמועס יענקיל דעם מגיד'ס — אַ פריץ מיינסטו זיין?

א, ניין ! עס שמעקט . מחילה , מיט ... מיט , מיט וואָס הייסט מען עס ...
חײם מע טהוט אַ פויער . נאָך מעהר . מע זאָגט פּאקי , באַשר פאַר
נישט גוט אַרבײטען , צי ווײס איך וואָס פאַר עפּיס וואָס־ס׳איז , קומט
אָבגעבען פאַר אַ רעקרוט אָדער גאָר פאַרשיקען קיין קליין ארץ־ישראל—
סיביר , הייסט עס ! פײבושקע , זאָג איך , דו קנעלסט ? קנעל טאַקי
ווײטער און רעד זיך נים צײן אַ קינד אין בויך ! יעקב איז
נים עשו .

— ניין ! — הערט זיך אַ קול פון אַ צווײטען רעדיל — אין די היגע
גובערניעס פאַר קיין געלט ניט ! בעסער אַהין , אין יענעם ווינקעל —
אין יעקאַטערינאָסלאַוו , אין חערסאָן .

— יאָ , טאַקי אַהין . גאַנץ גוט . אָבער געלט , געלט , געלט ? —
לאָזט זיך הערען נאָך אַ קול .

— מע גיט געלט ! ... ס׳איז דאָ געלט ! ... ס׳וועט זיין געלט ! ״..
פּאַ , וואָס זאָגט רבי חיים ? רב חיים וואָס זאָגט ? ... לאָז מען מאַכען
אַ אסיפה , אַ אסיפה ! — שרייען עטליכע מנינים העלזער מיט אַ מאָל .

אויף דער אַסיפה האָט זיך דערקלערט , אַז די מעשה דערפון איז
אַזוי : פיעל פון די טויזענטער יודען אין „ביעלאָרוסיא״ , אַרויסגעטריבע־
נע פון די דערפער , און פון אַזוי דאָרטיגע יודען , וואָס האָבען אין יאָהר
1806 דערלאַנגט „פּראָשעניעס״ , אַז זיי ווילען בעאַרבײטען די ערד אין
„ניי־רוסלאַנד״ , האָט די רעגירונג בעזעצט דאָרט אויף איהר ערד , אונ־
טערשטיצענדיג זיי מיט געלטמיטעל . באַלד טאַקי אין יאָהר 1810 איז
אַרויס אַ „אוקאַז״ , אַזוי ווי עס האָט זיך אויסגעלאָזט געלד דערויף בײ
דער רעגירונג , זאָל מען מעהר קיין יודען ניט שיקען אַהין אין די קאָ־
לאָניעס . אין ניין יאָהר אַרום האָט מען ווידער צוגעלאָזט יודען צוזעצ־
צען זיך דאָרט , נאָר אויף זײערע אײגענע מיטעל דערצו . און אַ פיער
יאָהר אַרום האָט מען ווײטער קיין נײע קאָלאָניסטען אַהין נישט צוגעלאָזט.
גון לויט די געזעץ פון 1835 יאָהר , און די ווײטערדיגע אין יאָהר 1847
האָבען יודען געמעגט ווערען ערד־אַרבײטער אויף קאַזיאָנע ערד , אין
אַלע ערטער , וואו זיי מעגען וואוינען . בעזאָנדערענס האָט די רעגירונג
זיי אָנגעוויזען יעקאַטערינאָסלאַווער און חערסאָנער גובערניעס. מיטעל אויף
הוצאות און אונטערהאַלטען זיי האָט מען בעדאַרפט נעהמען פון דער
קאָבקע , פונ׳ם „קעסטעל״ הייסט עס . — ווי באַלד אַזוי , פון קהלים
געלט , האָט זיך קהל פערטראַכט , און ס׳איז געבליבען — נאָך אַ מאָל
מאַכען אַ אַסיפה .

פון די אסיפות איז, ווי דער שטיינער איז, נאַרנישט ארויסגעקומען. מען האָט בעדאַרפט געלט, און געלט איז נישטאָ! לא־די וואָס ניטאָ, איז נאָך אויף דער שטאָדט דאָ חובות פון ניט־דערצאָהלטע „פּאַראַטען", מען מאָנט שטאַרק, מען שטעלט אַריין עקזעקוציעס. אויפ'ן עולם רוקט זיך אָן אַ וואָלקען מרה־שחורה, קליין און גרויס זענען פערומערט און מען פרעגט, ווען וועט נעהמען אַ סוף צו די צרות? יודען אין בית־המדרש, אונטער'ן אויבען, רעדען דאָרט צווישען־זיך פון משיח'ס צייטען. מען דערצעהלט פון אַ נייעם „קץ", וואָס אַ געוויסער רב, אַ גדול בישראל, האָט געפונען אין אַ פסוק, עס ווערט בשעת־מעשה עפּיס גרינגער אויפ'ן האַרצען און פון די אויגען שיינט אַרויס האָפנונג — נישקשה! „אַל יאבד ישראל"—גאָט איז אַ גאָט און זיינע יודעלעך וועלען ניט פערפאַלען ווערען!

די „פּני העיר" פערקלייבען זיך אָפּט איינער צום אַנדערען, מישב זיך צו זיין וועגען כלל־זאַכען. מען שמועסט, מען טראַכט אַהין־אַהער, און אוסלאָזען לאָזט זיך עס אויס תמיד, גאַנץ געוועהנטליך, מיט אַ קרעכץ: אוי, „הושיעה את־עמך!" העלף דיין פאָלק ישראל, גאָטעניו. עס שטעהט שטאָל, טע־טע־טע, מיט דיינע יודעלעך!

ס'איז אַ ווינטער־אָווענט. אין דרויסען אַ ברענענדיגער פראָסט אַ שיינענדיגע לבנה, העל־ליכטיג חאָטש, ווי מען זאָגט, פּערעל צוקלייבען. אויף דער גאַס שעמערירען טאַקי פּערעל, נאָר ניטע! דאָס זענען אויסגעשאָטענע דאָ אין דעם זילבער־ווייסען שניי פון די פונקעלדיגע שטערען. ס'איז שען, ס'פאַרנעהמט די אויגען, אַ פאַרגעניגען צושפּאַצירען, נאָר ניט פאַר ק־ער יודען, נעבעך, אַזוינס נעזאָגט געוואָרען— אויף דער גאַס איז שטיל. מען זעהט דאָרט ניט קיין לעבעדיגען מענשען! וואַרם, ליכטיג איז ביי רב חיים'ן אין שטוב. אויפ'ן „לוטשניק" ברענט אַ פרעהליך פייעריל. אין דער זייט, ביים וואַרעמען קאַפעל־אויבען זיצט אַרום אַ טיש רב חיים מיט עטליכע אָנגעזעהענע מענשען אין שטעדטיל, און מען האַלט אין אַ טיפען שמועס וועגען וויכטיגע ענינים פון שטעדטיל.

עס עפענט זיך מיט אַ מאָל אויף די טיר, וואָס צו דער גאַס־צו, אַ קאַלטער שטראָם רייסט זיך אַריין פון דרויסען און ציהעט זיך אַ ווײלע ווי אַ טונקעל־העלער זייל פאַרע איבער דער שטוב. עס לאָזען זיך הערען שווערע טריט מיט אַ סקריפּ און פונ'ם זייל פאַרע ווייזט זיך אַרויס אַ געשטאַלט פון אַ מענשען.

— אַ, ליפּאַ! — שרייען אויס אַלע מיט איין קול — שלום עליכם, ליפּאַ!

ליפּאַ איז פון בעל־הבתישען שטאַנד, אַלט אַ יאָהר עטליכע און דרייסיג. איז דורכגעטריבען קלוג, אַ ווערטיל־זאָגער, אַ בעהערצטער. תמיד פרעהליך, אפילו נישט אין די גוטע אומשטענדען, ווי עס גיט זיך אַ מאָל אויס אַ פרעהליכער אָרעמאַן, און איז בעליבט ביי איטליכען אין שטעדטיל. אַז ס'איז אַרוים דער קלאַנג וועגען יודישע קאָלאָניעס, האָט זיך ליפּאַ ניט אַריינגעלאָזט, ווי אַנדערע, אין טיפע חקירות. ער איז ניט פויל געווען אויפ'ן גאַנג און זיך געלאָזט באַלד טאַקי געהן אין דער אויעזדנער שטאָדט, פון דאָרט אין דער גובערנסקער, צודערגעהן זיך וועגען דעם אלסדינג ריכטיג און וואָס מען האָט צוטאָן.

ליפּאַ פאַרטיגט זיך אָב גיך מיט איטליכען פונ'ם „שלום עליכם". מאַכט עס בקיצור. צונעהמט דאָס טולאַבעל, טרעסעלט־אָב פונ'ם בערדיל פערפרווירענע שטיקלעך אייז. שטעלט זיך דערנאָך נאָהענט צום לוטשניק, וואַרמענדיג די הענד אַקעגען דעם פייעריל. דער עולם בעטראַכט איהם פריינדליך, און פלוצלים שיסען אַלע אויס אַ געלעכטער, טייטענדיג מיט די פינגער איהם אויף די פיס:

— וואָס איז דאָס אַזוינס, ליפּאַ?

— לאַפּטיעס! — ענטפערט ליפּאַ גאַנץ קורץ, מאַכענדיג דערביי אַ ערנסטע מינע.

— צו פורים איז נאָך ווייט, און דו, לץ איינער, מאַכסט שוין די שפּיל. פאַרשטעלסט־זיך בעציימען — זאָגען אַלע נישט אויפהערענדיג צולאַכען.

און באמת איז טאַקי געווען פון וואָס צולאַכען. לאַפּטיעס, שיך אַזוינע, געפלאָכטענע פון אָווייכער קאָרע, מיט לאַנגע שנירלעך, וואָס דרעהען זיך ווי רצועות אַרום לייַנווענדענע שמאַטעס אויף די פיס ביז די קניעס — דאָס טראָגען אין ליטא פויערען, פון גראָבען עולם. אַ יודען, דעם גרעסטען אָרעמאַן אפילו, קומט גאָר אויפ'ן געדאַנק ניט אָנטאָן לאַפּטיעס, פונקט ניט ווי עסען חזיר, אָדער טראָגען שעטנז. ער וועט געהן בעסער מיט אויסגעטרעטענע פיאַטעס, אָדער באָרפיס ווינטער אין דעם גרעסטען פראָסט, איידער איינוויקלען מיט „פאַסטעלעס" די פיס און דערויף אָנטאָן לאַפּטיעס. אַ יוד אין פאַסטעלעס איז גאָר ניט געמאָלט, סיידען אפשר פורים, עפּיס אַ שלאַק אַ"פורים־שפּילער, אָדער אַ בדחן, אַ לץ אַ מאָל אויף חתונות.

— איך פאַרשטעהל מיך גאָר ניט פאַר אַ פּויער, ווי איהר זאָגט —

מאכט ליפא מיט א קלוג שמייכעלע — איך בין עס היינט טאקי באמת, בכדי צופערשפארען איטליכען בעזונדער אין שטעדטיל עס צו וויסען געבען, מיט איטליכען בעזונדער איינצוטענה׳ן, נעהם איך און טהו אן לאפּ־טיעס. נאט, זעהט, הייסט עס, גייכט אליין וואס איך בין און לאזט מיך צורוה.

— אזוי, ליפא! — רופען זיך אן אלע — דו ביסט א קאלאניסט? דערצעהל־זשע אונז אלסדינג אקוראט, לאמיר וויסען.

ליפא האט קלאר געמאכט דא דעם עולם מיט דעם גאנצען ענין פון די קאלאניעס און די אלע זאכען, וואס ווערען געפאדערט דערצו קורץ און שארף אויף זיין שטייגער. ער האט אויך דערצעהלט, וואס מיט איהם האט זיך פּאסירט, די מיה, וואס ער האט געהאט ביז ער האט זיך צוגעשלאגען צו א קאמפאניע מענשען, וואס מיט די אינאייגעם וועט ער זיך בעזעצען אויף א קאלאניע אין חערסאנער גובערניע. אויף איטליכם געזינד פון זעקס פערשריבענע נפשות רעכענט זיך צו געבען פער־ציג דעסיאטינעס ערד.

— און די ערד בעארבייטען ווער וועט? — רופט זיך אן איינער פונ׳ם עולם — דו מיינסט, ליפא, אז דו ביסט אריין אין לאפּטיעס, ביסטו שוין א פויער און טויגסט צו דער ארבייט! מע בעדארף דערצו א רגילות

— זארגט זיך ניט! רש״י האט שוין בעוואהרענט — מאכט ליפא מיט א שמייכעלע — אין די יודישע קאלאניעס פיהרט אין די רעגירונג „שולצען״ (סטאראסטעס) פון דייטשען, פון וועלכע מען וועט זיך לערנען די ארבייט.

— יא, רעכט, אלץ רעכט — רופט זיך אן נאך איינער — אבער געלד, אויף דער ערשטער צייט געלד? פון דער טאקסע? 170 רובל אויף א קאלאניסט, ווי מען זאגט, פון דער טאקסע? שווערליך! קהל איז ארעם און די הצטרכות זענען גרוים. מען בעדארף אויף דאס, אויף יענץ, אויף יענץ, אויף דאס און...

— שא, בערוהיגט זיך! — שלאגט ליפא איבער יענעם די רעד — אביסעל געלד האב איך פון פריהער, אביסעל האב איך דארט גע‎חאפּט פון שרכנות. און אין וועג טאקי האב אוך אויסגעפיהרט א שידוך. היינט רעכען איך, פון מיין בעל־הבתישקייט, וואס איך וועל דא פער־קויפען, גועט מיר עפּיס אויך אריינפאלען. אפשר וועט מיר פעהלען

אַ קליינינקייט, פאַרהאַף איך, מען וועט מיר דאַ בעהילפיג זיין. וואָס זאָגט איהר, רב חיים?

— איך זאָג, דו ביסט אַ מענש, ליפּאַ! הלואי ווי דו, מיט ליבּ־שאַפט צו ערד־אַרבייט, מיט מוטה, מיט אייגענע קרעפטען, אַ סך אַזעלכע ביי אונז יודען!

שרה דערלאַנגט צום טיש כּבוד — גריוועז מיט אייערבייגעל, צו וועלכע מען בעדאַרף זיך ניעט וואַשען. און לאָזט בעטען זעהר שען דעם עולם ברכה מאַכען.

— אז גאָט וועט געבען — ווענדט זיך ליפּאַ צו שרה'ן — וועל איך אייך, שרה, שיקען פון דער קאָלאָניע אַ מתנה גוטע געגזועלעך. דאָרט איז, ווי מען זינגט היינט אומעטום אין דעם לידעל:

פון אַלעם גוטען, ברויט נישט טייט
אַ פּיי'ם אַ ציג, אַ הוהן אַ דרייער

16.

יענער ווינטער, פון וועלכען דאָ איז געגאַנגען דער שמועס, איז געווען זעהר אַ שווערער פאַר רב חיים'ן. דאָס האָט מען איהם אָנגעזעהן גלייך אין פּנים. רב חיים איז תמיד געווען אַ ערנסטער מענש, אַ פערטראַכטער, אָבגעזונדערט מיינסטענס פאַר זיך, זעלטען מיט עמיצען אין דער היים גערעדט אַ וואָרט. איטליכער האָט געהאַט דרך־ארץ פאַר זיינס אַ קוק. וואָס פאַר אַ רעש עס האָט זיך געמענגט זיין אַ מאָל צווישען די קינדער אין שטוב, נאָר קוים האָט ער זיך געוויזען אין טיר, איז געוואָרען שטיל, מען האָט פון קיינעם נישט געהערט קיין פּיפּס. דאָס איז אָבער נישט געווען דערפאַר, ווייל ער האָט, ווי אַנדערע בייזע טאַטעס, געהאַלטען איטליכען פונ'ם הויזגעזינד אין דער מורא, מען זאָל וויסען ווער עלטער איז, — חלילה! ערענסט איז איהם דאָס פּנים טאַקי געווען, אָבער בייז כמעט קיינמאָל נִיט. די קנייטשען אויף דעם הויכען, שענעם שטערען זיינעם האָבען בעוויזען, אַז ער טראַכט, ער איז פערטיפט אין די געדאַנקען. די אויגען זיינע בליצען — ווייל ער האָט אַ פייערדיגען קאָפּ, ניט אויסען' חלילה, יענעם מיט דעם בליק צופאַרברענען. אדרבה, ער איז אין הארצען צו גוט, עס קרענקט איהם די שטילקייט, וואָס ווערט ביי זיין געפינען זיך אין שטוב, עס רייסט איהם דאָס הארץ, אַז עמיצען פונ'ם הויזגעזינד טהוט עפּיס וועה, עס טריפט איהם דאָס בלוט, ווען עמיצען געהט עפּיס אָב. פיהרען דאָס הויז האָט געפיהרט אינגאַנצען דאָס ווייב. רב חיים האָט נאָר געגעבען אויף וואָס מען בעדאַרף און ווייטער האָט ער נישט געוואָלט וויסען פון קיין זאַך. ער האט מעהר ניט

געוואוסט ווי זיינע געשעפטען, שטעדטישע זאכען און לערנען אין בעשטימטע צייטען. אט דאס האבען אלע אין הויז געוואוסט, איהם זעהר געשעצט, געליבט, פאר זיין חכמה מיט איהם געשטאלצירט, און געהאט פאר איהם גרויס דרך־ארץ.

נאר אין יענעם ווינטער האט רבי חיים זיך שטארק פארענדערט; זיינע שטענדיג רוהיגע פערטראכטקייט איז איהם אויפ׳ן פנים געלעגען אויסגעדריקט כעס, פערדראס, און ביים געהן, ווי דער שטייגער זיינער, הין־און־הער איבער דער שטוב, פארלויפענדיג אהינטער די הענד, פלעגט ער זיך אפט אבשטעלען, פערבייסען א ליפ, קוקען אין דער וועלט אריין ביז, אויסשטשירענדיג א אויג, און צופען דאס בערדיל, אין וועלכען עס האבען זיך בלוצלים געוויזען א סך גרויע האר, ער איז געעלטערט געווארען פאר דער צייט. איינגאנצען איז ער אלט געווען א יאהר צוויי דריי און פערציג.

געעלטערט האט איהם די טאקסע. זינט דאס שטעדטיל איז פערארעמט געווארען, האט די טאקסע אנגעהויבען צו געהן שלעכט. דער עולם האט געגעסען וועניגער פלייש. און וואס נאך? א טייל האבען אריינגעפיהרט „בשר־חוץ", דאס הייסט, פלייש, אריינגעפעקעלט בגנבה אין שטאדט פונ׳ם ישוב, פערשפארט צוצאהלען טאקסע און קאסט וואלוועלער. דער חרם, וואס ליגט, געוועהנטליך, אויף בשר־חוץ, האט נישט געהאלפען. נויט, זאגט מען, ברעכט אייזען, א פשיטא שוין א חרם. ארעמקייט, הונגער איז קיין קאטאוועס נישט און „טאקסע" איז נישט מסיני. נישקשה! די שומרים אויף נישטערן, זוכען אזא פלייש, און אוועקצונעהמען עם מיט געוואלד, האבען אויך וועניג־וואס געהאלפען. ס׳איז תמיד נאר געווען געשרייען, טענות, אומצופרידענקייט, קללות, טרערען, און צוגעצויגען האט עס רב חיים׳ן שנאה, צארן, און הארצוועהטאג. נאר, ס׳האט זיך נאך ווי־ס׳איז געהאלטען — תרבית פאר רב חיים׳ן! שפעטער אביסעל אבער ווייזט זיך ארויס, אז רבי חיים צאהלט שוין נישט קיין ראטע, האט פערלארען דעם „זאלאג", דערצו נאך פערנומען פרעמד געלד אויך — און שונאים, עזות־פנים׳ער האבען שוין געעפענט א מויל, געשריגען טאקי הויך אויף א קול.

רב חיים מיט זיין שארפען קאפ וואלט זיך נאך נישט מיאש געווען, געזוכט וועגען, אהין־אהער, ווי זיך ארויסצודרעהען, איבערהאלטען זיך די שלעכטע צייט. און זעהר מעגליך, עס וואלט איהם געראטען. א חכם איז ער באמת טאקי געווען, בעריהמט ווייט ארום און ארום. ס׳האבען

איהם געקענט אפילו די אַרומיגע פּריצים ; נאָר ווי קלוג, אַזוי שטאָלץ איז
ער געווען און ער האָט נישט געקענט איבערטראָגען לייטישע רעד.
סטייטש, מענשלעך אַזוינע, וואָס פלעגען ציטערן פאַר זיין בליק, ניט
די זכיה האָבען מיט איהם צורעדען אַ וואָרט, זאָלען העזה האָבען עפּע-
נען אויף איהם אַ מויל ! ניין, ס'איז אוממעגליך אַזוינס איבערצוהאַלטען.
ער האָט זיך שטאַרק פאַרעסען, איז אַראָב פון פּנים, פערלוירען דעם
געזונד און אינאיינעם דערמיט דעם קוראַזש.

דערצו האָט רב חיים געהאַט נאָך אַ אינווייניגסטע מכה, וואָס האָט
איהם שטאַרק געשמאַרצט. דאָס איז געווען די טאָכטער זיינע, לאָה.
זי איז אַ געראָטענע איז לאָה געווען, אַ בריה, אַ קלוגע מיט אַ פעסטען
כאַראַקטער. נאָך דער מוטער איז זי געווען די פיהרערין, די עלטערע
אין שטוב און אַלע האָבען זי געהערט. רב חיים האָט מיט איהר געטאָן
אַ לייטישען שידוך פון דער פרעמד, פון אַ שענער משפחה, ווי איהם
שטעהט-אָן, און געהאַלטען זי מיט דעם מאַן ביי זיך אויף קעסט. דער
יונגער-מאַן, אייגענטליך, איז געווען אַ גאַנץ פיינער, זיך אויפגעפיהרט,
דאַכט זיך, ווי דער שטייגער איז, און בעליבּט ביי איטליכען אין שטוב.
רב חיים האָט אָבגעגעבען אַ פּאָר שעה צייט אין טאָג, צולעהרנען מיט
איהם און זיינע עטליכע חברים, בעל-הבתישע איידעמס, צווישען וועלכע
עס האָבען זיך געפונען אַזעלכע פון אַנדערע, גרעסערע שטעדט, וואָס
ס'איז געווען צודערקענען אין זייער קליידונג און בענעהמונג, עפּיס גאָר
ניט דאָס, וואָס אין דעם שטעדטיל ק. דענסטמאָל. די דאָזיגע קאָמפּאַניע
האָט זיך געהאַלטען איינס, אַרויסבעווייזענדיג אַמאָל עפּיס אַזעלכע
„מאָדנע" גענג, פאַר וועלכע מען האָט אויף זיי אין שטעדטיל געקוקט
קרום, געמומעלט, אַז זיי זענען אַביסעל פון דער נייער וועלט. וואָס מען
האָט אין ק. דענסטמאָל פערשטאַנען אונטער דער „נייער וועלט", וואָלט
היינט, פאַרשטעהט זיך, גאָר אויסגעקומען פערשימעלט, אַלט, אפילו
ביי יענע פון דער „אַלטער וועלט". נאָר ווי די מעשה, מען האָט גע-
מומעלט. ס'איז דערפון אַרויס „דרעהעניש", פאַרדרעהעניש ביז לסוף איז
די קאָמפּאַניע געוואָרען אויס. צווישען רב חיים'ן און זיין איידעם איז
מיט דער צייט אַרויסגעקומען עפּיס אַ רוגז, איינער אויפ'ן אַנדערען האָט
זיך געבלאָזען, און געהייסען פאַר אַנדערע האָט עס: לאָה דרעהט זיך
מיט דעם מאַן. נישטאָ צווישען דעם פּאָר-פאָלק קיין גוט לעבען. ס'איז
געקומען דערצו, אַז מען האָט דעם יונגען מאַן אָבגעשיקט צו זיינע עלטערן, איהם
מיט די בעבעכעס, און לאָה האָט אין דעם ווינטער טאַקי גענומען גט.

לאה מיט איהר פעסטען כאראקטער האט, דאכט זיך, דארויס זיך נאר־נישט געמאכט. נאר רא חיים אבער האט דערפיהלט, אז ביי איהר אינ־וועניג איז דא א וואונד, זי האט א געבראכען הארץ. איהר בראך האט איהם נישט געלאזט רוהען, איהם געשטאכען אין דער זיבעטער ריפ. האלטענדיג זיך פאר שולדיג אקעגען זיין מאכטער, וואס ער האט, ווי א געטרייער פאטער, אמת שטארק ליעב געהאט. ווען לאה זאל געווען ארויס מיט א ווארט, זיך קלאגען, דענסטמאל וואלט ער זיך אויך אויס־גערעדט, זי איינגענומען מיט א גוט ווארט און עס וואלט איהם געווארען אפשר גרינגער. לאה אבער האט געשוויגען און אט — איהר שווייגען האט איהם געשטאכען. לאה האט געהאט פאר איהם גרויס דרך־ארץ, גרייט געווען איהם פאלגען אין פייער, אין וואסער, געקוקט אויף איהם מיט ליעבשאפט, און אט — ערשט דאס טאקי איז איהם געווען ווי זאלץ אויף די וואונדען!

רבי חיים איז פאר יסורים שטארק פונ׳ם פנים אראב. קוקענדיג אויף איהם איז איטליכען פונ׳ם הויזגעזינד פארשטערט געווען דאס לעבען. מען האט געפיהלט, אז דאס איינציגע אנהאלטעניש זייערע ווערט שוואך, נאך עטליכע חוואליעס פון צרות־אים, פאלט עס אום — און זיי אלע פאלען אין א טיפען אבגרונד אריין!

זעהר א שווערער, גיט קיין פרעהליכער איז יענער ווינטער געווען!

פורים ביי נאכט צו דער סעודה איז רבי חיים אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד געזעסען ביים טיש. ער האט זיך געשטארקט, געמאכט הארץ, ווייזען א פרעהליכע מינע, מקיים זיין אלסדינג, ווי דער שטיינער זיינער איז געווען אלע יאהר. געבען איהם ליגט א בייטעל מיט מינץ אויף צו געבען נדבות. עס קומען אריין ארעמע לייט, רב חיים גיט מיט א פריינד־ליכען פנים, זאגענדיג זיי א גוט ווארט. עס קומען בעל־הבתישע קינדער מיט פאטשיילעס, וואס זאמלען פאר אנדערע — די בסוד פאר א געפאל־לענע פאמיליע, געבעך, וואס ליידט שטילערהייד, און יענע פאר א לייטישען, שענעם קבצן, פאר א וויסטע אלמנה מיט ברעקלעך יתומים, נעבעך, — און רבי חיים גיט און איז מכבד מיט עפּיס פורים׳דיגעס. עס קומען אויך כלי־קודש, שמשים, כלי־זמר, באד־יונגען, פורים־שפּילער. אלעמען נעהמט רבי חיים אויף מיט א „ברוך־הבא״, מיט א כוסה און גיט

שרה פון איהר זייט איז בעשעפטיגט מיט דעם „שלח־מנות״.

אָרעמע בחורים, יונגלעך, דינסטמיידלעך ברענגען פון קרובים, פון שכנים און בעקאַנטע איבערגעדעקטע טעלער, אין וועלכע עס געפינען זיך אַ פלעדיל, אַ מלכות-ברויטיל, אַ המן-טעשיל, אַ מאָהנדיל, אַ צו-קער-פישעלע, אַ צוקערקעלע מיט אַ ושתי, אַ זרש, אַ אסתר המלכה דערויף אויבען מיט גע׳כתיבה׳טע אותיות פון צוקער. און אַרום די דאָזיגע שענע, גוטע זאַכען, וואָס נאָר צו איינס, צו צוויי אויף אַ טעלער, ליגען זיך אויסגעלעגט אין אַ שענעם סדר עטליכע טרוקענע, דאַרע פלוימען, אָדער עטליכע מאַנדלען מיט ניסלעך. אַמאָל ליגט גאָר אויף אַ טעלער אַ אויסגעצוואָגענער הערינג אין עסיג און האָניג — דאָס איז פון אַזעלכע, וואָס האָט ליעב אַלסדינג בפשטות, עס זאָל האָבען אַ ממשות, גאַנץ בעל-הבתיש...

און בשעת שרה איז בעשעפטיגט מיט צאָהלען יעדען פאַר דעם וועג, איבערגעבען איהרע ברכות און ווינשעניש צו דעם, צו-יענעם, וואַרפען זיך די קינדער אויף די געבראַכטע שלח-מנות, בעטראַכטענדיג מיט שיינענדיגע אויגעלעך איטליכם פיצעלע, וואָס רעדט, דאַכט זיך, ווערטער, קיצעלט ביי דער נשמה, און צולעגען עס דערנאָך אויף טעלער-לעך, אָבצושיקען איטליכען צוריק, פערבייטענדיג די יוצרות — דעם אַנשטאָט זיין פלעדיל אַ המן-טעשיל, דעם אַנדערען אַנשטאָט זיין ושתי אַ זרש, און יענעם אַנשטאָט זיינע מאַנדלען אַ פייג, אָדער אַ רויטען עפּעל. עס פאַרשטעהט זיך, די מיינונגען דאַריבער זענען פערשיעדען, עס קומט אַמאָל אויך אַרויס אַ מחלוקת, מען חאַפּט אַמאָל אַ קניפּ, אַ פּאַטש אויך, נאָר גאָרנישט, מען שלינגט עס אַראָב, בשעת הדוה ווער מאַכט זיך דערויס, פון אַזעלכע קלייניגקייטען?

אַלסדינג, דאַכט זיך, ווי אַלע יאָהר, און פאָרט נישט אַזוי. די אייגענע אָרעמע לייט טאַקי, אָבער די נדבות ניט די וואָס פריהער. פון פיעל געסט, וואָס פלעגען תמיד צונויפקומען זיך צו דער סעודה, זיך וואויל-טאָן, פאַרברענגען פרעהליך די נאַכט, זענען היינט דאָ נאָר עפּיס עטליכע אָרעמע קרובים. רבי חיים זינגט „שושנת יעקב״, די קינדערלעך העלפען אונטער, אָבער ס׳איז ניט דאָס קול, וואָס אַמאָל. אין דעם זינגען זיינעם הערט זיך עפּיס ווי אַ געוויין פון אַ צוקאָכטער, ליידענדער נשמה, אַ ניגון פון איכות. דער „שושנת יעקב״ איז ווי אַ אָבגעריסענע רויז, דאַכט זיך, זי איז שען, די פאַרב שטעהט איהר אין פנים, אָבער נישטאָ אינוועניג דער זאַפט, דאָס לעבען, קוים נאָר וואָס זי זשיפּעט. רב חיים שהוט זיך אָן כח, צוהיצט זיך, ווענדעט זיך צו די אָרעמינקע קרובים

מיט אַ טרייסט — נישקשה, יודען! מען בעדאַרף האָפען, ניט זיין בּאַ זיך אַראָבגעפאַלען. אַז וואויל, איז דעם, זאָגט ער, וואָס האָט אויף גאָט אַ בּטחון, לאָז ער זיך זאָרגען! — דאָס איז אָבּער גע׳מלאכה׳ט. דער זאָרג ליגט רב חיים׳ן איינגעגעסען ווי אַ פּיאַווקע טיעף אין האַרץ. נעהטאָג און יסורים קוקען איהם אַרויס פון די בּעטריבּטע אויגען.

שרה בּעמערקט עס זעהר גוט און עס חאַפּט זי אָן ביים האַרצען! זי געהט אַוועק אין אַ ווינקעלע, כּלומר׳שט בּעדאַרף זי דאָרט עפּיס האָבּען, לעגט אַרויף די הענד אויפ׳ן פּנים און וויינט שטילערהייט.

לאָה פיהלט אויך דאָס אייגענע וואָס שרה, פאַרשטעהט דער מאַמעס אַוועקגעהן אַהין אין ווינקעל, נאָר זי האַלט אויס כּאַראַקטער, זיצט ביים טיש, קוקט מיט רחמנות אויף די קינדער און רוקט אַרײַ אויטליכען אין הענטיל עפּיס אַ צוקערגעבּעקסעל — זאָלען זיי, נעבּעך, עסען. דערפאַר בּיי נאַכט אויף איהר געלעגער איז פייכט געוואָרען דאָס קיסען פון איהרע טרערען.

17.

ס'איז אַ טאָג אַכט נאָך פּורים. די זון קוקט פרײַנדליכער, מילדער־
גראָב פונ'ם הימעל, שיקט דורך איהרע שטראַהלען און דורך אַ געלינד
ווינטעל די ערשטע התראה דעם ווינטער, אַז עס ענדיגט זיך איהם דער
טערמין פון דער דירה דאָ, אויף דר'ערד, ער זאָל מוחל זײַן זיך אַרויס־
קלײַבען, זיך רוקען ווײַטער. און ער טהוט דאָס אײַגענע טאַקי וואָס
אַ שלעכטער, אײַנגעשפּאַרטער שכן — בּריה'ט־זיך, מאַכט פּוילע
תנועות. בּײַ־טאָג, דער זון אין די אויגען, געזעגענט ער זיך, פאַר־
גיסענדיג ריקעס טרעהרען — טײַכלעך וואַסער רינען אויף די גאַסען. איך
געה. געה, הייסט עס, לאָזט מיך נאָר זיך פּאַקען, פאַרנעהמען מײַנע
בּעבּעכעס, דעם שנײַ מײַנעם, „פערשוואַרצט" איז ער, נעבעך, געוואָרען!
קוים אָבער מאַכט די זון צו אַ אויג, נעהט פאַרנאַכט אין איהר רוה
אַרײַן, שטעלט ער מיט אַ פערחמורעט, בּייז פּנים איהר אַרויס פייגען—
סוסולקעס פאַרגליווערטע און בלײַבט בּײַ זײַנעם טאַקי, אײַז־קאַלט ווי
פריהער. נאָר אַז־אָך־און־וועה איז צו איהם! ער איז שוין פאַרבּײַ, מען
איז איהם שוין מבטל — בּײַ יודען איז שוין פאַר פּסח, די צײַט פון
עפּענען טיר און טויער, אַרויסטראָגען אויף דער גאַס טיש און בּײַנק,
שײַערן, וואַשען און כּשר'ן אַלסדינג אויף פּסח!

אין שטעדטיל ק. קאָכט זיך, טאַראַמט זיך אַ שרעק. אַלע
האָבען צוטאָן מיט דעם ליבען פּסח. יודישע קינדער, ווײַבער און מאַנס־
בּילען לויפען אַרום אויף דעם מאַרק צווישען פוהרלעך מיט ווײַן, קאַר־
טאָפעל, אײַער און שאָר ירקות. וואָס עשו פון די דערפער בּרײַנגט

אַיין אין שטאָדט .קבֿ׳ן אונטער אַ יום־טוב. אין דער מיהל, הינטער דער שטאָדט, פּעררוקט צווישען סאָסנאָווע וועלדער, זענען שוין גע׳כשר׳ט די שטיינער און יודען פון׳ם שטעדטיל פיהרען אהין זעקלעך ווייץ, צו־מאָהלען עס אויף מצה, אָבהיטענדיג דערביי איטליכער זיין „אָפּשערעדע“. די פאַבריקעס אויף מצה־באַקען שטעהען שוין גרייט צו דער אַרבייט, מיט קנעטעריננס, גיסערס, וועלגערינס, רעדלערס, זעצערס און טרעגערס מיט די גרויסע קוישען. אומעטום, אויף דעם מאַרק, אין די הייזער פיהלט זיך דער פּסח, און פון די הדרים לאָזען זיך הערען קינדערשע קול׳כענס, לערנענדיג „שיר־השירים“ אויף דעם גוטען ניגון, פון וועלכען דעם יודענס האַרץ ווערט צושמאָלצען פאַר מתיקות.

ביי רבי חיים׳ן אין שטוב, וואָס אין דער צייט פלעגט זיך אַ מאָל דאָרט קאָכען מעהר ווי אומעטום, איז היינט טרויעריג, וויסט, נישטאָ קיין סימן אפילו פון ערב יום־טוב. רב חיים ליגט אין־אָנטאָן ביי זיך אין צימער אויפ׳ן בעטיל, אונטערגעלייגט ביידע הענד צוקאָפּענס קוקט שטאַרק צוטראָגען, אָטהעמט שווער און איז בלייך ווי די וואַנד. שרה זיצט אין שטוב פערלייגט די הענד, שטאַרק דערשלאָגען מיט אויגען חי די באַנקעס פון טרעהרען. און זאָל עמיצער פון די קינדער טאָן אַ פּיפּס, מאַכט זי חינקענדיג צו איהם: שאַ! דער טאַטע איז ניט געזונד זאָל זיין שטיל! די קינדער געהען אויף די שפּיץ־פינגער, פערשלאָגען זיך איטליכער אין אַ ווינקעלע, און קוקען שווייגענדיג, שטאַרק, נעבעך בעטריבט. איין לאָה דרעהט זיך ווי אַ נעכטיגע אָרום, פאַרנומען עפּיס מיט דעם בעל־הבתישקייט. זי איז פינסטער ווי די ערד, און קעהרט אַוועק דאָס פּנים, אויף קיינעם אין שטוב קיין קוק נישט צוטאָן.

די טיר אין שטוב גלייך פון דער גאַס עפענט זיך רעש׳יג אויף און עס קומט אַריין מיט ברייטקייט אַ פּריץ, אַ הויכער, אַ געזונטער, פון אַ שען אויסזעהען, מיט אַ פּאָר וואָנסעס, דין צוגעשפּיצט ביי די עקען. צוויי לאָקייען טראָגען איהם נאָך פון הינטען — איינער עפּיס אַ קליין פּעקעלע, דער אַנדערער אַ ליולקע־ציבעק, אַ לאַנגע אַנטיפּקע מיט אַ מונדשטוק פון בורשטין. דער פּריץ וואַרפט אַ אויג אויף יעדען אין שטוב גלייך ביים אַריינגאַנג און בלייבט שטעהן אַ ווייַלע אָהן ווערטער, אָננעהמענדיג אַ מרה־שחורה׳דיג־ערנסט פּנים.

— אַ, וועלימאָזשנע פּאַן! — טהוט זיך שרה אַ חאַפּ פון׳ם אָרט און געהט דעם פּריץ אַקעגען.

— פּאַני ראַבינאָװאַ! — שרייט־אויס דער פּריץ, שטאַרק געריהרט.

פערזוכעניש, אין שרה'ס אויגען טרערען — וואָס האָט זיך אזוינס געטראָפען?

שרה חליפּצט און קען נישט ארויסברענגען קיין וואָרט פון'ם מויל, אזוי האָט עס זי פאַרקלעמט ביים הארצען. דער פּריץ לאָזט זי צורוה, ניט איהר צייט צו זיך צוקומען, זעצט זיך ביים גרויסען געפּאַרבטען שטוב-טיש, דרעהעט די שפּיצען וואָנסעס און פּייכטליך מיט א גלאַנץ ווערען איהם די אויגען.

— היי, אנטאָסיא, ליולקי!

ווי פיעל אויסען בויגען טהוען זיך געשווינד א לאָז צו איהם ביידע לאַקייען. איינער מיט דער לאַנגער אַנטיפּקע און פול אַנגעשטאָפּטער ליולקע, דער אַנדערער מיט זיין פייער-געצייג: א שטיקעל שטאָהל, א קרעמען מיט גובקע א שטיקעל, שלאָגט אויס פייער און צינדט אונטער דעם טאַבאַק אין דער ליולקע. דער פּריץ רייכערט און הייסט די לאַקייען ארויסגעהן.

יאַן, דער וואַ — ציצער פּריץ, האָט געשטאַמט פון א פּוילישער איידעלער פאַמיליע, צו וועלכער עס האָבען געהערט דערפער ארום דעם שטעדטיל ק. וואָס זענען פאַרטיילט געוואָרען צווישען עטליכע ברידער. בשעת זייערס א חגא, אָדער א מאָל אויך א זונטאָג, פלעגט יאַן מיט דער פּאָמפּע אין א קאַרעטע „נאַשפּיטץ" אריינפאָהרען אין שטעדטיל, ווי אַנדערע פּריצים פון דער סביבה, גלייך צום קלויסטער, וואָס אַקעגען דער שורה הייזער ביים עק מאַרק, נישט ווייט פון'ם „אראָבבאַרג" דאָרט. נאָכ'ן אָבפּאַרטיגען זיך אין קלויסטער איז דער שטייגער זיינער געווען צו-צוגעהן צו-פוס צו רב חיים'ס הויז, אַקעגען, וואו ער פלעגט פערבלייבען א פּאָר שעה, אויף אַבצוטאָן זיינע געשעפטען מיט בעלי-מלאכית, קרעמערס וכדומה, וואָס פלעגען קומען אַהין צו איהם. רב חיים איז ביי איהם געווען שטאַרק חשוב. ער האָט איהם זעהר געשעצט פאַר זיין קלוגקייט, זיין אָרענטליכקייט, און ליעב געהאַט ווי א געטרייען פריינד. איז איהם אויסגעקומען א מאָל שווערליך אין עפּיס א זאַך, האָט ער זיך געראַטהען מיט רב חיים'ן. האָט ער געהאַט מיט עמיצען עפּיס א סכסוך, איז ביי איהם געווען איין וואָרט: „דאָ ראַבינאַ!" אזוי האָט רב חיים ביי איהם געהייסען. רב חיים איז געווען דער פערמיטלער. אויף איהם האָט ער זיך איינגאַנצען פערלאָזען, וויסענדיג זעהר גוט, אז רב חיים וועט פון'ם יושר-ניט אוועק אויף א האָר. און גאָר הויך די אלע זאַכען, האָט

ער גלאט אזוי ליעב געהאט צו פארברייגגען אין א שמועס מיט רב חיים׳ן. פויליש האט רב חיים גערעדט, אויך געשריבען נישקשה׳דיג. ער פלעגט א מאל דערצעהלען דעם פריץ גלייכווערטלעך, משלים, שענע אגדתות פונ׳ם תלמוד, פון וועלכע יאן פלעגט הנאה האבען, זיי לויבען אין טאג אריין. איז רב חיים א מאל בעשעפטיגט געוועזן ביי זיך מיט מענשען, האט יאן איהם ניט געשטערט, געדרייערט די ליולקע, זיצענדיג גאנץ היימיש אין שטוב, און איבערגעווארט ביז רב חיים וועט זיך אבפארטיגען. וואס מען וויל מעגען זיך אנדערע איבער פוילישע פריינדשאפט מיט יודען זאגען, נאר דער פאקט, אז יאן איז באמת געוועזן רב חיים׳ס א פריינד בלייבט א פאקט. דאס האט זיך ביי פיעל געלעגענהייטען דערוויזען תמיד, אויך היינטיגס מאל אין זיין מרה-שחורה׳דיג פנים, אין זיינע פייכטע אויגען, בשעת שרה האט איהם איבערגעגעבען די שלעכטע לאגע זייערע און אז דער מאן איז פאר קריינקונג נישט געזונט

— קען איך איהם זעהן אצינד אויף א ווילע? — פרעגט יאן.

— אט וועל איך געהן א קוק טאן — ענטפערט שרה — אוז אויב ער שלאפט ניט, וועל איך איהם זאגען.

עס האט נישט געדויערט קיין רגע, האט שרה געבעטען דעם פריץ צום מאן אין צימער אריין

— צא טאקענא, פאן רבי?! — מאכט יאן, אבשטעלענדיג זיך א ווילע ביים אריינקומען נישט ווייט פון דער טיר, און שאקלענדיג מיט׳ן קאפ, ווי פערוואונדערט, מיט א שמייכעלע כלומר׳שט — עפיס איז פאן ראבין גאר צוטראגען, האט פערלוירען דעם קוראזש! וואו איז זיין פעסטער כאראקטער? וואו איז זיין חכמה?

— עס זענען דא צייטען, וואס העלפט נישט דעם מענשענס חכמה — ענטפערט רב חיים מיט א שמייכעלע, וואס ער האט עס געמאכט מיט געוואלד

— ס׳איז דאך אבער דא א גאט, וואס קען העלפען תמיד, אין אלע צייטען! בעדארף איך דעם פאן ראבין זאגען אזוינס, וואס ער ווייסט בעסער פון מיר? — מאכט יאן, זעצענדיג זיך רב חיים׳ן אקעגען. איך וויים — שלעכטע אומשטענדען. אבער אזא מענש מיט קאפ, קען נישט ווערען פערלוירען. עפיס א סך האבען יודען אזעלכע ווי פאן ראבין?

אַקעגן אַ פֿערטיל שעה האָט יאַן פֿאַרבראַכט בײַ רב חיים׳ן. דער־נאָך האָט ער זיך געזעגנט און מיט אַ פֿאַרקלעמט האַרץ זיך געלאָזט צו זײַן קאַרעטע, נעבן קלױסטער

אױף־מאָרגן פֿאַרנאַכט איז צוגעפֿאָרן צו רב חיים׳ס הױז אַ װאָגן, און צװײ לאַקײען האָבן אַרײַנגעטראָגן אין שטוב זעקלעך װײץ, קאַרטאָפעל, אױך היהנער און אַ פּאָר אינדיקעס.

רב חיים האָט געצאַנקט װי אַ ליכט. עס האָבן זיך אים אױס־געלאָזט די כּחות ביז ער איז געבליבן ליגן שלאַף װי אַ קינד, נישט קענענדיג רירען זיך פֿונ׳ם אָרט. אַלע אין דעם הױזגעזינד זענען געװאָרן פֿינסטער װי די ערד. מען האָט ניט געגעסן, געטרונקען, ניט גערוהט, געשלאָפֿן די גאַנצע נעכט. קרובים און גוטע בעקאַנטע זענען געקומען איטליכער מיט זײַנע טרײסט־װערטער, מיט זײַנע רפֿואות. מען האָט אױך אַראָבגעבראַכט צו אים אַ געהײסענעם דאָקטאָר פֿון דער סביבה. ער האָט די קראַנקהײט אַ נאָמען געגעבן, פֿאַרשריבן רעצעפּטען, גענומען פֿאַר׳ן װעג — און דאָס אַלדינג האָט אַזױפֿיל געהאָלפֿן װי ײנע אַלע באַבסקע מיטעל

שרעקליך איז געװען יענע נאַכט, װאָס אַכט־טאָג פֿאַר פּסח. רב חיים ליגט פֿאַרחלשט מיט צוגעמאַכטע אױגן. דאָס מױל האַלב אָפֿן, די ליפּען פֿאַרברענט, קוים װאָס ער זיפֿצט, װאָס אים שלאָגט זיך אַ אָדער. און אין האַרצען חריפֿעס, גלײַך װי מען זעגט. צײַטענװײַז טהוט ער זיך אַ קרים מיט אַ שװערען זיפֿץ, װי אים איז שטאַרק נישט גוט. שרה בױגט זיך אָן איבער אים, רעדט צו אים, נאָר רעד צו דער װאַנט — ער איז פֿערחלשט, װײסט ניט, װאָס אַרום אים געהט פֿאָר

שרה לאָזט אַראָב דעם קאָפּ, זיצענדיג נעבן אים, און װײנט שטילערהײט. לאה זיצט נישט הײם אים צוקאָפּענס און װאַרגט זיך מיט טרערען, געבענדיג זיך צו־אײַלען אַ װאָרף, אַ ציטער מיט אַלע גלידער

אױף אַ לאַנגען באַנק אַקעגען, בײַ אַ טונקעל־ברענענדיג חלב׳דיג ליכטיל שאָקעלט זיך שלמהלע איבער אַ תּהילים׳ל. אַ שטיל געבעט מיט װײנע געפֿיהלען, הײסע טרערען געהט אים טיף אױס דעם האַרץ. טראָגענדיג זיך צום גנעדיגען, באַרמהאַרציגען פֿאָטער אין הימעל. ער

וויינט, ער בעט, טראַכטענדיג אין זיך: אַ רחמנות, האָב רחמנות, הייליגער פאָטער! אָ, טהו אַ נס, אַלמעכטיגער גאָט, שיינק מיר און די קליינינשקע קינדערלעך, וואָס ליגען פערשמאַכט, נעבעך, דאָ אין ווינקעל — אָ, שיינק אונז אונזער טאַטען! דערפאַר — זאָגט ער צו גאָט, בײַ זיך אין הארצען — צוזאָן זיין גיבאָט און דינען איהם געטריי. שלמה׳לע בעט, טענה׳ט, און ווארפט צו־ווילען פונדערווייטענס אַ אויג אויף דעם קראַנקען טאַטען, האָפענדיג — אָט־אָט טהוט גאָט אַ נס און שיקט איהם אַ רפואה שלמה. ווייטער זאָגט ער אַ קאַפּיטעל תהלים. ווייטער אַזוי געטראַכט, ווייטער אַזאַ בליק — און אָ, אַ פרייד! די מאַמע ווינקט צו לאה׳ן, מאַכענדיג דעם חולה בײַ די פיס, ווינקט און מאַכט צו איהר שטיל מיט אַ פרעהליכער מינע:

— ער ווייזט זיך שוויס!

— אומ־מ־ם! מאַכט שלמה׳לע, צונויפנעהמענדיג זיך מיט אַלע קרעפטען, וואָס האָט געהייסען: אַ גאָט, גוטער גאָט!...

ס׳איז שוין שפּעט אין דער נאַכט. אַ קרעהען פון העהנער, בײַ שכנים ערגיץ, פערטראָגט זיך אין שטוב. אויף דעם קראַנקען ליגט ארויפגעוואָרפען אַ גרויסע איבערבעט. שרה דרעהט זיך ארום איהם אויף די שפּיץ פינגער, דעקט איהם אַלץ בעסער איין, ער זאָל גוט שוויצען. לאה נעהמט די אַנשלאָפען געוואָרענע קליינע קינדער אויף דער הארטער באַנק און טראָגט זיי איבער אויף זייערע ערטער, הייסט שלמה׳לען אויך געהן אויף זיין אָרט שלאָפען.

שלמה׳לע איז מיד, צעבראָכען פון אַזויפיל פיין און יסורים אַזאַ היבשע צייט. עס דרעהט זיך איהם דער קאָפּ, עס קלעבען זיך איהם די אויגען, ער גנעהט, טהוט זיך אַ וואָרף אין דעם אָנטאָן אויף זיין געלעגער — און ווערט באַלד אַנשלאָפען ווי אַ שטיין.

רב חיים איז אַקעגען טאָג געקומען צו די געדאַנקען, זיך פלוצלים אויפגעזעצט, אָנטהוענדיג זיך אַ כח, אָנגעקוקט שאַרף דאָס ווייב, די טאָכטער, וואָס זענען געשטאַנען נעבען איהם, און מיט אַ זיפץ אויפגעהייבען די אויגען ארויף, קים מאַכענדיג מיט די ליפען: גאָט, פאָטער פון יתומים, דיין אַלמנות!...

שרה און לאה לאָזען ארויס אַ ביטער געוויין. רב חיים באַלט אַגידעשי אויפציהענדיג זיך אויף׳ן בעט, מהוט אַ חוארחעל — און איז טויט

מענדעלי מוכר ספרים.

שלמה'לע האט זיך געלעגט שלאפען ביי-נאכט מיט א גרינג געטיט, פול האפנונגען, אז ער האט א געשיינקטען טאטען, און האט זיך אויפגעחאפט אין דער פריה — א יתום! דער טאטע ליגט אויף דער ערד איבערגעדעקט מיט א שווארצען שטיק געוואנד, און אין שטוב הערט זיך א קלאג! — — —